

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ

УКРАЇНА В СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРИ

Збірник матеріалів

**Всеукраїнської науково-практичної
конференції**

22 листопада 2024 р.

Київ 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Збірник матеріалів

Всеукраїнської науково-практичної конференції

м. Київ, 22 листопада 2024 р.

Київ 2024

УДК 94(477)(06)

У 45

Головний редактор: М.В. Трофименко, ректор Маріупольського державного університету, доктор політичних наук, професор.

Головна редколегія: О.П. Реєнт, член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф., заступник директора Інституту історії України НАН України; Ю.В. Константинова, к.і.н., доцент, декан історичного факультету; С.В. Новікова, к.і.н., доцент, заступник декана історичного факультету; В.М. Романцов д.і.н., професор (відповідальний редактор); С.С. Арабаджи, к.і.н., доцент; В.С. Волоніць, к.і.н., доцент; В.О. Забавін, к.і.н., доцент; В.М. Коробка, к.і.н., доцент; Ю.В. Коробка, к.і.н., доцент; Н.І. Романцова, д.і.н., доцент; Н.Ф. Шипік, к.і.н., доцент.

Затверджено на засіданні кафедри історії та археології (протокол № 5 від 17.12.2024 р.).

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету Маріупольського державного університету (протокол №4 від 18.12.2024 р.)

У 45 Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 листопада 2024 р. / під заг. ред. М. В.Трофименка. – Київ: МДУ, 2024. – 135 с.

У збірнику представлено наукові матеріали, що включені до програми Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у світовому історичному просторі». В ньому висвітлюються різні аспекти української історії як складової всесвітньої історії, історичного краєзнавства, історичної регіоналістики, культури, актуальні проблеми міжнародних відносин, методики викладання історії в школі. Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів і всіх тих, хто цікавиться питаннями історії, культури, зовнішньої політики України, історичного краєзнавства, а також міжнародними відносинами нашого часу.

The abstracts presents the scientific articles included in the proceedings of the All-Ukrainian research conference «Ukraine in world historical space». It highlights various aspects of the history of Ukraine as a part of the global history, historical regional studies, historical regionalism, culture, as well as acute problems of international relations and foreign policy of Ukraine, methods of teaching history in school. The abstracts are meant for students, scientists, instructors and those seeking their masters' and scientific degrees as well as for those who really care for the contemporary Ukraine's history, culture, foreign policy, foreign af airs and country studies.

УДК 94(477)(063)

© Маріупольський державний університет, 2024

© Історичний факультет, 2024

ПАРТНЕРИ КОНФЕРЕНЦІЇ

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ	
ЗУБЧЕНКО ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ , кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету. «ОСОБЛИВОСТІ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОМУ ПІВДНІ УКРАЇНИ»	10
ЛИТВИНЕНКО РОМАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ , доктор історичних наук, професор Донецького національного університету імені Василя Стуса, провідний науковий співробітник Інституту археології НАН України. «СТАНОВЛЕННЯ АРХЕОЛОГІЇ В ДОНЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (ДОКАФЕДРАЛЬНИЙ ПЕРІОД)»	12
МОЛЧАНОВ ВОЛОДИМИР БОРИСОВИЧ , кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України. «ВПЛИВ РОЗВИТКУ НАУКИ НА ХАРАКТЕР ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ»	18
НИКОЛАЄВ ІГОР ЄВГЕНОВИЧ , доктор історичних наук, завідувач кафедри філософії освіти, теорії й методики суспільствознавчих предметів Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. «ДО ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ МОНОПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В УСРР. ЛІКВІДАЦІЯ ОСЕРЕДКІВ УПЛСР (БОРБИСТІВ) НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДНЯ УСРР У 1919-1920-Х РОКАХ»	20
НИКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ , доцент кафедри культурології Маріупольського державного університету. «ІГОР СВЄШНІКОВ - ОЧІЛЬНИК ЕКСПЕДИЦІЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ У ДОСЛІДЖЕННІ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ»	23
ТОДОРОВ ІГОР ЯРОСЛАВОВИЧ , доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету. «ГАРАНТІЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ОЧІКУВАННЯ ТА РЕАЛЬНІСТЬ»	26
СЕКЦІЯ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ, ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА»	
АТАМАНЧУК ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ , викладач історії Відокремленого структурного підрозділу «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету». «АНТИБІЛЬШОВИЦЬКИЙ РУХ СЕЛЯН У ДУНАЄВЕЦЬКОМУ РАЙОНІ НА ПОДІЛІ НАПРИКІНЦІ 20-х – НА ПОЧАТКУ 30-х рр. ХХ ст.»	30
ГОРЬ ЄВГЕН СЕРГІЙОВИЧ , здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії спеціальності «Культурологія» Маріупольського державного університету. «ЛИСТИ АЛЕКСАНДРА БРЮКНЕРА В УКРАЇНСЬКИХ АРХІВНИХ КОЛЕКЦІЯХ (ДО ПРОБЛЕМИ ПУБЛІКАЦІЇ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ВЧЕНОГО)»	32
ДЕРГАЧОВ АРТЕМ ОЛЕКСАНДРОВИЧ , здобувач 1 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету. «СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АНАРХІСТІВ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 У ВИСВІТЛЕННІ ГАЗЕТИ "КИЄВЛЯНИН"»	34
КОВАЛЬЧУК АНДРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ , здобувач ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету. «ВІЙСЬКОВИЙ ПОХІД ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО НА МОСКВУ»	36
КОЛОМІЄЦЬ ДМИТРО ІГОРОВИЧ , здобувач 2 р.н. освітньо-наукового рівня аспірантури спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного	38

університету імені Бориса Грінченка. «ЗАСЕЛЕНІСТЬ РЕГІОНУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТАРИФУ ПОДИМНОГО ПОДАТКУ КИЇВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА 1754 РОКУ»	
МІЛЮТИН МАРК ЙОСИПОВИЧ , головний спеціаліст сектору просвітньої та виставкової роботи, відділу використання інформації документів та комунікацій Центрального державного архів-музею літератури і мистецтва України. «ЕПІСТОЛЯРІЙ ШІСТДЕСЯТНИКІВ: ЛИСТУВАННЯ НАДІЇ СВІТЛИЧНОЇ З ДІЯЧАМИ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ З ФОНДУ СВІТЛИЧНИХ У ЦДАМЛМ УКРАЇНИ»	41
МОЗГОВА МАРГАРИТА ЄВГЕНІВНА , секретар навчальної частини Відокремленого структурного підрозділу "Мелітопольський фаховий коледж Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного", здобувачка ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Бердянського державного педагогічного університету. «ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФЕМІНІСТИЧНОГО РУХУ В УКРАЇНІ»	44
ПАРАЦІЙ ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ , старший науковий співробітник Бережанського краєзнавчого музею. «ІВАН ФРАНКО В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ НАУКОВОГО КРАЄЗНАВСТВА. ДОСЛІДНИЦЬКИЙ НАЧЕРК»	46
ТЕРЕЩЕНКО ТЕТЯНА ВАДИМІВНА , здобувачка 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету ім. Бориса Грінченка. «ОСОБИСТИЙ ПОГЛЯД: СТУДЕНТСЬКІ ЗАВОРУШЕННЯ 1870-Х РР. В КИЄВІ ОЧИМА АНДРОНИКА СТЕПОВИЧА»	49
СЕКЦІЯ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МУЗЕЄЗНАВСТВА, ІСТОРІЇ ОСВІТИ ТА ПОВСЯКДЕННЯ»	
БАХМАТ ВАЛЕРІЯ ВАЛЕРІЇВНА , здобувачка 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету ім. Бориса Грінченка. «АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗКОПКИ НА ТЕРИТОРІЇ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ 1925 р. ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВАСИЛЯ ЛЯСКОРОНСЬКОГО»	52
БІЛОДІД ЄВГЕНІЯ ЮРІЇВНА , здобувачка 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету ім. Б. Грінченка. «МІЖ РОДИНОЮ І СВІТОМ: ОСОБИСТІ ТА СУСПІЛЬНІ АСПЕКТИ В ЛИСТАХ М. РІГЕЛЬМАНА ТА Г. ГАЛАГІАНА»	54
ГУБЕНКО ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ , здобувач 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету ім. Б. Грінченка. «МУЗЕЙ "СТАРЕ СЕЛО" У КОЛОЧАВІ»	57
ГУБСЬКА АЛІНА СЕРГІЇВНА , здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету. «ВІДНОВЛЕННЯ МЕРЕЖІ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ НА ПОДІЛЛІ У 1945-1953 рр.»	60
ГУЗЬ АНТОН МИКОЛАЙОВИЧ , здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії спеціальності «Історія» Гданського університету. «ДОСВІД МАРІУПОЛЬСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ В КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ»	62
КОКОТІХІН ДМИТРО ВАЛЕНТИНОВИЧ , здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського	64

державного університету. «ОСВІТНЯ РЕФОРМА 1864 РОКУ В КОНТЕКСТІ ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА»	
КУЛІБОВА ЯРОСЛАВА ВОЛОДИМИРІВНА , учитель англійської мови Собицівського НВК, здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії спеціальності «Історія та археологія» Глухівського НПУ ім. О. Довженка. «ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ЗАСНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ГЛУХІВСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ»	67
НОВОСЕЛЬСЬКИЙ АНДРІЙ МИХАЙЛОВИЧ , науковий співробітник Національного музею «Чорнобиль». «СТАРОВИННА БУДІВЛЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ "ЧОРНОБИЛЬ" ЯК ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ»	68
ПАРАЦІЙ ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ , старший науковий співробітник Бережанського краєзнавчого музею. «ФРАНЦ КОКОВСЬКИЙ ЯК СПІВОРГАНІЗАТОР І «ПРОПАГАНДИСТ» МУЗЕЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (З КРАЄВИХ «МУЗЕОТВОРЧИХ» ТРАДИЦІЙ 1930-х рр.)»	70
СЕМЕШИН ЕДУАРД ВОЛОДИМИРОВИЧ , магістр історії. «ВИКЛАДАЧІ СУМСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ТЕХНІКУМУ 1924-1930 РР. (БІОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ)»	73
ЧАЙКА СЕРГІЙ ВІКТОРОВИЧ , здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Історія та громадянська освіта» Глухівського НПУ ім. О. Довженка. «ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 5-х КЛАСАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ»	75
СЕКЦІЯ «РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»	
АРАБАДЖИ СВІТЛАНА СЕРГІЇВНА , кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету. «РОЗВИТОК ЕКСПОРТНОЇ ТОРГІВЛІ ЧЕРЕЗ МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ПОРТ (ВІД ЗАСНУВАННЯ ДО 1869 Р.)»	77
БЕНЧУК ВІТАЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ , доктор філософії, вчитель історії Комунального ліцею "Маріупольський ліцей міста Києва". «ВІЙНА РФ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК ГЕНОЦИД ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ПРИКЛАДІ МАРІУПОЛЯ»	79
БРІВКО МИКОЛА ВІКТОРОВИЧ , доктор філософії, завідувачий сектору науково-дослідної та освітньої роботи Національного музею "Чорнобиль". «ЛІКВІДАЦІЯ НАСЛІДКІВ АВАРІЇ НА ЧАЕС У СПОГАДАХ МЕШКАНЦІВ ДОНЕЧЧИНИ»	82
БУТЕНКО АНАТОЛІЙ ФЕДОРОВИЧ , письменник, журналіст. «МИ ВІРИМО В ОМРІЯНУ ПЕРЕМОГУ»	84
КОРОБКА ВАДИМ МИКОЛАЙОВИЧ , кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету. КОРОБКА ЮЛІЯ ВІТАЛІЇВНА , кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету. «КОЗАЦЬКА СПАДЩИНА МАРІУПОЛЯ»	87
НОВІКОВА СВІТЛАНА ВІТАЛІЇВНА , кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету. «ЄВРЕЙСЬКИЙ ПОГРОМ 1905 Р. У МАРІУПОЛІ»	90
РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ , доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та археології Маріупольського державного університету.	93

РОМАНЦОВА НАТАЛЯ ІВАНІВНА , доктор історичних наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету. «ПРОТИСТОЯННЯ 9 ТРАВНЯ 2014 Р. У МАРІУПОЛІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ»	
ВОЛОШИН МАКСИМ ВАСИЛЬОВИЧ , здобувач освітньо-наукового рівня (аспірантури) спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету. «МОВНА СИТУАЦІЯ В ПОВСЯКДЕННІ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ, ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТЯХ У 1953-1964 РР.»	95
КЕЛЕП ЯРОСЛАВА, КИРПА СОФІЯ, РУБЛЕНКО ВЛАДИСЛАВ «ДІЯЛЬНІСТЬ ДОБРОВОЛЬЦІВ-ПАРАМЕДИКІВ ПРИ ОБОРОНІ МАРІУПОЛЯ ПРОТЯГОМ 24 ЛЮТОГО – 20 ТРАВНЯ 2022 РОКУ»	98
ЧОРНИЙ БОГДАН ОЛЕГОВИЧ , здобувач 2 р.н. освітньо-наукового рівня (аспірантури) спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. «ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА МІСТ КРИМУ КІНЦЯ ХVІІІ-ХІХ СТ. В ПРИЗМІ ПОДОРОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МАНДРІВНИКІВ»	101
СЕКЦІЯ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ»	
ПАХОМЕНКО СЕРГІЙ ПЕТРОВИЧ , кандидат історичних наук, доцент Маріупольського державного університету, Латвійського університету. «ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ ПІДХІД У ГУМАНІТАРНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНИ ТА ЛАТВІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ»	104
БОНДАР ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ , здобувач 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Донецького національного університету імені Василя Стуса. «ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ»	106
ДЯЧОК ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРІВНА , здобувачка ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Донецького національного університету імені Василя Стуса. «ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО ГЛОБАЛЬНОГО ПІВДНЯ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ»	109
ІВАНІНЮК АЛЛА МИХАЙЛІВНА , здобувачка 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Донецького національного університету імені Василя Стуса. «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ЯК НОВИЙ ВИКЛИК СТРАТЕГІЧНИЙ СОЛІДАРНОСТІ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ»	112
КОЛЕСНИК ВОЛОДИМИР АНДРІЙОВИЧ , здобувач 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Публічна історія» та «Історія та археологія» Донецького національного університету імені Василя Стуса. «ПОРІВНЯННЯ РЕФОРМ І ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ХОСЕ БАТЛЬЄ-І-ОРДОНЬЕСА ТА ЕЛОЯ АЛЬФАРО»	115
КОЛЮШКО СОФІЯ ГЕННАДІЇВНА , здобувачка 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Донецького національного університету імені Василя Стуса. «ВПЛИВ ВНУТРІШНІХ РОЗБІЖНОСТЕЙ НА ЄДНІСТЬ НАТО В ПІДТРИМЦІ УКРАЇНИ У ПРОТИСТОЯННІ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ»	116
ШУТОЧКІН ВЛАДИСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ , здобувач 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету імені	119

Бориса Грінченка. «ТУРЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ДІАЛОГ В ЧАСИ ПРЕЗИДЕНСТВА РЕДЖЕПА ТАЙІПА ЕРДОГАНА (2014 – 2024)»	
ПАВЛЮК АРТЕМ МИХАЙЛОВИЧ , здобувач ОР бакалавр 1 курсу спеціальності «Історія. Психологія» Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ ДДПУ. «ТАЙВАНЬ: ЗАГРОЗА ВТОРГНЕННЯ КИТАЮ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.»	122
РОМАНЕНКО ОЛЬГА ЮРІЙВНА , здобувачка 1 курсу спеціальності «Право інформаційної безпеки» Національної академії Служби безпеки України. «СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА КРІЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРИЧНОГО КОНТЕКСТУ В СУЧАСНІЙ ГЕОПОЛІТИЧНІЙ СИТУАЦІЇ СВІТУ»	126
СОКОЛЮК КАТЕРИНА ВАЛЕРІЙВНА , здобувачка 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні комунікації та медіація в умовах конфліктного врегулювання» Донецького національного університету імені Василя Стуса. «МІЖНАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА ДИПЛОМАТІЯ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОГО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ»	129
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	132

ОСОБЛИВОСТІ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОМУ ПІВДНІ УКРАЇНИ

Зубченко О.С.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Перші дні повномасштабного російського вторгнення були особливо трагічними для жителів Півдня України. Через кратну перевагу в особовому складі та техніці за кілька днів ворог просунувся на сотні кілометрів, взявши під контроль три чверті території Запорізької області, де проживало понад 700 тис. людей.

Із самого початку ворог докладає активних зусиль із фізичної, економічної та інформаційної ізоляції окупованих районів від вільної України. Рашисти вкрай ускладнюють не тільки виїзд до не окупованої частини області через єдиний КПП у м. Василівка (який буде закрито у грудні 2022 р.), але й пересування між населеними пунктами всередині регіону, вимагаючи купу перепусток та дозволів. Окупація причиняє серйозні проблеми із логістикою та хронічний дефіцит найнеобхіднішого на тлі розграбування українських торгових мереж та намагань завозити товари із Криму та Краснодару. Окрім цього, росіяни відключають українське радіо і телебачення, обмежують роботу нашого мобільного зв'язку та інтернету, підкупом та катуваннями намагаються схилити на свій бік журналістів друкованих та електронних ЗМІ.

Короткий огляд наукової розробки теми. П.Бергер та Т. Лукман відзначали, що «конструювання повсякденності відбувається через об'єктивізацію життя у речах та символах, які змушують людину підкорятися певним стандартам; дозволяють типізувати свої емоції, передати їх іншим; сполучають різноманітні сфери життя» [6, pp. 59-64]. Після початку російсько-української війни до проблематики повсякденного життя в окупації зверталися О.Маєвський (пропагандистські наративи у терористичних організаціях «ЛДНР») [2], О.Черемісін (усна історія Херсону часів російської окупації) [5], К.Котеленець (візуалізація повсякденного життя у ЗМІ ОРДЛО) [1], О.Павленко (індивідуально-психологічні особливості людей на загарбаних землях) [3], О.Покальчук (соціальні установки населення під російською владою) [4].

Виходячи із цього, визначено мету нашої розвідки – дати коротку характеристику особливостей повсякденного життя в окупації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі творення повсякденного життя суспільство проявляється у двох вимірах: суб'єктивному (соціалізаційні та ідентифікаційні практики) та об'єктивному (соціальні інститути). Російська окупація характеризується радикальною ломкою всієї системи соціальних ідентитетів та високим рівнем аномії у повсякденних відносинах. Старі норми і правила ще не діють, а нові – тільки встановлюються рашистами та їхніми місцевими посіпаками. Встановлення нових порядків відбувається на тлі системної інформаційної, економічної та фізичної ізоляції захоплених районів від вільної України. Загарбники одразу увімкнули російське радіо і телебачення, обмежили роботу нашого мобільного зв'язку та інтернету та вимагали від населення купувати SIM-картки операторів із Росії або ДНР, а також погрозами та силою примушували до співпраці журналістів друкованих та онлайн-медіа.

Кардинальні зміни відбуваються у сприйнятті соціального простору. Якщо у сталінські часи біда приходила серед глухої ночі разом із чорним «воронком» НКВС, то тепер небезпека може чатувати всюди – на вулиці, біля під'їзду, у магазині чи на роботі. Численні стаціонарні та мобільні блокпости, патрулі, облави, перевірки документів та неможливість виїхати без перепустки навіть до сусіднього села створюють відчуття справжнього концтабору. Максимальне ускладнення використання публічного простору є типовою технологією окупаційних режимів та спрямоване на послаблення соціальних

зв'язків з метою недопущення народного опору і створення загальної атмосфери страху і терору. Але спокою немає і вдома, адже в окупації зникають межі приватності та публічності, а свій дім перестає бути надійною фортецею. Щохвилини до оселі можуть увірватися озброєні окупанти, пограбувати, викрасти, побити та зґвалтувати людей.

У процесі вимушеної ресоціалізації відбувається творення нових соціальних практик – не говорити зайвого при чужих, при відчинених дверях та вікнах, мати два телефони (старий, кнопковий – на перевірку російським силовикам, сучасний – для таємного користування вдома, читання українських новин, зв'язку із родичами на вільних територіях), публічно висловлювати повну лояльність окупаційній владі або взагалі уникати розмов про політику та війну. Як захисна реакція на переслідування народжується майже оруелівський «новояз», російських окупантів називають «сусідами» або «колорацькими жуками». Разом з цим поширюється відчуження від звичайного способу життя, зокрема, для сільських мешканців поїздка до міста за продуктами перетворюється на небезпечний квест. По дорозі додому можна втратити половину придбаного товару або навіть власний транспорт, майже як у часи раннього феодалізму.

Простір всередині міст також перестає бути відкритим та зрозумілим. Поруч із закинутими залізничними вокзалами та автостанціями, що нагадують про колишнє життя із поїздками до Києва, Львова та Варшави, з'являються символи нового часу – катівні, які городяни намагаються обходити десятою дорогою. Водночас у пошуках українських партизан ворог часто перекриває цілі квартали окупованих міст, влаштовуючи принизливі обшуки людей прямо посеред вулиці.

Обмеження на фізичні пересування поступово переростають на масові соціально-групові виключення. Якщо на початку окупації об'єктом репресій стають учасники АТО, волонтери та посадовці, то нині майже неподоланні перешкоди виникають для наших земляків, які не хочуть отримувати паспорти окупантів, – у них немає шансів влаштуватися на легальну роботу, отримати будь-які послуги в офіційних установах, записатися на прийом до лікаря та навіть викликати швидку допомогу.

Паралельно із захопленням вулиць та будинків триває окупація символічного простору міста – повертаються радянські назви об'єктів топоніміки, знищуються українські пам'ятники (монумент Т. Шевченку в м. Мелітополь, що важко було уявити навіть у сталінські часи), найменші згадки про події національно-визвольних змагань та нерадянську історію Запорізького краю. Також з'являються нові, нікому не зрозумілі свята (день народження Леніна, день «національного єдинства», день россиї). Штучність святкової повсякденності одразу кидається в очі, адже свято може виникнути лише з фундаменту життя, як втеча від буденності, ілюзія, що дозволяє вийти за рамки звичайного робочого дня.

У той же час всі провідні соціальні інститути, що спішно перебудовуються окупантами за загальноросійськими лекалами, носять глибоко дисфункційний характер. Серед найбільш показових у цьому плані – російська середня школа, куди дітей силоміць заганяють озброєні окупанти, погрожуючи незгодним батькам тортурами і засланням. Замість центру дитячої творчості, веселого та бурхливого життя – озброєна охорона біля дверей, обшуки дітей на вході та виході, а під час занять – тотальна пропаганда ненависті до України, мілітаризація, цигарки та алкоголь.

Таким чином, ми дійшли висновку, що повсякденне життя на тимчасово окупованих територіях Півдня України характеризується високим рівнем соціального відчуження, що проявляється у соціально-груповій, просторовій, праксеологічній та екзистенційних сферах. Не виїжджаючи зі свого населеного пункту та не змінюючи спосіб життя, люди стають чужинцями у рідній оселі, позбавляються права на публічний простір та змушені радикально модифікувати свої соціальні практики у різних сферах під впливом страху та невизначеності. У свою чергу страх трансформується із ситуативної паніки перших днів війни у гнітюче, всеохоплююче почуття, що блокує соціальну активність та звичні форми соціальних взаємодій. Через соціальне відчуження життя в окупації перетворюється на моральну бездомність.

Література

1. Котеленець К.М. Візуалізація суспільного життя окупованої території Луганської області у друкованих засобах масової інформації. Грані. 2018. № 3. С. 12-17 DOI: 10.15421/171832
2. Маєвський О. О. Формування інформаційного простору в так званих «ДНР» та «ЛНР» методами експлуатації візуальних образів Другої світової війни. Інформація і право. 2020. № 2. С. 132–140. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2020_2_14 , дата звернення 07.10.2024
3. Павленко О. В. Життєві перспективи особистості, що знаходиться в умовах АТО (антитерористичної операції). Психологічний часопис. 2019. № 2. С. 184–196. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_2_14, дата звернення: 08.10.2024
4. Покальчук О. В. Динаміка соціальних установок на окупованих територіях ОРДЛО та Криму. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2017. № 1. С. 67–73. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2017_1\(21\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2017_1(21)_11) , дата звернення: 08.10.2024
5. Черемісін О. Висвітлення міського життя Херсону під час окупації в 2022 р. в усно-історичних свідченнях. Південний архів. 2023. Вип. XLIV. С. 35-43 <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-44-5>
6. Berger, P., Luckmann, Th. 1967. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. Anchor: Penguin Books. [online] URL: https://web.archive.org/web/20191009202613id_/http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf (accessed 30.09.2024)

СТАНОВЛЕННЯ АРХЕОЛОГІЇ В ДОНЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (ДОКАФЕДРАЛЬНИЙ ПЕРІОД)

Литвиненко Р.О.

Археологія в Донецькому національному університеті імені Василя Стуса, добре відомому науковому осередку Східної України, а в умовах російсько-української війни ще й осередку Поділля, пройшла відносно тривалий шлях, у чомусь успішний і значущий, а місцями доволі тернистий, часом навіть екзистенційний. Цей понад 60-річний період ще не знайшов належної оцінки, втім для неї існують усі підстави. В якості першого кроку такого аналізу пропонуємо сюжет, присвячений початковому етапу постановки археологічної справи у виші, що охоплював відтинок часу від кінця 1950-х до 1974 року, коли в університеті виникла кафедра археологічного профілю.

Початок археології в Сталінському державному педагогічному інституті пов'язаний з Доротеею Самійлівною Цвейбель (15.02.1917 – 1.4.1990), яка від 1944 р. працювала спочатку на посаді викладача, а від 1945 р. й до самої пенсії (1983) – старшого викладача кафедри стародавньої історії, потім загальної історії історико-філологічного факультету, а від 1974 – кафедри археології, історії стародавнього світу й середніх віків історичного факультету [1, с. 5; 4, с. 36; 5, с. 53; 9, с. 30]. Втім археологією вона зацікавилась і зайнялась в практичній площині від другої половини або навіть кінця 1950-х років [4, с. 35-37; 7, с. 202], відколи й слід відраховувати становлення археологічного напрямку в цьому виші. Спочатку (кінець 1950-х – початок 1960-х років) польові дослідження Д. С. Цвейбель полягали в археологічних розвідках на теренах області, в ході яких було відкрито чимало пам'яток різних епох. Часто-густо це відбувалось у співпраці з археологами Сталінського обласного краєзнавчого музею О. К. Тахтаєм і Т. О. Шаповаловим [7, с. 202; 15, с. 125]. Розкопки вона почала 1963 р. і продовжувала до 1971 р. [9, с. 30], зазвичай здійснюючи їх в рамках археологічної практики студентів. Втім, окреслений відтинок часу також був насичений і масштабними розвідками в різних районах Донеччини [3, с. 12-16]. Протягом цього періоду

досліджувались пам'ятки середнього палеоліту – мезоліту поблизу с. Олександрівка Мар'їнського району, неолітична кремнеобробна майстерня неподалік Краматорська, гірничий комплекс – копальні з майстернями – біля с. Широке Амвросіївського району, стоянки й майстерні в районі с. Красне, а також середньопалеолітичний комплекс в с. Білокузьминівка Артемівського району Донецької області. Результати цих відкриттів знайшли відбиток в серії публікацій та доповідей на конференціях, де з відкриттями донецьких археологів знайомились поважні радянські, а також зарубіжні фахівці [про це див.: 1, с. 5-6; 3, с. 12-16; 4, с. 38-39; 5, с. 53-56]. Особливо Доротея Самійлівна пишалась зацікавленістю здобутими нею матеріалами знаного французького палеолітика Анрі Люмлея.

Всіх цих результатів вдалось досягти завдяки активному залученню до археологічних досліджень студентів, як в рамках польової практики, так і роботи археологічного гуртка. Така системна підготовка і виховання молоді давали не лише позитивні результати в поточних дослідженнях, а й мали далекосяжну перспективу, адже з цього середовища вийшли майбутні фахові археологи (д.і.н. О. О. Кротова, О. Я. Кириєнко (Привалова), В. Ф. Клименко, В. Я. Устенко) [2, с. 5; 5, с. 61-63, 71, 74; 9, с. 50; 10, с. 6; 13], а також вчителі-історики, які організовували археологічні гуртки серед учнівської молоді (В. Ф. Клименко, м. Єнакієве; А. І. Коровко, м. Авдіївка; В. А. Циганенко, м. Горлівка) [2 с. 5; 5, с. 81; 13, с. 213]. До речі, згодом з цих школярських гуртків у різні часи вийшло кілька майбутніх археологів-науковців (к.і.н. А. М. Усачук, к.і.н. С. М. Разумов).

Відома дещо контрверсійна інформація про підготовку Д. С. Цвейбель кандидатської дисертації. Згідно версії, поданої в публікаціях її учнів, у квітні 1968 р. в Інституті археології УРСР було затверджено тему «Археологічне вивчення басейну Сіверського Дінця (палеоліт–бронза)» (тут і далі переклад з російської автора – *Р. Л.*), а вже за півтора роки, у грудні 1970 р., дисертація на змінену тему «Історико-археологічне вивчення кам'яного віку Донбасу» буцімто пройшла рецензування й була винесена на попередній захист у 1971 р. «Однак стан здоров'я не дозволив Д. С. Цвейбель здійснити задумані плани й завершити формальний захист» [4, с. 39-40]. В пізнішій публікації, яка включала текст наведеної статті, вочевидь, для переконливості, цю цитату було посилено: «категорична заборона лікарів не дозволила Д. С. Цвейбель здійснити задумані плани й завершити формальний захист». Цей міфо-драматичний сюжет викликає чимало питань, особливо у світлі інформації колеги по кафедрі Доротеї Самійлівни, доцента В. П. Андрієнка, який добре пам'ятає, як у другій половині 1970-х років на кафедрі археології, історії стародавнього світу й середніх віків неодноразово розглядалось питання про необхідність захисту Д. С. Цвейбель кандидатської дисертації. Одне із засідань кафедри навіть було присвячене обговоренню рукопису її монографії з історії досліджень кам'яного віку Донбасу, яка готувалась в рамках дисертаційної роботи, і авторці було рекомендовано дещо змінити формат тексту, посиливши в ньому наукову складову, що явно поступалась популярному викладенню матеріалу. Натомість, книга так і залишилась незавершеною, а дисертацію не було захищено. Як би там не було, а Доротея Самійлівна Цвейбель, дійсно, стоїть у витоків університетської археології. Добре відомо, що вона жартома називала себе «бабусею донецької археології». Важко сказати, що саме вкладалось нею в цей вислів, можливо вікове старшинство серед колег того періоду, коли він з'явився. В реальності ж вона була старійшиною саме університетської, а не донецької археології загалом.

Другою людиною, яка стоїть у витоків донецької університетської археології, є Тихон Олексійович Шаповалов (26.2.1925 – 9.8.2010) [6; 7; 9, с. 55]. Народився Тихон Шаповалов на Слобожанщині – в с. Обухівка Старо-Оскільського р-ну Білгородської обл. Після драматичних подій, що пережила їхня родина у довоєнний період, розкуркулення, висилки на Північ батька, вимушеного переселення на Донеччину (Волноваха), перебування в німецькій окупації, бойового шляху від Лівобережної України до польської Сілезії, двох поранень і отримання інвалідності по зору, повоєнних років лікування й реабілітації, Т. О. Шаповалов протягом 1950-1955 років навчався на історичному факультеті Київського державного університету, після чого переїжджає до м. Сталіне (сучасний Донецьк), де

влаштовується на роботу екскурсоводом до обласного краєзнавчого музею, а через два місяці стає в. о. директора, а ще за чотири місяці, у квітні 1956 р. – директором музею, який загалом очолював понад два роки (до листопада 1957 р.). Протягом наступних восьми років він працював науковим співробітником музею. Саме на музейний період припадає початок його самостійних археологічних досліджень, спочатку переважно через розвідки пам'яток і поодинокі рятувальні розкопки: кургани бронзової доби у м. Сталіне, Центральна гірничорятувальна станція (1958), с. Новогнатівка Волноваського р-ну (бл. 1960), м. Сталіне, Пролетарський р-н (1960), м. Сталіне, сел. Путилівка (1961), с. Петрівське Старобешівського р-ну (1963), енеолітичного ґрунтового могильника неподалік площі Будьонного у м. Сталіне (1960) тощо. Працюючи в музеї, Т. О. Шаповалов познайомився з єдиним тоді археологом Сталінського педінституту Д. С. Цвейбель. Відтоді розпочалося їхнє товаришування і співпраця, організація спільних виїздів на археологічні розвідки, зазвичай зі студентами [6, с. 7-8; 7, с. 201-202; 14, с. 124-125].

Епізодично, від 1955 р., Тихон Олексійович долучався і до навчального процесу у виші (погодинником), а від вересня 1965 р., після реорганізації педінституту в Донецький державний університет, перейшов туди на штатну посаду старшого лаборанта кафедри загальної історії, на якій залишався до вересня 1974 р., відколи почав працювати на новоствореній кафедрі археології, історії стародавнього світу й середніх віків. Тривалий час Т. О. Шаповалов завідував університетським археологічним музеєм, у створенні якого від самого початку допомагав Д. С. Цвейбель. До речі, одним з результатів плідної співпраці Доротеї Самійлівни з Тихоном Олексійовичем був підготовлений ними археологічний блок матеріалів до тому по Донецькій області першого видання «Історії міст і сіл УРСР» [7, с. 202].

Після певного періоду пошуків і роздумів Т. О. Шаповалов нарешті визначився з напрямом своїх наукових досліджень – пізнім бронзовим віком басейну Сіверського Дінця – й від 1968 р. взявся за розкопки відкритого ним десятьма роками раніше (1958) багатошарового поселення поблизу с. Іллічівка Краснолиманського р-ну Донецької обл., яке загалом тривало протягом восьми польових сезонів. Причому проводились ці розкопки також в рамках археологічної практики студентів-істориків [7, с. 207].

Окрім Іллічівки, Т. О. Шаповалов час від часу здійснював розкопки курганів, здебільшого рятувальних, серед яких назовемо могильники поблизу селища Старобешеве (1965), сіл Новолуганське (1967), Луганське (1968), селища Новоамвросіївське (1969, 1973) тощо. Завдяки зусиллям Тихона Олексійовича було закладено основу колекції кам'яних скульптур, виставлених на внутрішньому подвір'ї та в археологічному музеї Донецького університету, які він разом з хлопцями-студентами звозив з різних куточків Донеччини [6, с. 8-9; 7, с. 208].

Заслуговує на увагу згадуваний вище студент, а згодом молодий викладач Донецького педінституту Валентин Якович Устенко (21.6.1939 – 5.1967). Активіст студентського археологічного гуртка, учасник багатьох експедицій педінституту, а також Інституту археології АН УРСР, Валентин Устенко закінчив навчання у 1962 р. і деякий час працював керівником краєзнавчих і археологічних гуртків Донецького палацу піонерів, а з вересня цього ж року перейшов на викладацьку посаду до педінституту, звідки невдовзі був призваний на строкову армійську службу, повернувшись з якої 1964 року, продовжив роботу в інституті на посаді асистента кафедри історії. Після перетворення педінституту на університет, старшому викладачеві В. Я. Устенку запропонували посаду заступника декана історичного факультету. Під час роботи у виші молодий викладач не лише був першим помічником Д. С. Цвейбель, а й проводив перші самостійні польові дослідження, керуючи археологічними практиками студентів-першокурсників. На жаль, творчий шлях цього талановитого і перспективного науковця обірвала трагічна смерть напередодні польового сезону 1967 р. [3, с. 38; 5, с. 61-63].

У 1969 р. на викладацьку роботу до Донецького держуніверситету запросили випускницю Харківського університету, ученицю знаного археолога професора Б. А. Шрамка, Аллу Олексіївну Моруженко (13.5.1937–18.2.1991). Примітно, що вона була

першим університетським археологом з науковим ступенем, адже нещодавно захистила кандидатську дисертацію, присвячену городищам Лісостепової Скіфії. За два роки її було обрано на посаду доцента кафедри загальної історії [11, с. 5]. Будучи невтомним польовиком, А. О. Моруженко одразу взялась за організацію та проведення археологічних досліджень, зосередивши увагу на скіфському поселенні Полкова Микитівка у Богодухівському р-ні Харківської обл., яке вивчалось протягом 1969-1974 рр. у рамках археологічної практики студентів [5, с. 66, 12, с. 8].

Окрім польових досліджень, протягом розглядуваного нами періоду донецькими університетськими археологами було підготовлено і проведено кілька наукових форумів – польового археологічного семінару на базі Широкинського гірничо-кремнеобробного комплексу (1970), конференції до 100-річчя від дня народження М. В. Сібільова (1973). Важливою подією було створення в 1973 р. секції «Проблеми археології Донбасу» при раді Донецького наукового центру АН УРСР, яку, за рекомендацією Інституту археології АН УРСР, очолила А. О. Моруженко [5, с. 67; 11, с. 5].

Наприкінці розглядуваного періоду кадровий склад історичного факультету поповнив ще один представник наукової школи професора Шрамка, випускник аспірантури Харківського держуніверситету Владислав Петрович Андрієнко [9, с. 108], якого у травні 1973 р. призначили асистентом кафедри загальної історії, а вже у вересні перевели на посаду старшого викладача [8, с. 9].

Таким чином, від кінця 1950-х до початку 1970-х років було підготовлено надійний ґрунт і закладено підвалини для виходу археологічної справи в Донецькому університеті на більш високий організаційний рівень, формально досягнутий 1974 року, коли в ДонДУ було створено кафедру археологічного профілю, що відкрило перед викладачами і студентами нові наукові та практичні горизонти.

Література

1. К 75-летию со дня рождения Доротеи Самойловны Цвейбель (1917–1990 гг.). *Донецкий археологический сборник*, вып. 2. Донецк: Аверс Ко ЛТД, 1992. С. 5-8.
2. Клименко В.Ф. *Мой путь в археологии: Романтика и реальность*. Донецк, 2008.
3. Колесник А. В. Очерк истории изучения памятников кремнедобычи и кремнеобработки каменного века – эпохи палеометалла Большого Донбасса. *Археологический альманах*, № 30. Донецк, 2013. С. 5-35.
4. Колесник А. В., Панасенко А. В. Доротея Самойловна Цвейбель. Историко-биографический очерк. *Літопис Донбасу: краєзнавчий збірник*, вип. 20. Донецьк, 2012. С. 35-42.
5. Косиков В. А. *История исследования археологических памятников Донбасса*. Донецк: Истоки, 2001.
6. Косиков В. А., Косикова Е. В. К 70-летию со дня рождения исследователя Донетчины Тихона Алексеевича Шаповалова. *Донецкий археологический сборник*, вып. 6. Донецк: Аверс Ко ЛТД, 1996. С. 5-19.
7. Литвиненко Р. О. Тихон Олексійович Шаповалов: до витоків донецької археології (доброї пам'яті людини і науковця). *Донецький археологічний збірник*, № 15. Донецьк: Вид-во Донецьк. ун-ту, 2011. С. 201-211.
8. Литвиненко Р. О. До 80-річчя Владислава Петровича Андрієнка. *Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2019*. Київ; Полтава: Дивосвіт, 2018. С. 3-15.
9. Мезенцева Г. Г. *Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник*. Чернігів: Сіверянська думка, 1997.
10. Михайлова Н. Р. Олександрі Кротовій – 80 років. Життєпис, наукова спадщина. *Кам'яна доба України*, вип. 22. Київ: Інститут археології НАН України, 2023. С. 5-20.
11. Памяти Аллы Алексеевны Моруженко. *Донецкий археологический сборник*, вып. 1. Донецк: Аверс Ко ЛТД, 1992. С. 5-8.

12. Полідович Ю. Б. Пам'яті Алли Олексіївни Моруженко: до 80-річчя від дня народження. *Музейні читання*. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки». Київ: ТОВ «Фенікс», 2018. С. 7-12.
13. Усачук А. Н. «45 лет моей жизни связано с археологией...» (о Викторе Федоровиче Клименко). *Донецький археологічний збірник*, № 15. Донецьк: Вид-во Донецьк. ун-ту, 2011. С. 212-227.
14. Усачук А. Н., Полідович Ю. Б. Археологічна діяльність Олександра Кузьмича Тахтая у Донбасі (за матеріалами донецького архіву дослідника). *Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2020*. Полтава; Харків: ТОВ «Майдан», 2020. С. 119-136.

1

2

3

4

Рис. 1. Археологи Донецького державного університету (докафедральний період): **1** – Цвейбель Д. С. (1973); **2** – Шаповалов Т. О. (1969); **3** – Устенко В. Я. (1962); **4** – Моруженко А. О. (1973).

ВПЛИВ РОЗВИТКУ НАУКИ НА ХАРАКТЕР ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Молчанов В.Б.

У нинішніх умовах російсько-української війни вагоме значення мають не лише найновітніші види озброєнь котрі застосовуються під час бойових дій, а й віртуальна війна у кіберпросторі та колосальних обсягів бойова пропаганда котра цілком і повністю заповнила увесь медіапростір не лише країн-учасниць війни, а й інформаційне поле нейтральних держав. Разом з розгортанням російськими спецслужбами тотальної інформаційної війни проти Української держави в арсеналі агресора все більш широкого застосування набувають інформаційно-психологічні операції (ІПСО) як один з основних інструментів сучасної військової та політичної боротьби. Їх головна мета полягає в тому, щоб вплинути на психологічний стан та настрій суспільства або конкретної групи людей для того, щоб змінити сприйняття певної ситуації чи подій. Суть таких операцій полягає у всеосяжному впливі агресора на емоційну та психологічну сторону людської свідомості з метою досягнення певних політичних, військових або економічних цілей за допомогою засобів масової інформації та комунікації.

За таких обставин метою нашого дослідження слід вважати ретельне вивчення історичного досвіду впливу нових досягнень науки і техніки на характер Першої світової війни в Україні. Ці знання набувають неабиякого значення адже дадуть змогу зрозуміти як застосування зброї масового ураження та інших найновітніших видів озброєнь вплинули на перебіг подій на фронті і результати війни загалом. Крім того, вивчення практики застосування різних форм бойової пропаганди надає можливість спрогнозувати масштаби її впливу на стан свідомості як окремих прошарків населення так і всього суспільства в цілому, адже саме під час Першої світової війни відбулось формування інформаційно-психологічної боротьби як окремого виду бойового забезпечення для успішного ведення війни. У цей час були сформовані та випробувані її нові структури, в яких здійснився загальний розподіл за завданнями та визначились напрями розвитку технічних засобів пропаганди, оптимізації її тактики, відбулось оволодіння основними формами впливу на військову і цивільну аудиторії. Набутий досвід ведення пропаганди у Першу світову війну, воєнні теоретики того часу майже одноставно визнали за нею право стояти в одному ряду з іншими складовими воєнного мистецтва.

Загалом під терміном наука в сучасних умовах розуміють сферу діяльності людини котра спрямована на отримання (вироблення і систематизацію у вигляді теорій, гіпотез, законів природи або суспільства тощо) нових знань про навколишній світ. Її основою є збирання, оновлення, систематизація, критичний аналіз фактів, синтез нових знань або узагальнень, що описують досліджувані природні або суспільні явища та (або) дозволяють будувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами і прогнозувати їхній перебіг. Наука досліджує різні рівні системної організації й форми руху матерії з погляду пізнання істотних властивостей явищ, встановлення їхніх законів, різних причинних залежностей і взаємодій з метою керування природними й соціальними процесами, передбачення характеру і напрямку їхнього перебігу, створення нових технологій і розвитку виробництва. Як система знань вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети навколишнього світу, людської думки й дії, не лише закони і принципи дослідження об'єктів, а й певні форми й способи усвідомлення їх, а в кінцевому підсумку — філософське тлумачення. Цим самим наука виступає як форма суспільної свідомості.

Бойові дії, які велись на всій лінії фронту, котрий проходив через українські землі були надзвичайно кровопролитними. Тут масово застосовували різні види ручного стрілецького озброєння, кулемети та вогнемети. Торкаючись вивчення стрілецького озброєння російської армії звертаємо увагу на той факт, що в її підрозділах масово використовувались гвинтівки Мосіна з ковзаючим затвором котрі давали можливість здійснювати 6-7 пострілів на хвилину. Укладений з підприємцями США контракт на

постачання 500 тис. гвинтівок важільного типу вінчестер котрі мали скорострільність 20 пострілів на хвилину через опір інспекторів військового відомства імперії Романових практично був зірваний, адже реально було поставлено таких гвинтівок лише близько 7 тис. [2, 6] Використовувались вони лише в частинах розміщених у Прибалтиці. Беззаперечним є той факт, що якби всі російські солдати були озброєні вінчестерами то й втрат серед них було б набагато менше, а можливо і хід та й результати Першої світової війни були б зовсім іншими.

Під час бойових зіткнень по лінії фронту котра пролягала по Україні у переважній більшості випадків використовувались різні види артилерії котра відігравала надзвичайно важливу роль як під час наступів так і в обороні. На початку Першої світової війни артилерію поділяли на польову (легку, кінну, гірську), польову важку та облогову. У ході війни, з'явилася артилерія супроводження, зенітна артилерія тощо. Це відбувалося разом з появою на полі бою броньованої техніки, а в небі різних типів воєнної авіації.

Перша світова війна ознаменувалася багатьма досягненнями в артилерійській війні адже під час обстрілів артилерія могла стріляти фугасними снарядами нового типу, запускаючи їх ще далі та з вищою швидкострільністю. На деяких ділянках фронту зосередження артилерійського вогню стало поширеним явищем, коли кілька гармат вели вогонь по ділянці, наприклад лінії окопів, кожна гармата випускала по кілька снарядів на хвилину протягом годин. [4]

Німецьке командування нерідко застосовувало у військах і міномети через їх здатність стріляти під кутом понад 45 градусів, і, отже, теоретично (хоча не часто) вони могли кидати снаряди прямо в траншею противника перед тим, як вибухнути, для спричинення противникові максимальної шкоди.

Під час Першої світової війни в бойових діях використовувалась і бронетехніка у вигляді бронеавтомобілів як російського так і іноземного виробництва котрі були озброєні гарматами та кулеметами. Однак через їх низьку якість вони не відігравали вирішальної ролі у війні. Російською імперською армією одного разу у боях біля м.Сарни навіть було застосовано й бронепоезд. Проте провоював він лише 40 хвилин і був знищений військами противника.

Окремо слід згадати про досвід бойових дій та оборони укріплень довготривалої фортифікації під час Першої світової війни. Набуті практичні знання привели інженерів-фортифікаторів до переконання, що інженерну підготовку території країн до війни з будівництвом довготривалих фортифікацій здійснювати потрібно, однак, зважаючи на те, що класична («кругла», «замкнута») фортеця остаточно дискредитувала себе, то потрібно споруджувати її у нових формах, – як укріплену лінію, котра складається з укріплених районів. Самі ж укріплені лінії та укріплені райони, як види довготривалої фортифікації, практично стали породженням ХХ ст., котре об'єднало в собі як досвід Першої світової – позиційної війни, так і бачення перспектив війни майбутнього – маневреної, із масованим застосуванням авіації, мотомеханізованих засобів і танкових таранних ударів.

Військові дії також відбувалися і на Чорному морі через що постраждало чимало українських портів. Воюючі сторони разом з традиційними військовими кораблями почали використовувати більш досконалі нові типи кораблів та підводних човнів. У якості протидії для них масового застосування набули підводні міни та глибинні бомби. Саме під час Першої світової війни вперше було застосовано морську авіацію. Так, на озброєнні російського флоту використовувались гідролітаки конструктора Д.Григоровича – морські розвідники (легкі бомбардувальники) М-5 випуску 1914 р. котрі після вдосконалення у 1917 р. використовувались також для встановлення підводних мін.[1, 3]

На початку ХХ ст. людина вже почала досить активно опановувати повітряний простір за допомогою дирижаблів та літаків. Війна сприяла появі принципово нового типу воєнних дій – боям у повітрі. Для цього літаки, які раніше призначались лише для розвідки, почали оснащувати бомбами і кулеметами для повітряних боїв. З'явилась винищувальна авіація призначена для ведення бойових дій у повітрі. З усіх країн найбільшого успіху у повітряній війні досягла Німеччина, застосовуючи дирижаблі-бомбардувальники та швидко

впроваджуючи інші нововведення впровадженням в авіацію. У розвитку військової авіації Першої світової відзначився і наш співвітчизник, конструктор та вчений Ігор Сікорський, створивши важкий бомбардувальник «Ілля Муромець». [1, 3]

Як напередодні так і під час Великої війни високими темпами почали поширюватись нові види зв'язку (телеграф, телефон, радіо) та відбувалось стрімке розширення залізничної мережі про що свідчить створення відповідних спеціальних підрозділів. [5]

Представляють інтерес і дослідження практики застосування в умовах Великої війни новітніх наукових досягнень в галузі бойової фармакології. Потребують більш ретельного вивчення як нові методи здійснення хірургічних операцій в галузі військово-польової медицини так і нові способи боротьби з поширенням епідемічних захворювань серед військових та цивільного населення. Оскільки під час Першої світової війни безліч військових через отримання важких поранень стали інвалідами значного поширення набуло протезування відсутніх ампутованих кінцівок та інших частин тіла.

Наостанок слід сказати, що провідні футурологи справедливо вважають сучасну російсько-українську війну останньою війною де бойовими діями керують реальні люди, а на полі бою штучний інтелект застосовується лише на певних видах озброєнь. Майбутні війни, за їх переконанням, будуть здійснюватися через управління бойовими діями штучним інтелектом з використанням людей лише в окремих випадках. Тож історичний досвід застосування досягнень науково-технічного прогресу в умовах Першої світової війни в Україні може послужити для підвищення обороноздатності і безпеки нашої країни в майбутньому.

Література

1. Бадах Ю. Військово-повітряні сили у Першій світовій війні (1914-1918 рр.) // Перша світова війна: історія та уроки. 1914 – 1915 рр. [Текст] : зб. наук. праць за матеріалами Міжнар. наук. військ.-істор. конф., 4–5 вересня 2014 р. / Нац. військово-історичний муз. України. – Київ, 2014. – С.54 – 59.
2. Піддубний І.А.Новітня військова техніка та її застосування у бойових діях Першої світової війни//Історична панорама - збірник наукових праць (частина 1). – Чернівці, 2009. – 150 с. – [Електронний ресурс]: <https://www.info-library.com.ua/books-text-10256.html>
3. Піддубний І.А.Оснащення авіаційних підрозділів Росії та Австро-Угорщини та застосування авіації в бойових діях на Буковині у роки Першої світової війни//Історична панорама - збірник наукових праць (частина 1). – Чернівці, 2009. – 150 с. – [Електронний ресурс]: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10258.html>
4. Перша світова: війна нових технологій – [Електронний ресурс]: https://www.bbc.com/ukrainian/science/2014/07/140729_ww1_new_weapons_yg
5. Реснт О.П., Сердюк О.В.Перша світова війна і Україна. – Київ, 2004. – 480 с.Winchester Model 1895 – [Електронний ресурс]: https://uk.wikipedia.org/wiki/Winchester_Model_1895

ДО ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ МОНОПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В УСРР. ЛІКВІДАЦІЯ ОСЕРЕДКІВ УПЛСР (БОРБИСТІВ) НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДНЯ УСРР У 1919-1920-Х РОКАХ

Ніколаєв І.Є.

На сьогоднішньому етапі відсічі широкомасштабної агресії, боротьби за власний суверенітет і територіальну цілісність надзвичайно актуальним є звернення до доленосних подій власної історії, зокрема комплексного дослідження Української національно-визвольної революції 1917-1921 років. Серед яких чільне місце займає вивчення періоду

існування й зникнення вітчизняної багатопартійності та одержавлення всього спектру громадських об'єднань у 1920-х роках, що стало наслідком поразки національно-визвольних та демократичних сил України в окреслений час.

Поставлена проблема знаходила своє відображення у працях українських дослідників. Виокремимо роботи О. Любовець, у яких розглянуто етапи формування, розвитку, ідеологію та генезу українських політичних партій періоду національно-визвольних змагань 1917-1920-х років. В узагальнюючій праці, яка побачила світ у 2012 році окремі розділи вчена присвятила функціонуванню партії борбистів [1, с. 551-579]. У монографії О. Бриндака розглянуто ліквідаційні процеси більшовиків щодо політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 1920-років, більша частина рукопису присвячена саме Півдню України [2, с. 70-91]. Діяльність УПЛСР (борбистів) на Півдні УСРР в контексті ліквідаційної політики більшовиків розглянуто у публікації миколаївського дослідника О. Будякова [3, с. 60-65]. Утім, на сьогодні залишаються фактологічні прогалини у вивченні регіональних аспектів встановлення комуністичного єдиновладдя.

Мета дослідження полягає в узагальненні історіографічної та джерельної бази, що дає можливість розкрити механізми встановлення монопартійної системи на регіональному рівні.

Декларуючи курс XII з'їзду ВКП(б) на остаточне знищення російського шовінізму, в першій половині 1920-х років більшовики проголошують політику коренізації, в межах України її втіленням оголошувалась українізація. Але незважаючи на певні успіхи в національно-культурному відродженні народів, мешканців колишньої Російської імперії, незмінною залишалась позиція відносно монополізації політичної влади, придушення будь-яких спротиву офіційній ідеології.

З огляду на переважаюче становище сільського населення, в Україні великою популярністю користувалися партії, які базувались на платформі народництва, декларували соціалістичні ідеї. Однією з яких була ліва фракція Всеросійської партії соціалістів-революціонерів в Україні – Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (борбисти). Партія декларативно визнавала радянську владу, але заперечувала диктатуру пролетаріату, протиставляючи їй «диктатуру трудових класів».

Поширити політичний вплив на населення борбистам вдалося під час виборчих кампаній до рад. В 1919 році вони разом з більшовиками та іншими соціалістичними й національно-комуністичними силами делегували своїх представників до Центрального Виконавчого комітету. Загальна кількість есерів-борбистів в Україні навесні 1920 року наближалася до 7,7 тисяч чоловік. На Одещині їх кількість складала близько 600 чоловік, на Миколаївщині близько 700 осіб, видавався партійний часопис «Борьба» [4, с. 46].

Звіт за червень 1920 року Одеського губернського комітету КП(б)У надає розгалужену картину діяльності УПЛСР(б) на Півдні України весною 1920 р. В ньому йдеться, що організації борбистів функціонують в Одеському, Балтському і Тираспольському повітах. Проводиться робота з їх формування в Анан'ївському та Вознесенському повітах. Три представники УПЛСР(б) входили губернського виконкому, тираж одеської «Борьбы» досягав 6 тис. примірників, 23 місцевих борбиста добровільно відправились на радянсько-польський фронт. Однією з проблем борбистів стала дисципліна та організованість. Настрій у партійних лавах передавав звіт уповноваженого Одеського губкому УПЛС(б) з перевірки місцевих організацій: «Всі Придністровські організації чисельністю великі, але зовсім неживі. Дуже слабо беруть участь у будівництві влади. Вважають, що зробили для партії велику послугу тим, що записались у партію. Не видно найменшого інтересу до партійного життя. Немає нічого в цих організаціях, що нагадувало б політичне. У всьому видно виключне міщанство» [5, арк.43].

Подібна інформація йшла від інших осередків Одещини. Так, в селищі Біляєвка за списками організація налічувала 35 осіб, але зовсім не проводила активної роботи за виключенням двох осіб (Подмазко та Іванов). Тричі губернська рада УПЛСР(б) намагалися зібрати партійні збори, але всі намагання виявилися невдалими [6, арк. 47].

Як важливий аспект діяльності борбистів Півдня України слід зазначити їх участь у військових та мобілізаційних акціях радянської влади. Зокрема, рішенням Миколаївської міської ради партії УПЛСР(б) всі члени місцевого осередку оголошувались мобілізованими на радянсько-польський фронт і переходили у розпорядження партійного політбюро [7, арк. 63].

На початку 1920 року головний вектор у плані свого подальшого розвитку борбисти вбачають у закріпленні партії в радах усіх рівнів. Ситуація початку 1920 року вже вирізнялась від середини 1919 р. з точки зору посилення більшовицького режиму. Втім, остаточно знищити «соціалістичну демократію» ленінці ще не могли, тому лівим соціалістам-революціонерам дозволили взяти в них участь (в бюлетені вони йшли під другим номером). Ці виборчі перегони стали піком активності борбистів Півдня України. Головним гаслом їх кампанії стало «Хто за вільну угоду між робочим містом та трудовим селом, що є гарантією подолання голоду, холоду та господарчої розрухи – повинен голосувати за список № 2 Лівих соціалістів-революціонерів (борбистів)» [8].

При цьому, цілком прогнозовано, загострились їх конфлікти з більшовиками. Причиною чого стало те, що виборча процедура проходила під цілковитим контролем КП(б)У, на яких її депутати отримують близько 80 % місць в губернських виконкомах. Незважаючи на активну протидію їх агітаційним потугам, УПЛСР(б) отримала близько 5 %, будучи представлена майже в усіх місцевих Радах. Даний відсоток борбисти пояснювали перепонами з боку більшовиків. Зокрема, на шпальтах надрукованої в Миколаєві «Борьбы», протягом виборчої кампанії (кінець лютого – початок квітня 1920 року) вийшло близько 15 статей та повідомлень у яких кандидати в депутати від УПЛСР(б) звертали увагу на жорсткий тиск комуністів, брудній пропаганді щодо борбистів, яка звинувачувала партію в спробах «всадити ніж у спину революції, керуванні загонами куркулів та іншому...» [9].

Паралельно з «брудною пропагандою» під час виборчих перегонів, більшовики по аналогії з самоліквідованою в березні 1920 року партією боротьбистів УКП(б) активно примушували борбистів до зникнення, шляхом поглинання їх КП(б)У.

29 квітня 1920 року відбулася Всеукраїнська рада партії лівих соціал-революціонерів (борбистів), хід якої висвітлено на шпальтах газети «Комуніст». Серед представників Півдня України на ній брали участь делегати Миколаївської організації. Від Центрального комітету зібрання відкривав секретар ЦК Алексєєв. Після коротких дебатів прийнята резолюція з 14 пунктів, ключовим положенням якої стала теза, яку підтримала переважна більшість депутатів, про «необхідність утворення єдиного політично-організаційного центру соціалістичної революції» [10].

Протоколи зборів регіональних УПЛСР(б), зокрема Одеської організації, дають підстави стверджувати, що цей процес відбувався далеко не однозначно. Якщо керівники борбистів в цілому вимушені були не тільки підтримувати, а й ініціювати серед рядових партійців ідею входження до КП(б)У, то іншою була реакція місцевих активістів. Так, в Одесі протягом лютого-червня 1920 року відбулося 17 конференцій губернської, міської та районної організації УПЛСР(б), на яких головним питанням стояло об'єднання шляхом злиття з КП(б)У [11, арк.4-5, 7-9].

На вказаних зборах, разом із тезами про «неприпустимість розколу єдиного робітничого фронту», «революційну дійсність та вибір, який вимагає єднання», та т.п., лунали альтернативні думки щодо необхідності збереження партії, на сторінках «Борьбы» друкувались листи низових членів та прихильників УПЛСР(б) аналогічної направленості.

Але, незважаючи на протести рядових членів, більшовикам вдалося переломити ситуацію в місцевих осередках на свою користь. Так, на початку червня були проведені збори організації в Миколаївському, Херсонському. На загальноміській конференції в Миколаєві, що відбулась в травні 1920 року більшістю голосів (18 – за, 3 – утримались) ухвалюється рішення про злиття з КП(б)У. Крім того, вирішено провести внутрішню чистку в УПЛСР(б), внаслідок якої всім незгідним з рішенням Всеукраїнського з'їзду запропоновано залишити лави партії борбистів [12, арк. 9].

Остаточно більшовицькій партії вдалося втілити в життя плани зі знищення борбистів на IV Всеукраїнському з'їзді УПЛСР(б), що проходив 16-18 липня 1920 року, та був заявлений як ліквідаційний. З'їзд прийняв Декларацію в якій оголошувалось загальне рішення про ліквідацію партії та злиття її з КП(б)У.

Остаточними акордами для УПЛСР(б) стали повідомлення такого змісту, як, наприклад, телеграма № 289: «Первомайської організації борбистів більше не існує». А 25 серпня 1920 року закінчує своє існування губерньська трійка, що стало кінцем існування партії борбистів [13, с.201].

Таким чином, вже до середини 1920-го року більшовики здобули вирішальну перемогу над борбистами, поглинувши їх шляхом самоліквідації. Не в останню чергу допомогу офіційній владі в ліквідаційних процесах надали внутрішні антагонізми в опозиційному середовищі, що знайшли своє відображення у відсутності єдності та чіткого бачення свого місця в майбутньому в лівоесерівському середовищі, згода ряду керівників на займання керівних посад в органах радянської влади – все це певним чином дезорганізовувало членів лівоесерівських партій, які в цілому негативно сприймали ідею самознищення УПЛСР(б).

Література

1. Любовець О. М. Українські партії революційної доби 1917–1920 років. Нариси історії та програмні документи: Монографія. / Олена Миколаївна Любовець. – К.: Парламентське вид-во, 2012. – 612 с.
2. Бриндак О.Б. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20–ті роки XX століття. / Олег Борисович Бриндак – Одеса: Астропринт, 1998.– 182 с.
3. Будяков О. В. Діяльність УПЛСР (борбистів) на Півдні УСРР в контексті ліквідаційної політики більшовиків (1919–1920-ті роки). / О. В. Будяков // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. - Вип. 3.38. - 2014.- 94 с.
4. Голуб А. Маловідомі сторінки історії Катеринославських есерів–боротьбистів/ А. Голуб // Південна Україна. – 2000. – № 2.– 78 с.
5. Державний архів Одеської області (далі – Держархів Одеської обл.). - Ф.-П.- 40.- Оп. 1.- Спр.- 1.- Арк. 29.
6. Держархів Одеської обл. - Ф.-П.- 40.- Оп. 1.- Спр.- 1.- Арк. 43.
7. Держархів Миколаївської обл. - Ф.-П.- 1817.- Оп. 2.- Спр.- 173.- Арк. 63.
8. Кто за самостоятельность трудящихся – голосуйте за список № 2 Левых Социал.-Револю. (борьбистов) // Борьба. – 1920. – 5 апреля.
9. Борьба – 25 лютого 1920 року.
10. Комуніст (Харків, Київ).- 30 квітня 1920 року.
11. Держархів Одеської обл. - Ф.-П.- 40.- Оп. 1.- Спр.- 2.- Арк. 4-5, 7-9.
12. Держархів Одеської обл. - Ф.-П.- 40.- Оп. 1.- Спр.- 4.- Арк. 9.
13. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-і роки XX ст. / М. М. Шитюк. – К. :Ін-т історії України НАН України; Миколаїв : Тетра, 2000. – 532 с.

ІГОР СВЕШНІКОВ – ОЧІЛЬНИК ЕКСПЕДИЦІЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ У ДОСЛІДЖЕННІ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ

Нікольченко Ю.М.

На початку ХХІ ст. Україна переживала складний період своєї історії. Зміна формації, цінностей, пріоритетів та менталітету її громадян вплинула на визначальну роль музею як

соціального інституту, де музейна справа – одна з найяскравіших та найважливіших сфер людської діяльності. Українські музеї, як скарбниці народної пам'яті, у всі роки незалежності є джерелом духовних сил, збереження колективної пам'яті, збагачення та розвитку інтелекту нації.

Музейна справа є частиною системи духовного життя громадян України, який безпосередньо впливає на їхню освіту, розвиток і виховання, особливо в умовах російської військової агресії. Вхідження українського суспільства, зокрема галузі культури, до світового інформаційного простору потребує інноваційних підходів до використання засобів музейної педагогіки як інструментів формування громадянина-патріота ХХІ ст.

У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Рівненського обласного краєзнавчого музею (далі: РОКМ), який активно використовує свій науково-просвітницький потенціал, спираючись на винятковий досвід тривалого наукового студіювання проблем героїчної історії українського народу, особливо на її визначальних етапах, зокрема у період Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 років, рушійною силою якої було козацтво. У музеї ця тема знайшла своє відображення не тільки в унікальних артефактах та змістовній експозиційній і виставковій роботі, а й у результатах його науково-дослідницької діяльності.

Ця проблема стала домінантною у наукових студіях видатного українського археолога й історика, музеєзнавця, дослідника Берестецької битви 1651 року, наукового консультанта РОКМ, доктора історичних наук Ігоря Кириловича Свешнікова (1914–1995)

Наукова спадщина Ігоря Свешнікова протягом тривалого часу привертала та продовжує привертати увагу вітчизняних науковців, завдяки її актуальності, особливо у сьогоденні, коли український народ, натхненний звитягою Запорізького козацтва, веде героїчну боротьбу з російськими агресорами за свободу і незалежність власної держави.

Проблема винятковості наукової спадщини Ігоря Свешнікова в дослідженні Національно-визвольної війни, зокрема Берестецької битви, тісно пов'язана з діяльністю РОКМ і має вагомий обшир минулого і сучасного вітчизняного та зарубіжного наукового, науково-популярного і публіцистичного студіювання. У процесі підготовки доповіді використані матеріали з фондів РОКМ та Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви», праці І. Свешнікова [1; 2; 3;], Д. Яворницького, О. Булиги, В. Виткалова і Т. Пономарьової, В. Мушировського, Ю. Нікольченка, В. Степанкова.

У 1997 році побачило світ колективне навчальне видання «Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII століть», в якому Ігор Свешніков є автором розділів, що характеризують озброєння, знаряддя праці, одяг, особисті та побутові речі, пам'ятки духовної культури козаків. Основою для їхнього написання слугували пам'ятки матеріальної та духовної культури з досліджень поля Берестецької битви. Нами були також використані матеріали круглого столу «105 років від дня народження І.К. Свешнікова» у Маріупольському державному університеті, 19 жовтня 2020 р., ювілейний бібліографічний покажчик «Ігор Свешніков – археолог, історик, краєзнавець» (до 100-річчя від дня народження).

Серед героїчних сторінок Національно-визвольної війни Берестецька битва, яка відбулася 29 червня–10 липня 1651 р. між селами Солонів, Острів і Пляшева нині Демидівської територіальної громади Рівненської області, посідає особливе місце у минулих і сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових студіях. Водночас, макropубліцистичний фактор дослідження проблеми не завжди репрезентує реальний стан речей, що регулює і детермінує її інформаційний простір. Це зумовлює потребу подальшого вивчення багатьох аспектів битви і, передусім, таких її дискусійних питань, якими є вибір Богданом Хмельницьким місця для розташування козацько-селянського табору, конкретні події, що спричинили поразку української армії, реальна кількість полеглих козаків і селян тощо.

Роботи експедиції РОКМ під керівництвом Ігоря Свешнікова з 1970 по 1994 рр. були першою в Україні блискучою практикою на теренах Європи дослідити археологічними методами територію битви Нового часу. Зіставлення відомих історичних фактів та проведені

Ігорем Свешніковим картографування знахідок дозволили з'ясувати багато проблемних питань, пов'язаних із трактуванням її епізодів тактичних ходів головнокомандуючих тощо. Вчений також вперше у вітчизняній історіографії здійснив класифікацію документальних джерел Берестецької битви.

Під час розкопок місця козацької переправи було досліджено понад 2,5 га суцільної площі, на якій виявлено останки загиблих козаків та понад 5 тисяч унікальних достовірних козацьких речей, конкретно датованих днем загибелі козацько-селянського табору – 10 липня 1651 р. Були встановлені шляхи відступу козацько-селянських військ із оточеного табору. Антропологічний матеріал, здобутий на переправі, слугував підґрунтям для науково обґрунтованих скульптурних реконструкцій портретів окремих учасників битви.

Результати розкопок дозволили взяти під сумнів твердження польських учасників битви щодо «нищівної поразки» козацьких військ під Берестечком і загибелі під час захоплення табору 10 липня 1651 р. до 30 тис. козаків і селян. На думку Ігоря Свешнікова, підтриману провідними дослідниками історії українського козацтва, втрати козацьких військ не були катастрофічними і складали 6–8 тисяч вояків.

Завдяки археологічному матеріалу, що був співставлений з документальними, наративними та іконографічними джерелами і планом битви, складеним у 70-х роках XVII ст. у Західній Європі, Ігорю Свешнікову вдалося загалом відтворити порядок розміщення козацьких військ і селян-повстанців на місці битви і тактику, застосовану Богданом Хмельницьким під Берестечком. Вони дали позитивні результати: шляхетським військам не вдалося перемогти козаків на початку битви 30 червня, і якби не підступна втеча татарської орди з лівого флангу козацько-селянського війська, битва під Берестечком, поза сумнівами, у черговий раз завершилась би перемогою козацько-селянської армії.

Після зради татар і захоплення ними у полон Богдана Хмельницького, козаки перейшли у повному бойовому порядку до лівого берега Пляшівки, де побудували новий укріплений табір і переправи через річку і болото. Протягом десяти днів шляхта не мала змоги здобути цей табір, і лише трагічна випадковість призвела до поразки козацько-селянського війська. Результати розкопок, ретельна камеральна робота та всебічна науково-дослідницька робота дозволили Ігорю Свешнікову відкрити невідомі сторінки з козацького військового спорядження, побуту і духовної культури.

Вагому частку знахідок біля козацької переправи становили вироби зі шкіри та дерева, зокрема близько 20 екземплярів шкіряних чобіт. Наприкінці 1971 р. Ігорем Свешніковим та керівництвом РОКМ (директор Василь Сидоренко) розпочався інтенсивний пошук методів консервації і реставрації означених речей з козацької переправи. На той час в СРСР тільки реставратори Ермітажу ефективно працювали з «археологічною шкірою». Серед зразків, представлених РОКМ для реставрації, були три чоботи і кілька дрібних шкіряних речей.

У 1973 р. реставратор вищої категорії Ермітажу Дмитро Марковський вперше в СРСР здійснив на практиці реставрацію трьох оригінальних чобіт українських козаків 1651 р., які досі були відомі лише з іконографії. На початку 70-х років оригінали шкіряних чобіт XVII ст. були представлені лише поодинокими екземплярами у музеях Німеччини, Франції, Польщі.

На дослідженій території козацької переправи вони належали до найчисленніших знахідок. Проте методи консервації і реставрації виробів з дерева та шкіри, запропоновані на той час фахівцями-реставраторами, мали істотні недоліки. Ці обставини, а також необхідність термінової консервації артефактів із козацької переправи спонукали Ігоря Свешнікова особисто вирішувати цю проблему. За короткий час він розробив власну методику консервації та реставрації виробів із дерева та шкіри. Вироби зі шкіри і дерева, реставровані ученим, практично не втрачали початкового вигляду і зберігали необхідний фізичний стан. До цього слід додати, що Ігорь Свешніков за особистою методикою здійснював реставрацію речей з різних металів: предмети козацького озброєння і господарські знаряддя, монети, речі культового призначення, прикраси, фрагменти народних музичних інструментів тощо.

Усі артефакти з козацької переправи поля Берестецької битви становлять колекцію оригінальних унікальних речей, що належали різним суспільним групам і відображають матеріальну і духовну культуру населення України середини XVII ст. Вони абсолютно датовані 10-им липня 1651 року! Це, в свою чергу, дозволяє більш достовірно відтворити реалії середини XVII ст., тоді як відомі нечисленні описи козаків у записках сучасників є короткими, недостатніми, іноді, фантастичними.

Реставровані Ігорем Свешніковим предмети озброєння і військового спорядження, побуту і культури українських козаків і селян утворили основу унікальних експозицій Державного (з 2008 року – Національного) історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» в с. Плешаєва та Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вони є еталоном для порівняння та абсолютного датування відповідних артефактів і колекцій не тільки в Україні, а й за її межами.

У 1992 р. Ігор Свешніков завершив роботу над монографією «Битва під Берестечком», яка цього ж року була надрукована у Львові у видавництві «Світ». У книзі здійснений унікальний науковий підхід щодо студіювання важливих проблем, які всебічно розкривають панораму героїчного життя українського народу в драматичному епізоді його історії, яким була Берестецька битва. Монографія надихнула багатьох дослідників досягти до проблеми, що, у підсумку, ще вагомніше репрезентувала світовій науковій громадськості унікальність багатовікової історії і культури українства. У згаданому нами науково-допоміжному бібліографічному покажчику «Ігор Свешніков – археолог, історик, краєзнавець» (до 100-річчя від дня народження) повністю представлена наукова спадщина вченого, що складає 205 найменувань, серед яких битві під Берестечком присвячено 52!

Практичне значення наукових студій Ігоря Свешнікова в царині козацтвознавства полягає у можливості використання їх методів та інструментів для наступних досліджень за напрямками: археологія, історія, культура, краєзнавство і музеєзнавство України.

Водночас зауважимо, що у сучасному музеєзнавстві в Україні, на наш погляд, існує важлива проблема, без вирішення якої майбутній поступ галузі буде проблематичним. Воно повинно позбутися минулих стереотипів сприйняття музейної інституції як кінцевого результату матеріальної та духовної діяльності соціуму. Навпаки – має стати адекватним викликам часу і найголовніше у цьому поступі – ціннісна система історично-культурних, національних, ідеологічних, загальнолюдських світоглядних переконань. Прикладом є діяльність РОКМ щодо використання наукової спадщини Ігоря Свешнікова з історії і культури українського козацтва.

Література

1. Свешніков І.К. Битва під Берестечком. Львів: Слово, 1992. 304 с.
2. Свешніков І.К. Вогнепальна козацька зброя періоду Визвольної війни 1648–1654 рр. за матеріалами з розкопок місця Берестецької битви. Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. Київ, 1993. Випуск 2. С. 136-142.
3. Свешніков І.К. Озброєння козацького війська за матеріалами розкопок місця Берестецької битви 1651 р. Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина: у 3 вип.: матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 500-річчю укр. козацтва. Київ-Дніпропетровськ. 13–17 трав. 1991 р. Київ, 1993. Вип. 2. С. 161-170.

ГАРАНТІЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ОЧІКУВАННЯ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Тодоров І.Я.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що вторгнення Росії в Україну суттєво вплинуло на глобальну систему безпеки, вимагаючи перегляду сучасного світового порядку. Одним із актуальних завдань стає швидка інтеграція України як ключового елемента у

глобальну стратегію колективного Заходу для успішного протистояння агресії. Ця проблематика вже стала предметом наукового аналізу таких вітчизняних та зарубіжних дослідників, як С. Віднянський[2], В. В'ятрович[3], Л. Гардінг[4], В. Горбулін[5], Г.Зеленько[7], С. Плохій[9], О. Потехін[10], І. Рущенко[11], О.Турченко[12], Л. Якубова[13] та інші. Однак нові політичні ініціативи й невирішені аспекти цієї проблеми вказують на необхідність подальших досліджень у сфері безпекових гарантій для України в умовах триваючої агресії.

Мета полягає в аналізі можливих гарантій безпеки України, що передбачає розв'язання наступних завдань: проаналізувати угоди в сфері безпеки, укладені в 2024 році; довести безальтернативність євроатлантичного курсу для забезпечення реальної безпеки держави.

Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року актуалізувало питання зовнішніх гарантій безпеки для України. Президент В. Зеленський наголошував на необхідності таких гарантій одразу після початку бойових дій 24 лютого 2022 року, звертаючи увагу на невиконання підписантами Будапештського меморандуму своїх зобов'язань щодо захисту країни, яка добровільно відмовилася від ядерного арсеналу. Однак, світові лідери були не готові ані політично, ані юридично надавати Україні гарантії безпеки на рівні з тими, що передбачені статтею 5 Північноатлантичного договору, попри численні звернення В. Зеленського.

Навесні 2022 року в українському медіапросторі почали обговорювати потенційні країни-гаранти безпеки для України. У вересні 2022 року було представлено Київський безпековий компакт, який мав на меті створити багаторівневий механізм забезпечення безпеки України до моменту її можливого вступу до НАТО. Проте цей документ не призвів до конкретних результатів і не отримав підтримки від інших держав.

12 липня 2023 року країни Великої сімки оприлюднили Спільну декларацію про підтримку України. Цей документ в українському інформаційному полі було сприйнято як тривалу безпекову та економічну підтримку України, однак він містив лише політичні запевнення.

З початку 2024 року Україна уклала 26 угод про співпрацю у сфері безпеки з різними державами, більшість з яких є членами НАТО. Серед цих країн — Велика Британія, Німеччина, Франція, Данія, Канада, Італія, Нідерланди, Фінляндія, Латвія, Іспанія, Бельгія, Португалія, Швеція, Ісландія, Норвегія, Японія, США, Європейський Союз, Естонія, Литва, Польща, Люксембург, Румунія, Чехія, Словенія та Ірландія. Готується підписання аналогічних угод ще з кількома країнами. Основний зміст цих угод полягає у всебічній підтримці України, зокрема у військовій та економічній допомозі для забезпечення територіальної цілісності в межах, встановлених у 1991 році, а також для повернення окупованих територій. Ця підтримка включає постійне постачання військової техніки та безпекову допомогу, хоча в більшості випадків терміни поставок не вказані. Крім того, угоди передбачають сприяння реформам, фінансування потреб українських збройних сил, розвиток оборонно-промислового комплексу, залучення іноземних інвестицій, компенсацію збитків, завданих російською агресією, і притягнення Російської Федерації до відповідальності за воєнні злочини. Серед інших важливих аспектів — посилення санкційного тиску на Росію, співпраця в галузі розвідки та кібербезпеки, боротьба з російською дезінформацією і захист критичної інфраструктури України. Термін дії цих угод становить 10 років з можливістю їх продовження. Водночас існують важливі аспекти, які часто залишаються поза увагою. Угоди набули чинності відразу після підписання, не потребуючи ратифікації національними парламентами, що свідчить про їхній переважно політичний, а не юридичний характер. Це також означає, що вони не відповідають вимогам закону України «Про міжнародні договори» [6] та Міжнародній конвенції про право міжнародних договорів 1969 року[1], яка вимагає дотримання національних конституційних процедур щодо ратифікації. Окрім того, всі угоди опубліковані на офіційному сайті Президента України, а не на платформах Верховної Ради, Кабінету Міністрів чи МЗС. Попри це, Президент Володимир Зеленський та керівник його Офісу Андрій Єрмак продовжують публічно заявляти про укладення угод щодо "гарантій безпеки". Однак ці угоди не забезпечують повноцінних юридичних гарантій.

Такі заяви можуть бути потенційно небезпечними, оскільки створюють хибне уявлення серед частини суспільства та можуть гальмувати процес інтеграції України до НАТО, формуючи ілюзію надання вже наявних гарантій безпеки. Підписані у 2024 році безпекові угоди України не забезпечують повноцінних гарантій безпеки, адже такі гарантії зазвичай передбачають союзницькі відносини, яких Україна наразі не має.

Лише повноцінне членство України в НАТО може надати країні справжні безпекові гарантії, на відміну від часткових механізмів, передбачених в інших угодах. Інтеграція України до євроатлантичного простору передбачає дотримання ціннісних орієнтирів, закріплених у Північноатлантичному договорі, включаючи запровадження демократичних стандартів у всіх сферах життя та адаптацію законодавства до вимог Альянсу. Ефективний опір Росії вимагає від колективного Заходу посилення військової підтримки України та стратегічного бачення поразки РФ. Розгляд агресії як фундаментального виклику Західній спільноті є ключовим

Багато західних держав вважають актуальним вступ України до НАТО лише за умов припинення військових дій. Однак Альянс є не лише військовим союзом, а й політичною організацією, де відповідність політичним критеріям, зокрема демократичним стандартам, є важливою умовою. Україна, попри декларовану готовність до членства, повинна вирішити низку питань у цій сфері. Оскільки західні країни намагаються уникнути прямого конфлікту з Росією, надання Україні безпекових гарантій вважається можливим лише після завершення бойових дій. Проте для відновлення миру в регіоні необхідні як політична воля, так і готовність до ризику, подолання страху перед конфліктом з РФ. Відмова від стратегічної ініціативи надає Москві можливість маневру, змушуючи Захід діяти реактивно. Поточний опір України формує передумови для нового світового порядку, де ліквідація сучасної загрози з боку Росії є необхідною умовою.

Зрештою, інтеграція України в НАТО залишається єдиним варіантом для забезпечення її безпеки. Існує об'єктивна доцільність негайного запрошення України до Альянсу, адже нова європейська архітектура безпеки потребує участі України, яка може стати ключовим партнером у стримуванні агресивних амбіцій Москви.

Отже, підтримка України не лише є актом солідарності, але й відповідає інтересам колективної безпеки НАТО та ЄС. У Стратегічній концепції НАТО до 2030 року Росію було визнано «найбільшою і безпосередньою загрозою» для безпеки союзників і стабільності євроатлантичного регіону[13]. Враховуючи це, справжньою гарантією безпеки для України залишається членство в НАТО, що підтверджується досвідом країн Центрально-Східної Європи.

Література

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. Портал Liga 360. [Електронний ресурс]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU69K01>
2. Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство: монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.
3. В'ятрович В. Наша столітня. Короткі нариси про довгу війну. – К.: Фабула, 256 с.
4. Гардінг Л. Вторгнення. *За лаштунками кривавої війни Росії та боротьби України за виживання: пер з англ. І. Возняка.* – Харків: Віват, 2023. – 352 с.
5. Горбулін В., Бадрак В. Російська війна проти України. Як нарешті розірвати чотирьохсотрічне замкнене коло. К.: Брайт Букс, 2024. - 302 с.
6. Закон України «Про міжнародні договори України». Офіційний вебпортал парламенту України. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
7. Зеленько Г. І. Інституційна спроможність України в умовах війни. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 23 серпня 2024 року doi: <https://doi.org/10.15407/visn2024.09.049>
8. Київський безпековий договір /TheKyivSecurityKompakt/ Міжнародні гарантії безпеки для України: рекомендації Офіційне інтернет-представництво Президента України.

- [Електронний ресурс]. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/15/93/cf0b512b41823b01f15fa24a1325edf4_1663050954.pdf
9. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії. К.: КСД, 2023. – 400 с.
 10. Потехін О., Клименко Ю. Геополітика проти безпеки: союзницьке стримування агресії в Європі XX – початку XXI ст. – К.: Дух і літера, 2023. 552 с.
 11. Рущенко І. П. Ідеологія рашизму : монографія / І. П. Рущенко. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 276 с.
 12. Турченко О.Г. Безпекові запевнення та гарантії безпеки України в умовах збройної агресії // правничий часопис. 2024. - № 1. – С. 87-101.
 13. Якубова Л.Д. Рашизм: Звір з безодні / Лариса Якубова; Інститут історії України НАН України. — Київ: Академперіодика, 2023. — 318 с.
 14. 2022 Strategic Concept. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.nato.int/strategic-concept>

СЕКЦІЯ

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ, ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА»

АНТИБІЛЬШОВИЦЬКИЙ РУХ СЕЛЯН У ДУНАЄВЕЦЬКОМУ РАЙОНІ НА ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ 20-х – НА ПОЧАТКУ 30-х рр. XX ст.

Атаманчук О.І.

У статті зроблено спробу дослідити опір українського населення утвердженню сталінського тоталітаризму на прикладі підготовки та здійснення збройного виступу на території колишнього Дунаєвецького району на Поділлі наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр.

Метою роботи є аналіз повстання українського селянства проти колективізації, яке мало місце на Дунаєвеччині Хмельницької області.

Починаючи з 1926 р. кремлівська влада обрала курс на згортання НЕПу, оголосивши що ця політика себе вичерпала і виконала поставлені завдання. Політичні, соціальні й економічні реалії «ліберальних» 20-х рр. XX ст. протягом короткого часу були змінені жорсткою тоталітарною системою сталінського СРСР. Наслідки таких змін в Україні найбільш відчутними були саме для селянства. [1, с. 2].

Як відомо, своєрідною «пробою пера» каральних органів в Україні стала інспірована справа Спілки визволення України (СВУ). Протягом 1930-х років в Україні проведено велику кількість сфабрикованих радянськими спецслужбами судових процесів, учасників яких звинувачували в спробах «продати Україну польським та румунським поміщикам і боярам» [2, с. 25].

Водночас радянська преса посилено працювала над створенням людиноненавистницького образу світового капіталізму, в т. ч. й на території Західної України в складі Польщі. Для цього, зокрема, використовувалися приклади польської «пацифікації», яка мала ілюструвати «звір'яче обличчя» імперіалізму. Харківські «Вісті», посиляючись на лондонську «Манчестер Гардіан», в одній з передових статей визначила дії польської влади як дії «дикого середньовіччя» і заявила, що характер польських репресій «не має собі рівних в жодній державі, що називає себе цивілізованою» [3, с. 30].

Сталінська політика щодо селянства, репресивні заходи радянської влади спричинили масовий рух опору сільського населення на території України. Не було винятком і Поділля. На 9 березня 1930 р. масовими селянськими виступами було охоплено 16 округів цього регіону.

Однак подекуди селянський опір набув організованих форм. Так, на території Дунаєвецького району мала місце т. зв. «волинка» – повстання проти колективізації, в якому взяло участь близько сотні жителів села Нестерівці та багато мешканців навколишніх сіл сусідніх Солобоковецького та Смотрицького районів: Тернави, Томашівки, Ганнівки, Зеленча, Могилівки, Маліївців, Дем'янківців, Івашківців, Станіславівки та ін.

Виступ було заплановано на ніч з третього на четверте травня 1931 р. Одним з його організаторів і керівників був житель Дунаєвець Пекарчук – профспілковий діяч, у минулому вояк УГА. Саме його дружина вишила три прапори, які після придушення «волинки» працівники НКВС знайшли закопаними на городі жительки Нестерівців Марії Полянської. Прапори були жовто-блакитні, з тризубами та золоченими галунами. На одному з них був напис: «Хай живе самостійна Україна! Смерть радянській владі!» Полянська Марія була

своєрідним секретарем повстанської організації. Вона зберігала всі документи, у т. ч. протоколи засідань.

Організатором і натхненником повстання був Лісецький Іван Михайлович, колишній офіцер 7 піхотного Тульського полку царської армії.

Про те, що виступ вийшов за рамки локального, свідчать спроби повстанців налагодити контакти з національно налаштованими силами як в Україні, так і за її межами. Зокрема, зв'язок дунаївчан з Києвом підтримував колишній офіцер петлюрівської армії Гардигага Сергій. Згідно з показами І.М. Лісецького, за доби Центральної Ради він мав у Києві багато знайомих, за допомогою яких мав налагодити зв'язки з іншими підпільними організаціями України. Саме він в останніх числах квітня 1931 р. їздив з цією метою до Києва під прізвиськом Гавриленко.

Однак у ніч перед виступом усіх учасників селянського руху у Нестерівцях та інших селах за доносом учасників бунту було заарештовано. Лише в Нестерівцях за підготовку і участь у повстанні до вищої міри покарання було засуджено 11 осіб.

Арешти не зупинили повстанців. У ніч на 4 травня 1931 р. відбулося повстання, яке охопило села Тернаву, Тернавку, Тинну, Нестерівці, Ганнівку. Повстанці на чолі з колишнім старшиною армії УНР Анастасієм Сорокою розгромили в Тернаві сільську раду, вбили голову колгоспу «Комунар» Онуфрія Дубаня, голову сільради і секретаря партосередку Володимира Юхимовича, членів сільвиконкому братів Леоніда і Станіслава Бутельських, був поранений колгоспник Заремба. У Малій Тернаві загинув секретар комсомольського осередку Антончук та уповноважений Навроцький.

Біля Тинної, куди направились повстанці, відбувся бій із загonom оперативників на чолі з начальником Смотрицького ДПУ А. Казариновим. Оскільки зв'язок був пошкоджений, він надіслав наручних у Дунаївці та Кам'янець-Подільський за підмогою. За спогадами А. Казаринова, повстанців було біля 60 осіб. У ході бою, який тривав до ранку, відзначилися працівники ДПУ С. Мартиненко та І. Возний. Повстанці покинули Тинну, відступивши до лісу. 15 із них того ж дня перейшли Збруч, опинившись на польській території. Дві машини курсантів, яких направив 23-й прикордонний загін, прочесали ліс. Були проведені арешти, до відповідальності притягнуті близько 200 осіб. Особлива нарада при колегії ОДПУ 3 жовтня 1931 р. засудила 9 учасників, у т. ч. керівника повстанців Анастасія Хомича Сороку, до розстрілу, 39 осіб – до ув'язнення на 10 років, 34-х – до 5 років, 4-х – до 3 років позбавлення волі.

Більшовицькі активісти були поховані на сільському цвинтарі, на могилі встановлений обеліск із зіркою. 16 листопада 1986 р. при в'їзді в с. Тернава був відкритий пам'ятний знак, який зафіксував цю подію. На таблиці записані імена загиблих у ніч на 3 травня 1931 р.

Висновки. Отже, виступ жителів подільського села Нестерівці заслуговує на подальше дослідження, зокрема встановлення його реальних масштабів, кола учасників, географічних меж, рівня політичної спрямованості тощо. Приклад нестеровецької «волинки» засвідчив, що на початку 30-х років XX ст. відбулися певні зміни у свідомості українського селянства. Радянська влада демонструвала нечуваний цинізм, жорстокість та свавілля у ставленні до українського селянства. Піком комуністичного терору виявився голодомор 1932–1933 років. Він став наслідком прорахованої і ретельно організованої акції, яку Кремль застосував для попередження соціального вибуху. Це вибух міг мати своїм наслідком вихід України з Радянського Союзу.

Література

1. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. Київ: Видавництво Либідь, 1993, 2с.
2. Маркова С. Хлібозаготівлі і голод 1932–1933 рр. на Поділлі. Чернівці: Видавництво Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, 2001, 25с.

3. Васильєв В.Ю. Україна в політиці керівництва СРСР напередодні Другої світової війни. Київ: Видавництво Либідь, 2005, 30с.

ЛИСТИ АЛЕКСАНДРА БРЮКНЕРА В УКРАЇНСЬКИХ АРХІВНИХ КОЛЕКЦІЯХ (ДО ПРОБЛЕМИ ПУБЛІКАЦІЇ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ВЧЕНОГО)

Горб Є.С.

Понад півстоліття тому польський бібліограф Владислав Бербеліцький актуалізував питання публікації епістолярної спадщини польсько-німецького славіста та історика культури Александра Брюкнера (1856-1939). За виключенням кількох журнальних публікацій дослідники так і не змогли втілити у життя цей масштабний проект, з огляду на розпорошеність епістолярію берлінського професора всіма архівами Європи, відсутність особових фондів Брюкнера та потребу у залученні науковців багатьох країн до виконання настільки амбітного задуму [5; 8-10]. Відзначимо, що чимало матеріалів, асоційованих з А. Брюкнером відклалося і в українських архівних колекціях – перш за все, у рукописних фондах Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Ці документи не тільки ніколи не публікувалися, але й взагалі не відомі польським вченим. Потреба у системному опрацюванні епістолярію Брюкнера пов'язана з необхідністю переоцінки постаті та доробку одного з видатних уродженців Тернопільщини, який у вітчизняному наукознавстві часто асоціюється з українофобією.

Про існування листів Александра Брюкнера в українських архівних колекціях було відомо ще з радянських часів. Вони згадувалися в анотованому покажчику особистих архівних фондів тодішньої Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР (зараз – Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника), який був підготований у 1977 році [2]. Франкознавцем Романом Гораком були опубліковані листи А. Брюкнера до І. Франка [1], які в подальшому неодноразово реферувалися у публікаціях, що висвітлювали контакти між двома вченими, пов'язаних навчанням в одному університеті та спільними науковими інтересами. Врешті-решт, на сторінках порталу «е-Архів Михайла Грушевського» оприлюднена, разом з фотокопіями окремих документів, інформація про листування Александра Брюкнера з Михайлом Грушевським [3]. Проте, згадані публікації – далеко не повний корпус листів Брюкнера, що зберігаються в українських архівосховищах.

Метою пропонованої розвідки є характеристика комплексу листів Александра Брюкнера з відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, які до цього часу не були відомі широкому загалу наукознавців.

Ми зосередимося на аналізі трьох листів Александра Брюкнера, які походять з двох різних фондів – Архіву Павліковських (лист Брюкнера до польської поетеси Марилі Вольської) та Паперів Яна Карловича (листи Брюкнера адресовані Карловичу). Згадані листи ілюструють дві сфери інтересів берлінського професора – його контакти з львівським інтелектуальним середовищем та розробку проблем історії польської культури.

Про наявність листів Брюкнера в особистому фонді етнографа та мовознавця Яна Карловича (1836-1903) відомо давно, оскільки вони зазначені в анотації фонду з покажчику особистих архівних фондів відділу рукописів, укладеного ще у 70-х рр. ХХ століття. Загалом, фонд Карловича (фонд 58) має характер родинного архіву та охоплює період з останньої третини ХVІІІ до кінця ХІХ століття. Сам Ян Карлович отримав докторський ступінь в Університеті Фрідріха Вільгельма (нині – Берлінський університет імені Гумбольдтів) та викладав там, тож їх особисте знайомство з Александром Брюкнером не виглядає випадковим, адже останній був пов'язаний з Берлінським університетом протягом 44 років свого життя (1880-1924)[2, с.65].

З понад 3500 аркушів фонду Карловича лише 6 написані рукою Брюкнера – це одна поштова картка, надіслана Карловичу до Дрездену та на звороті заповнена рукою Брюкнера (датована 12 червня 1887 року), а також великий лист, висланий Брюкнером з Берліну 22 червня 1887 року. Обидва документи стосуються наукової співпраці між вченими[7].

Абсолютно інший вектор комунікації Александра Брюкнера демонструє лист Брюкнера до Марилі Вольської, який співробітниками Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника атрибутовано як такий, що не піддається датуванню. Однак, більш уважний аналіз тексту документу дає всі підстави для більш-менш точного визначення часу написання листа. У тексті берлінський славист згадував, що: «перед люб'язною Панською посилкою вже отримав екземпляр Казки від п. Альтенберга» [4, арк.2]. Під «Казкою», скоріш за все, мається на увазі «Swanta: baśń o prawdzie», яка у 1907 році була видана у Львові стараннями книготорговця Альфреда Альтенберга[11]. Привертає увагу також пасаж Брюкнера про можливість забути зимові дні, вдихаючи запах сторінок свіжонадрукованої книжки [4, арк.1].

Співставляючи два фрагменти тексту, можна з великою вірогідністю стверджувати, що Александер Брюкнер писав свого листа до Марилі Вольської у грудні 1907 року. Однак, сумніви щодо дати все одно виникають, бо у грудневих листах Брюкнера зазвичай містяться привітання з Різдом, навіть якщо вони писалися на початку місяця. Про січень-лютий 1908 року навряд чи могла йти мова, бо брюкнерівська рецензія на «Swanta: baśń o prawdzie» побачила світ 24 грудня 1907 року у львівській щоденній газеті «Słowo Polskie» [6].

Кілька власноручних листів Александра Брюкнера, що збереглися у рукописних фондах Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника становлять неабиякий інтерес для дослідників одразу з кількох точок зору – як его-документи, що доповнюють ще ненаписану інтелектуальну біографію польсько-німецького слависта, а також як джерела інформації, що розкривають особливості міжкультурної комунікації у середовищі польської еміграції. А. Брюкнер відомий своїми численними рецензіями на наукові праці своїх сучасників, однак його літературні вподобання досі залишаються terra incognita і одинокий лист вченого до львівської поетеси Марилі Вольської є безцінним свідченням неабиякого літературного смаку знаного історика культури.

Література

1. Горак Р. Дискусія Івана Франка з Олександром Брікнером. *Франкознавчі студії*: збірник наукових праць. Дрогобич: Коло, 2005. Т. 3. С. 377-393.
2. Гуменюк Є. М., Баб'як П. Г., Дзьобан О. О. Особисті архівні фонди відділу рукописів: Анотований покажчик. Львів, 1977. 188 с.
3. Поштова картка Александра Брюкнера до Михайла Сергійовича Грушевського. *e-Archiv Михайла Грушевського*: веб-сайт. URL: <http://hrushevsky.history.org.ua/item/0014010> (дата звернення: 01.10.2024).
4. Aleksander Brückner: List do Maryli Wolskiej. Bd. // Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 76 (Zbiór rękopisów i archiwium Pawlikowskich). Спр. 341. 2 арк.
5. Berbelicki W. Listy Aleksandra Brücknera do Stanisława Kota. *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*. 1987. R. XXXVII. S. 163-217.
6. Brückner A. Z czasów bajecznych. *Słowo Polskie*. 1907. 24 grudnia. S. 4.
7. Korespondencja Jana Karłowicza. Listy do Aleksandra Brücknera 1887 // Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 58 (Papiery Jana Karłowicza). Спр. 14/3. 6 арк.
8. Skarżyński M. Czterdzieści listów Aleksandra Brücknera do Hieronima Łopacińskiego. *Slavia Occidentalis*. 1971. T 28/29. S. 273-297.
9. Starnawski J. Aleksander Brückner w świetle korespondencji. *Ruch Literacki*. 1970. R. XI. Z. 2. S. 99-103.

10. Starnawski J. Projektowana «pielgrzymka» Aleksandra Brücknera do Częstochowy. *Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie; Filologia Polska: Językoznawstwo*. 1996. Cz. 3. S. 209-213.
11. Wolska M. Swanta: baśń o prawdzie. Lwów: K. Altenberg, 1907. 106 s.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АНАРХІСТІВ В ПЕРІОД 1905-1907 ЗА ВИСВІТЛЕННЯМ ГАЗЕТИ «КИЕВЛЯНИН»

Дергачов А.О.

Сьогодні проблематика руху анархістів та їхній вплив на загальний перебіг громадсько-політичної діяльності на території України мало вивчена, тому в даній роботі хотілося б проаналізувати образ анархістів і опис їхньої діяльності з погляду продержавного періодичного видання, а саме в період революції, коли їхні групи почали набирати вагу в робітничому русі[1, с.110-112].

Газета «Киевлянин» для дослідження була обрана з кількох причин. По-перше, газета «Киевлянин» була найпопулярнішим друкованим виданням кінця XIX століття в регіоні, яке мало значну читачку аудиторію. По-друге, українські науковці рідко використовували її як джерело для вивчення діяльності анархістів початку XX століття. Відомий своїм монархічним нахилом, «Киевлянин» надає можливість дослідити, як видання впливало на громадську думку та яке ставлення формувало до антидержавних рухів.

Метою цього дослідження є аналіз матеріалів київської періодики, а саме газети «Киевлянин» початку XX століття, для виявлення характеру та спрямованості її публікацій щодо анархістського руху. Особлива популярність цієї газети серед представників середнього і вищого класу, а також еліти, зокрема чиновників та адміністративної верхівки, додає особливого значення цьому джерелу в контексті дослідження. Редакція «Киевлянина» відзначалася консервативними поглядами, систематично критикуючи народні протести, зокрема робітничі мітинги та студентські заворушення, що зростали в період революції. Постійна увага до соціальних негараздів у вищих навчальних закладах і прагнення донести образ анархістів як антидержавних елементів створює особливий контекст для розуміння реакційної позиції видання. Популярність газети при царському дворі і її прихильність до монархічної ідеології свідчать про тенденційну спрямованість публікацій[2, с.63-66].

До революційних подій 1905 року анархісти займали у публікаціях газети «Киевлянин» місце радше як явище, характерне для західних країн, ніж як загроза, що стосувалася суспільства російської імперії. Відображення анархістів як специфічної «іноземної» проблеми набуло яскравого вираження після резонансного вбивства президента США Вільяма Мак-Кінлі, здійсненого анархістом Леоном Чолгошем. Цей інцидент викликав широкий суспільний резонанс, а газета «Киевлянин» не оминула цю подію. Вже 11 вересня 1901 року на сторінках видання з'явилася детальна розповідь про конкретні напади, де напад був зображений не тільки як прояв особистої радикалізації, а як внаслідок широкої діяльності анархістських організацій у різних західних столицях, таких як Лондон, Брюссель та інші європейські міста[3]. Редакція видання, аналізуючи причини вбивства, наголошувала на небезпеці зростання анархічних течій за кордоном, описуючи їх як джерело хаосу та політичного терору, яке може загрозити стабільності будь-якої держави.

На сторінках газети «Киевлянин» регулярно з'являлися матеріали, присвячені методам боротьби з анархістськими рухами, які на той час набували більшої активності в європейських країнах. Висвітлення боротьби з анархістськими групами більшою мірою спиралося на прикладі Англії та Німеччини[4]. Позиція редакції з цього питання підсилювалася відповідними цитатами з іноземних видань, наприклад: «Досить імовірно, що першою турботою європейських держав буде організація спільного поліцейського нагляду над міжнародним анархізмом» [5].

У 1905 році на сторінках газети «Киевлянин» не з'явилося великих статей, присвячених анархістам як окремій політичній силі, що зумовлено обмеженим впливом анархічного руху на українських теренах у першій половині року. Справді, в той час анархісти ще не відіграли помітної ролі в революційних подіях на місцевому рівні, що й зумовило незначну популярність серед мас. Перша значна хвиля анархістської літератури почала прибувати з Білостока[6], а за деякими даними, з Кишинєва[7, с. 43-44]. Ця пропагандистська література поширювалася, зокрема, через агітаторів у портових містах, де було легше забезпечити її швидке розповсюдження. Одеса стала одним із перших міст на українських землях, куди привезли брошури, листівки та інші матеріали, призначені для залучення нових симпатиків.

У подальших випусках газети "Киевлянин" анархісти дедалі частіше з'являлися на шпальтах як ключові фігуранти кримінальних та судових хронік, де їх описували в контексті жорстоких злочинів, нерідко з відверто агресивними мотивами. У статтях на цю тему журналісти надавали анархістам зловісний образ, підкреслюючи їхню зухвалість і безстрашність. Наприклад, у публікаціях згадується: «безмежна зухвалість їхня - справа звичайна і до неї вже, здається, всі звикли»[8]. У текстах "Киевлянина" поняття «анархіст» набагато більше пов'язувалося з діяльністю кримінального характеру, однак часто не пояснювалося, чому саме конкретного учасника злочину відносили до анархістів[9]. У матеріалах газети «Киевлянин» терміни «анархіст-розбійник», «анархіст-терорист» та «анархіст-грабіжник» досить часто використовують для позначення представників анархістського руху, приписуючи їм одночасно ідеологічний та кримінальний характер. Аналіз термінології, що використовується в газеті, показує систематичне створення зв'язку між анархізмом та злочинною діяльністю. Згадані словосполучення не тільки встановлюють виявлення про анархістів як про противників державного ладу, але й підсилюють асоціацію анархізму з розбійними та терористичними діями.

На сторінках газети «Киевлянин» також намагалися проаналізувати соціальні та ідеологічні аспекти анархізму, представивши його крізь критичну призму. У критичній статті анархізм був охарактеризований як форма соціального утопізму — ідеалістичне бачення, відірване від конкретних реалій суспільної структури. Стаття заглибилася в підхід анархізму до праці, зокрема щодо динаміки вільної праці проти примусової, описуючи її логічну послідовність і практичну здійсненність. Автор критики стверджував, що анархізм був за своєю суттю суперечливим, не зміг узгодити свої принципи з людською природою та соціальними умовами. Ця оцінка підкреслюється твердженням: «Анархізм, отже, є соціологічною помилкою, заснованою на дивовижному незнанні психології»[10]. В іншій статті газети "Киевлянин" надано порівняльний аналіз усіх основних течій соціалізму, зокрема анархізму. У цій роботі антимонархічні рухи стають як чужорідні та невластиві для імперського суспільства ідеологічні впливи, які мають свої корені переважно в західних країнах. Центральним аргументом статті стало твердження того, що російська імперія, побудована на засадах самодержавства, є унікальною формою державного устрою, яка, на думку авторів, пропонує найкращий суспільний порядок. Самодержавство подавалося як модель, яка забезпечує стабільність та підтримує соціальну рівновагу, на відміну від західних теорій, які, за висновками авторів, здатні дестабілізувати суспільство та порушити існуючу гармонію[11].

Дослідження суспільно-політичної діяльності анархістів в Україні в період 1905-1907 років через призму газети «Киевлянин» виявляє кілька ключових аспектів. Газета, як одне з найпопулярніших видань, суттєво впливала на формування негативного образу анархістів, описуючи їх як загрозу стабільності держави. Видання відображало консервативні погляди еліти, що свідчить про його роль у формуванні реакційної позиції щодо соціальних протестів. Таким чином, матеріали газети «Киевлянин» дозволяють зрозуміти, як публікації впливали на суспільну думку та політичний фон на українських землях в умовах революційних змін.

Література

1. Савченко В. А. Анархістська організаційна структура і анархістські комунікації в епоху революції 1905–1907 рр. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. 2014. Вип. 30. С. 107-119.
2. Махонина, С. Я. Русская дореволюционная печать (1905–1914). *Издание Московского государственного университета*, 1991. 208 с.
3. Во время покушения на жизнь Мак-Кинлея. *Киевлянин*. 1901. 11 верес. С. 2.
4. Меры против анархистов. *Киевлянин*. 1901. 17 листоп. С. 2.
5. Меры против анархистов. *Киевлянин*. 1903. 7 верес. С. 2.
6. Савченко В. А. Анархістська організаційна структура і анархістські комунікації в епоху революції 1905–1907 рр. ... С. 110
7. Савченко В. А Анархістський рух в Одесі (1903 – 1916 рр.). Одеса: *Печатный дом*, 2014. 306 с.
8. Изловление анархистов-разбойников. *Киевлянин*. 1906. 16 верес. С. 2.
9. Судебная хроника. Дело о побеге анархиста Николаева. *Киевлянин*. 1907. 12 верес. С. 3.
10. Е. К. Основные течения современног социализма. (Продолжение III. Анархизм). *Киевлянин*. 1907. 28 трав. С. 1.
11. Волюнец А. Что такое россия. *Киевлянин*. 1906. 3 берез. С. 2.

ВІЙСЬКОВИЙ ПОХІД ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО НА МОСКВУ

Ковальчук А.В.

Визначення місця та ролі козацького війська під проводом Петра Сагайдачного в союзницькій армії Речі Посполитої відповідає науковій темі кафедри історії та археології «Актуальні проблеми регіональної історії України: сучасний дискурс».

Короткий огляд наукової розробки теми: історики початку ХХ ст., зокрема Грушевський М. С. , Яворницький Д. І. висвітлювали похід Петра Сагайдачного в узагальнюючих працях, а сучасні історики, зокрема, Сас П. М., Апанович О.М., Брехуненко В. А. висвітлювали похід в спеціальних працях, опираючись на праці як українських так і зарубіжних істориків

Висвітлити події походу Петра Сагайдачного на Москву як одну з найвизначніших подій нашої історії, виходячи з нинішніх реалій Російсько - Української війни.

Петро Конашевич Сагайдачний – видатний козацький полководець першої половини XVII ст., неодноразово отримував гетьманську булаву. Саме йому належить честь створення добре підготовленого, дисциплінованого козацького війська. З його іменем пов'язані найбільші звитяги козаків того часу, зокрема й похід на Москву 1618 року.

Достеменно не відомо, коли Сагайдачний потрапив на Січ. Вірогідно, це останні роки XVI ст., але вже влітку 1616 року його було обрано гетьманом Війська Запорозького [8, с. 154].

В 1617 р. уряд Речі Посполитої розпочав війну з Московією для того, щоб заволодіти московською короною для королевича Владислава – сина польського короля Сигізмунда III Вази. 6 квітня Королевич виступив в похід на Москву, а наприкінці вересня об'єднався з армією Ходкевича . Спочатку похід розпочався добре. Були здобуті такі міста як Дорогобуш, Вязьма, Козельськ та ін., але вже в грудні бойові дії припинились в очікуванні підходу підкріплення. Але ні вояків, ні грошей не надійшло. Щоб урятувати ситуацію, уряд Речі Посполитої звернувся за допомогою до козацького війська на чолі з Сагайдачним. У березні 1618 року посольство запорозьких сотників зустрілось з Владиславом, та пообіцяли привести 20 – тисячне військо за умови виконання козацьких вимог [8, с.159]. Польська сторона пообіцяла виконати умови, та було направлено Петру Сагайдачному символи влади - клейноди [3, с.376] . Сагайдачним був відхилений польський план походу, а був розроблений власний план походу на Москву через Путивль, що тримався у секреті від польської сторони [7, с. 329].

У другій половині червня 1618 року козацькі полки під проводом Петра Сагайдачного вирушили в похід на Москву. Початком походу було захоплення 7 липня добре укріпленого міста Лівни, а в середині липня була взята фортеця Єлець, за яку козаки отримали велику контрибуцію [2, с.71]. Наприкінці липня Петро Сагайдачний відправив полковника М. Дорошенка в рейд по Рязанщині, внаслідок чого були захоплені такі міста як Лебедян, Скопин, Данков, Рязськ, Песочня, Сапужок, Шацьк та спалено посад Переяславля – Рязанського [8, с.160]. Після об'єднання загону Дорошенка з основними силами, козаки продовжили похід. На шляху козацького війська постала укріплена фортеця Михайлов, яку козакам не вдалося взяти штурмом, а облогу довелося зняти 7 вересня, щоб встигнути об'єднатися військом з Владислава [9, с. 130, 132]. Після невдалої облоги Михайлова, Петро Сагайдачний направив загін під проводом Ф. Бориспільця у Мещерські краї, для відвернення уваги противника від форсування Оки, де були захоплені міста Касимов, Казар, Романов [7, с. 372-374]. Щоб завадити козацькому війську переправитись через Оку, цар направив військо під керівництвом Пожарського та Волконського. Під час походу Пожарський захворів і командування на себе взяв Г. Волконський. Він намагався завадити Сагайдачному переправитись через Оку поблизу Коломни, але програв бій [9, с. 132]. Внаслідок чого козаки зуміли безперешкодно переправитись через Оку, та вирушили на об'єднання військ з королевичем Владиславом до селища Тушино. 6 жовтня 1618 в районі Донського монастиря шлях війську Петра Сагайдачного заступило московське військо під командуванням В. Бутурліна. Після переможного герця Сагайдачного над Бутурліним, запорожці знищили передові загоны московитів, а решта – втекли [2, с. 73,74]. 8 жовтня 168 року поблизу Тушино козацькі полки об'єдналися для штурму Москви. За планом Ходкевича штурм повинен був здійснюватись з декількох напрямків, а головні удари повинні бути відбутись біля Арбатських та Тверських воріт [7, с. 376-386]. 11 жовтня розпочався наступ на Москву. Вдалось навіть взяти штурмом Арбатські ворота, але не отримавши достатньої підтримки, атака зупинилась. Важкі обставини змусили московського царя розпочати переговори, які велись весь листопад. А в цей час загоны запорожців продовжували атакувати московські міста Ярославського та Вологодського повітів, позбавляючи московитів економічних ресурсів. Наприкінці жовтня Сагайдачний направив 8 – тисячний загін на південь від Москви. Основною метою цього рейду було здобуття Калуги. В ніч з 3 на 4 грудня розпочався штурм міста. Козаки захопили міський посад, змусивши гарнізон міста замкнутись в міській цитаделі. Облога Калуги тривала аж до підписання перемир'я [7, с. 441-446]. Рейд Сагайдачного став шоком для московської влади, змусивши їх до якнайшвидшого відновлення перемовин. 11 грудня 1618 року було укладене так зване Деулінське перемир'я. Це був найбільший успіх Речі Посполитої у війнах з Московським царством, який був отриманий, в значній мірі, завдячуючи військовому таланту Петра Сагайдачного, та хоробрості і відвазі Війська Запорозького. Хоча сам Сагайдачний був проти замирення, й виступав за оволодіння Москвою. Згідно з Деулінським перемир'ям, яке було укладене на 14,5 років Річ Посполита отримувала раніше загарбані Москвою землі - Смоленську, Чернігівську, Новгород – Сіверську [1, с. 31, 32]. Король Речі Посполитої офіційно зберіг за собою право претендувати на московський трон. Наприкінці грудня 1618 року на козацькій раді було ухвалено рішення про припинення військових дій, та повернення в Україну [7, с. 447-448]. Після повернення до України, козацьке військо стало на постій у Київському воєводстві, а гетьманський полк – у Києві. За свою участь у московському поході козаки отримали чималу грошову винагороду, а Петро Сагайдачний прийняв титул Гетьмана України [6, с. 26]; [9, с. 132].

Таким чином, завдяки саме Петру Сагайдачному та його військовому таланту стала можлива перемога об'єднаних військ Речі Посполитої у війні проти Московського царства. Сагайдачний велике значення в козацькому війську надавав піхоті, військовій розвідці, широкому застосуванню вогнепальної зброї, що включала в себе найновіші на той час мушкети та гармати. В основу тактики козацького війська були покладені рішучість у бою та раптові напади. Сагайдачний готував власний план підготовки до війни, в рамки якої входило блокування комунікацій та стратегічних об'єктів у районі військових дій;

проведення серії нападів перед генеральною битвою з метою виснаження або введення в оману супротивника, що було запорукою вдалого ведення бойових дій.

Перспективою подальшого дослідження є комплексний аналіз постаті Петра Сагайдачного, та переосмислення місця видатного козацького ватажка в історії України, виходячи з реалій сьогодення.

Література

1. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові атамани Запорозької Січі. О. М. Апанович. К. Либідь, 1993. 228 с.
2. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала». Війни Росії проти України XII – XXI ст., За заг. ред. В. Брехуненка. НАН України. Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К., 2016. 248 с.
3. Грушевський М. С. Історія України – Руси. Т. 7. Львів, 1907. 625 с.
4. Гуржій О. Воєнне мистецтво гетьмана Петра Сагайдачного, О. Гуржій, В. Корнієнко. К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. 83 с.
5. Гуржій О. І. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, Гуржій О. І., Корнієнко В. В. К.: Україна, 2004. 192 с.
6. Пиріг П. Петро Конашевич- Сагайдачний: історичні нариси життя та діяльності. Сіверянський літопис . 2012. С. 26.
7. Сас П. М. Запорозжці у польсько-московській війні наприкінці Смути 1617–1618 рр. П. М. Сас. Біла Церква, 2010. 512 с.
8. Сас П. М., Кіркене Г. Хотинська битва 1621. битва за Центральну Європу . Київ: Балтія друк, 2011. 216 с.
9. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. Т. 2. Львів. Світ, 1991. 392 с.

ЗАСЕЛЕНІСТЬ РЕГІОНУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТАРИФУ ПОДИМНОГО ПОДАТКУ КИЇВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА 1754 РОКУ

Коломієць Д.І.

Головною одиницею кількісного відображення величин у дослідженнях географії населення є населені пункти, інакше поселення. Саме на основі інформації щодо населених пунктів, як місць компактного проживання, можливо досліджувати адміністративно-територіальний устрій, економічний розвиток, колонізаційні процеси, культурне життя, структуру землеволодіння та демографію в межах окремого регіону.

Попри відсутність в подимних реєстрах прямих відомостей щодо заселеності місцевостей чи окремих населених пунктів, сукупність інформації про населені пункти та житлові споруди в таких джерелах дозволяє вченим робити досить виважені припущення щодо окремих демографічних характеристик. Для розуміння демографічної ситуації на Правобережжі в XVII–XVIII ст. можливим є звернутися до праць Ірини Ворончук [2] та Олени Компан [4]. Так, монографія І. Ворончук вводить в українську історіографію цілий пласт нового матеріалу не лише стосовно демографії, але й впливу побуту, економічної ситуації, правових та релігійних норм, інших чинників на зміни такої на теренах Волині XVII століття. В той час О. Компан хоч й мала на меті спростувати «буржуазний міф» малонаселеності земель України в першій половині XVII ст. (що спонукало авторку до відображення максимально-можливих кількісних значень населення), але все ж охопила своїй праці значні обсяги інформації з низки демографічних досліджень, порівняла та проаналізувала їх на придатність до використання.

Комплексного підходу до дослідження демографії Правобережжя дотримується Микола Крикун, оглядаючи спектр праць з питань демографічного розвитку на українських землях спочатку в XVI–XVII [8], а пізніше й в XVII–XVIII століттях [6]. Крім ревізії наявних

історико-демографічних досліджень, М. Крикуном опубліковані праці й стосовно результатів власних досліджень демографії, зокрема щодо чисельності населення на Волині в другій чверті XVII ст.[11], чи заселеності Житомирського повіту Київського воєводства станом на 1791 рік [7]. Остання згадана праця (за фактом незначного часового проміжку між 1754 та 1791 рр.) дозволяє використовувати статистичну інформацію для порівняння з результатами власних підрахунків заселеності Житомирського повіту середини XVIII ст.

Вичерпною є праця Степана Копчака [5], яка хоч й стосується демографічної ситуації на Прикарпатті, але в порівняльному вимірі надає інформацію стосовно інших українських територій, зокрема й Правобережжя та Київщини в XVII–XVIII ст. Стаття Олександра Гуржія [3] охоплює питання чисельності та етногенезу Гетьманщини, втім надає загальну характеристику заселеності Правобережжя, порівнюючи низку наявних досліджень. Додатковим матеріалом для порівняння заселеності населених пунктів може бути використана праця Юрія Волошина, що стосується переписної книги міста Полтава, створеної під час проведення Румянцевського опису Малоросії [12].

Центральним джерелом доповіді є опубліковане Конрадом Жеменецьким джерело — Тариф подимного податку Київського воєводства 1754 року[13]. Загальновоєводський реєстр подимного об'єднує інформацію витягів з тарифів, вписаних в ґродські книги Київського, Житомирського та Овруцького повітів, що зберігаються в Бібліотеці князів Чарторийських у Кракові та датуються 1771 роком [13, с. 13]. Тариф укладено 20 серпня 1754 року, ґрунтуючись на воєводській люстрації маєтностей. Люстрація була проведена протягом 1753 року, відповідно до ухвали господарського сеймику Київського воєводства від 12 вересня 1752 року [13, там само].

Важливим для використання матеріалів Тарифу є визначення достовірності та якості інформації, що слугувала основою документа. Тариф подимного 1754 року складений на основі люстрації, що передувала йому лише на рік, та містить інформацію про населені пункти та кількості споруд в них (котрі підлягали подимному), тобто укладений за найактуальнішими даними, що підвищує ступінь значущості даних про заселеність для середини XVIII ст.

Загалом в Київському воєводстві вдалося нарахувати 1613 населених пунктів, в яких налічувало близько 400 тисяч споруд, які б мали сплатити подимний податок у 1754 році. Маючи загальну кількість житлових споруд в поселеннях, спробуємо зробити припущення стосовно воєводської та повітової залюдненості. На початку візьмемо до уваги дослідження О. Барановича, що стосується залюдненості українських земель (здебільшого автор досліджує демографію в межах Волинського воєводства) перед Хмельниччиною [1]. Використовуючи інформацію подимного реєстру 1629 року (для вирахування кількості житлових споруд) О. Баранович пропонує за stále вважати, що в одній хаті мешкала одна родина, яка складалася з шістьох членів сім'ї (в середньому)[1, с. 15-17]. До схожих результатів дійшов й М. Крикун, проаналізувавши чисельність населення Волині першої половини XVII століття. За його розрахунками мінімальний середній коефіцієнт залюдненості складав близько 6,8 осіб на будинок [11, с. 230]. Якщо ми здійснимо обрахунок за таким принципом, то зможемо отримати наступні результати (табл. 1).

Таблиця 1*

Повіт	Кількість житлових споруд	Кількість населення
Київський	41 062	246 372
Житомирський	15 729	94 374
Овруцький	7 983	47 898
Загалом	64 774	388 644

* власні розрахунки

Слід врахувати, що вказана кількість населення стосуються лише осіб, які підлягали подимному. До Тарифу не потрапила шляхта, двірські слуги, злидарі, комірники тощо. На основі реєстру подимного Житомирського повіту 1748 р. М. Крикун вирахував приблизний

відсоток житлових споруд, що належали таким групам населення — 11,7% [10, с. 351]. Враховуючи, що кількість населених пунктів за Тарифом, опублікованим К. Жеменецьким, більша, округлимо таке число до 12%. Якщо скоригувати підрахунки відповідно до вказаних тез, отримаємо наступні результати (табл. 2).

Таблиця 2*

Повіт	Кількість житлових споруд	Кількість населення
Київський	46 661	279 968
Житомирський	17 874	107 243
Овруцький	9 071	54 429
Загалом	73 606	441 640

* власні розрахунки

Отже, Київський повіт був головним осередком заселеності у воєводстві. Більша частина населення воєводства (близько 280 тисяч осіб) мешкала саме в його межах. Окремо можна сказати про майновий статус тих, хто проживав в названому повіті. Саме на Київський повіт припадає найбільша частина неврахованих груп підданих (близько 34 тисяч мешканців). Житомирський повіт, як і раніше, займав середню ланку та демонстрував показники, приблизно вдвічі менші від Київського (близько 110 тисяч мешканців). Результати чисельності населення Овруцького повіту є найменшими (близько 54 тисяч осіб).

Визначившись з кількісними показниками населення, можемо обрахувати щільність населення в межах воєводства та повітів. Доречним буде порівняти площу територій, щільність населених пунктів та населення разом. За результатами обрахунків ми отримуємо наступні дані (табл. 3).

Таблиця 3*

Повіт	Площа [9, с. 80]	Щільність забудови (на 100 км ²)	Щільність населення (на 1 км ²)
Київський	27 540 км ²	2,8	8,9
Житомирський	16 074 км ²	2,7	5,8
Овруцький	16 794 км ²	2,3	2,8
Загалом	60 408 км ²	2,6	7,3

* власні розрахунки

Підтвердити такі результати можливо використавши статистичні матеріали, що стосуються XVII ст. Для прикладу, у своїх розрахунках О. Яблоновський пропонує вважати середню густоту населення Правобережжя та Лівобережжя початку XVII ст. такою, що дорівнювала 5–6 особам на 1 квадратний кілометр [цит. за 5, с. 40]. Результати є меншими від отриманих, але й різниця в часі знаходиться в межах ста років. Якщо брати до уваги колонізаційні процеси та поступовий розвиток, відбудову регіону початку–середини XVIII ст., можемо допускати про об'єктивність отриманих даних.

Можемо зробити наступні висновки. Тарифу подимного податку Київського воєводства 1754 року містить вичерпну інформацію стосовно кількості населених пунктів у воєводстві. Допускаємо, що частина поселень залишилася неврахованою, зокрема панські двори, монастирі, новоосаджені. Київський повіт, за площею більший в півтора рази від Житомирського та Овруцького, демонструє показники заселеності у схожому співвідношенні, хоча якість населених пунктів Київського повіту є значно вищою як з огляду на щільність населення, так й розміру поселень. Овруцький повіт навпаки, попри схожу

площу з Житомирським, за показниками заселеності та залюдненості поступається вдвічі. На нашу думку, обрахована залюдненість воєводства складала від 420 до 480 тисяч осіб, що здебільшого проживали в межах Київського та Житомирського повітів. Близько 50 тисяч осіб відносилися до неврахованих Тарифом груп населення.

Література

1. Баранович О. І. Магнатське господарство на півдні Волині в XVIII ст. Москва : АН СРСР, 1955. 184 с.
2. Ворончук І. О. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники : монографія. Київ, 2012. 712 с.
3. Гуржій О. Етнічний склад і соціальна структура населення Гетьманату в другій половині XVII–XVIII ст. *Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура*. Київ : ІУ НАНУ, 2014. С. 126–158.
4. Компан О. С. До питання про заселеність України в XVII ст. *Український історичний журнал*. 1960. № 1. С. 65–77.
5. Копчак С. І. Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний нарис. Львів : ЛДУ, 1974. 187 с.
6. Крикун М. Г. Висвітлення демографічного розвитку Правобережної України другої половини XVII–XVIII ст. в дослідженнях радянських істориків. *Вісник Львівського університету*. 1983. Вип. 19. С. 23–30.
7. Крикун М. Г. Населення домогосподарств у Житомирському повіті Київського воєводства 1791 року. *Україна Модерна*. 2001. № 6. С. 25–45.
8. Крикун М. Г. Питання чисельності населення на Правобережній Україні другої половини XVI – середини XVII ст. у радянській історіографії. *Вісник Львівського університету*. 1980. Вип. 16. С. 74–82.
9. Крикун М. Г. Повітовий поділ Київського воєводства в останній третині XVI–XVIII ст. *Історико-географічні дослідження в Україні: Збірник наукових праць*. 1992. Вип. 2. С. 68–84.
10. Крикун М. Г. Подимні реєстри першої і початку другої половини XVIII ст. *Наукова думка*. 1972. Вип. 7. С. 69–79.
11. Крикун М. Г. Чисельність населення Волинського воєводства в 2 чверті XVII ст. *Воєводства Правобережної України у XVI–XVIII століття: статті і матеріали*. Львів : УКУ, 2012. С. 223–235.
12. Місто Полтава в Румянцевському описі Малоросії 1765–1769 рр. / упоряд. Ю. Волошин. Київ : Наш час, 2012. 576 с.
13. Тариф подимного податку Київського воєводства 1754 р. / опрац. К. Жеменецький; вступ укр. переклав Є. Чернецький. Біла Церква : вид. О. В. Пшонківський, 2015. 272 с.

ЕПІСТОЛЯРІЙ ШІСТДЕСЯТНИКІВ: ЛИСТУВАННЯ НАДІЇ СВІТЛИЧНОЇ З ДІЯЧАМИ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ З ФОНДУ СВІТЛИЧНИХ У ЦДАМЛМ УКРАЇНИ

Мілютін М.Й.

Надія Світлична – українська громадська діячка і право захисниця, сестра Івана Світличного, посестра Алли Горської, Євгена Сверстюка, Галини Севрук і Людмили Семикіної. За розповсюдження антирадянського самвидаву відбувала покарання у таборах Мордовії разом з Іриною Калинець, Ніною Строкатою-Караванською та іншими. У 1976 році, протестуючи проти переслідування учасників національно-визвольного руху відмовилася від радянського громадянства і у 1978 році емігрувала на Захід. Мешкаючи у США у 1978-2006 рр. активно була залучена до життя української діаспори: брала активну

участь у роботі Закордонного представництва Української Гельсінської Групи, працювала в українському відділі радіо «Свобода», редагувала «Вісник репресій в Україні», видавала твори Миколи Руденка, Миколи Горбала, Гелія Снегірьова та ін [2].

Згідно з волею Світличної питому частину її особистого архіву у 2011 році передано до Центрального державного архіву-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України). Разом з документами її брата Івана Світличного – літературознавця, перекладача, публіциста, об'єднані у спільний фонд № 1217 Світличні - українські діячі культури, правозахисники: Світличний Іван Олексійович (1928-1992), український поет, перекладач, публіцист, правозахисник Світлична Надія Олексіївна (1936-2006), журналістка, правозахисниця, громадська діячка.

Історія передачі архівних матеріалів Надії Світличної до ЦДАМЛМ України та його загальна характеристика детально представлена І. Агапітовою [1].

Архівозбірка Надії Світличної є цінним джерелом для дослідження її життя та творчості, а також українського дисидентського руху. Тут містяться різноманітні матеріали, серед яких значну частину складає епістолярій. Листування з близькими родичами (батьками, братом Іваном Світличним та його дружиною Леонідою), а також з широким колом діячів української культури (Вірою Вовк, Опанасом Заливахою, Аллою Горською, Миколою Горбалем, Михайлиною Коцюбинською, Василем Овсієнком та іншими) дозволяє реконструювати інтелектуальне та емоційне середовище, в якому формувалася світоглядна позиція Світличної.

Мета нашої розвідки полягає у тематичному аналізі епістолярної спадщини Надії Світличної, виявленні та характеристиці її зв'язків з представниками українських церков.

У спільному фонді Світличних зберігаються листування Надії Світличної з широким колом представників українських церков. Документи окресленої тематики, зосередженні у 11 справах (од.зб), і хронологічно охоплюють 1970-2005 роки, питома частина кореспонденції припадає на період від 1978 року, коли Надія Світлична емігрувала з СРСР. Серед кореспондентів дисидентки – патріарх Йосип Сліпий, єпископи Мирослав Марусин та Іван Прашко, священники Михайло Гошко, Іван Гриньох та інші.

Крізь призму особового спілкування проявляються свідчення епохи шістдесятництва. Наприклад, у листах священника Василя Романюка [9], датованих 1970-1971 роками, він поміж вітанням з нагоди релігійних свят, висловлює своє ставлення з приводу загибелі Алли Горської, опосередковано повідомляє про проблеми з проживанням, можливо пов'язаних з його дисидентською діяльністю.

У 1978-1979 роках Надії Світличній надійшли листи від патріарха Йосипа Сліпого [10, арк. 11], отця Гліба з монастиря студитів у Кастель-Гандольфо [4], протоієрея Михайла Горошка [5]. У листах кореспонденти вітали Надію Світличну з релігійними і особистими святами, дякували за надіслані подарунки, висловлювали слова підтримки з приводу вимушеного переїзду з Батьківщини.

Високий авторитет Надії Світличної в українській діаспорі сприяв тому, що до неї зверталися з проханнями про співпрацю парафії та релігійні організації. Її досвід у сфері правозахисної діяльності та знання ситуації в Україні робили її незамінною фігурою в координації зусиль на підтримку політичних в'язнів.

Листування Надії Світличної з Сестринством Покрова Пресвятої Богородиці при парафії св. Володимира і Ольги УГКЦ в Чикаго, дозволяє скласти уявлення про діяльність діаспорних релігійних організацій у напрямку допомоги українським політв'язням. Як зазначали в одному з листів голова Сестринства Сусанна Казанівська і секретар Зиновія Бігун – «Ми хоча релігійна організація при церкві, однак громадського характеру, бо стараємось проломлювати леди денаціоналізації на чужині та зігріти серця байдужих любов'ю до України» [10, арк. 20].

Одним із ключових напрямків діяльності Сестринства була матеріальна допомога політичним в'язням та їхнім родинам. Зокрема, відомо про направлення посилок священнику Василю Романюку, Юрію Шухевичу, Олені Терелі та Надії Лук'яненко. Загалом, за даними листування, допомогу отримували близько двадцяти українських політв'язнів. Крім того,

Сестринство організовувало акції солідарності, такі як написання листів до українських ув'язнених, і привітання до дня народження. Для розширення кола адресатів допомоги, сестри зверталися до Надії Світличної з проханням надати інформацію про інших українців в Україні (прізвища, дати народження, адреса та ін.) потребували допомоги, адже планувалося розширити діяльність і на інші парафії.

У листі до Надії Світличної у 1981 році, архимандрит студійського уставу єромонах Любомир Гузар, висловив занепокоєння щодо недостатньої уваги до долі українських дисидентів в українській діаспорі. Схвально відгукуючись на звернення Світличної до українського духовенства поза Україною, разом з тим Гузар зазначив: «На парохіяльному і на ширшому форумі було дотепер абсолютно замало згадки про наших страстотерпців, а ще менше дій. Щиро надіюся, що Ваш заклик зрушить наші сумління» [7, арк. 2].

У листах Івана Прашка, єпископа УГКЦ, апостольського екзарха для українців католиків у Австралії, Новій Зеландії та Океанії до Надії Світличної, кореспондент серед іншої інформації, висловлює суголосну з Любомиром Гузаром думку про діяльність української спільноти в діаспорі в царині допомоги діячам визвольного руху. «Не раз застановаляюся над тим, що дістаємо звістки з України про страшне безправ'я, про ці страшні переживання наших братів і сестер і виглядає, що нічого не робимо, щоб їм полегшити, щоб їх боронити, а вони терплять за нас..., але до того треба було б також долучити і наші людські старання: працю – якимось чином не йде. Здається мені, що СКВУ повинно дати напрямні, ініціативу, що треба робити» [10, арк. 45].

Священник УГКЦ, окрім того капелан українського легіону «Нахтігаль», діяч ОУН, очільник закордонного представництва УГВР – Іван Греньох[3] у своєму листі до Надії Світличної висловлює вдячність за допомогу дисидентському руху в Україні, на її прохання повідомляє про існування у Мюнхені Товариства Сприяння Закордонному Представництву Української Гельсінської Групи і висловлює власну оцінку діяльності цієї організації [6, арк. 2].

З нагоди святкування 1000-ліття Хрещення Руси, провід українських православних в Західній Америці утворив Головний Ювілейний Комітет для планування і підготовки заходів. У 1982 році видавнича комісія цього Комітету зверталася до Надії Світличної з проханням написати статті про Хрещення України у 988 році, Голодомор 1932-1933 років та з нагоди Року Української Родини [10, арк. 38].

У 1990-х роках Надія Світлична брала активну участь у поширенні в США газети «Наша Віра», видавцем якої був дисидент Євген Сверстюк. Її діяльність у цьому напрямку засвідчується листами від Патріаршої канцелярії Української Православної Церкви в США та парафіями у штатах – Массачусетс, Орегон і Нью-Джерсі [10, арк. 71-73, 76, 79, 82.].

Після легалізації УГКЦ у 1989 році, парафіяльні структури в Україні стикнулися з численними труднощами у процесі відновлення. Цей факт підтверджується листом Анатолія Зайцева до Надії Світличної у 1991 року [10, арк. 70]. У своєму листі Зайцев описує ситуацію з відродженням УГКЦ у місті Новий Розділ Львівської області на навколишніх селах Розділ і Березівці, зокрема, торкається проблем, пов'язаних із формуванням нових парафій. Особливу увагу автор звертає на гостру потребу у релігійній літературі, надаючи список необхідних видань і просить Світличну посприяти їх отриманню.

Епістолярій Надії Світличної містить також низку приватних листів. Зокрема, в архіві збереглися листи особистого характеру від архіпресвітера Сергія Кінзерявого-Пастухіва [8], єпископа Мирослава Марусина [10, арк. 2] та інших.

Листування Надії Світличної з діячами українських церков і релігійних організацій відбувалося переважно після її еміграції до США у 1978 році. Не обмежуючись спілкуванням з представниками однієї конфесії, Світлична підтримувала зв'язки як з українськими греко-католиками, так і з православними. Основними темами кореспонденції були приватні справи, правозахисна діяльність та питання релігійного життя в Україні та діаспорі. Листи відображають не лише особистісні переживання кореспондентів, а й контекст життя української діаспори та боротьби за права людини в Україні.

Література

1. Агапітова І. Нові надходження архівних документів журналістки, правозахисниці Надії Світличної та художника Юхима Михайліва. *Архіви України*. 2011. № 1. С. 205–210.
2. Бажан О. Світлична Надія Олексіївна. *Електронна бібліотека | Інститут історії України*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Svitlychna_Nadiia (дата звернення: 20.10.2024).
3. Стасюк О. Гриньох Іван. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-31688> (дата звернення: 20.10.2024).
4. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України ф.1217, оп.2, од.зб. 141.
5. ЦДАМЛМ України, ф.1217, оп.2, од.зб.164
6. ЦДАМЛМ України, ф.1217, оп.2, од.зб. 168
7. ЦДАМЛМ України, ф.1217, оп.2, од.зб. 177
8. ЦДАМЛМ України, ф.1217, оп.2, од.зб. 282
9. ЦДАМЛМ України, ф.1217, оп.2, од.зб. 564
10. ЦДАМЛМ України, ф.1217, оп.2, од.зб. 809

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФЕМІНІСТИЧНОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Мозгова М.Є.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві тема гендерної рівності стає все більш актуальною, впливаючи на всі сфери життя. Конституція України гарантує рівні права та обов'язки кожному незалежно від раси, кольору шкіри, віку, матеріального становища, місця проживання та релігійних, політичних чи світоглядних переконань, національної та соціальної належності, мови та інших ознак. Крім того, законодавство сприяє створенню умов, які сприяють гендерній рівності між чоловіками та жінками. Значення гендерної рівності різко зросло, оскільки права людини часто порушуються в різних сферах. Динаміка взаємодій між чоловіками та жінками, а також їх фундаментальна природа поставили як критичні виклики для суспільства.

Ступінь досліджуваності проблеми. На даному етапі історіографічних досліджень витоків та еволюції феміністичного руху в Україні налічується понад 500 найменувань, серед яких монографії, збірники документів, мемуари, художні та публіцистичні твори. Однак гендерна історія як галузь відносно молода, і на жаль, присутній брак значних робіт, присвячених саме цій темі. Серед фундаментальних внесків визначними працями визнаємо дослідження С. Павличко та колективну монографію «Жіночі дослідження в Україні» за редакцією Л. Смоляр.

Мета та методи дослідження. Метою дослідження є вивчення історії та зародження феміністичного руху в Україні в XIX-XX ст., а також аналіз його впливу на суспільство та релігію того часу. В якості методів дослідження нами були використані аналіз, синтез та узагальнення.

Сутність дослідження. Останніми роками фемінізм набув значного поширення та популярності як серед жінок, так і серед чоловіків в Україні, особливо серед тих, хто досяг повноліття після здобуття країною незалежності в 1991 році. Зараз великі українські університети пропонують курси з гендерних досліджень та феміністської філософії, тоді як кількість феміністичних організацій, публікацій, авторів та активісток продовжує зростати. Отже, українські жінки все більше спроможні виходити за рамки традиційних патріархальних уявлень щодо ролі жінки в суспільстві та визначати себе відповідно до

власних прагнень. Важливим аспектом цього дослідження є те, що до 1990-х років жіночий рух в Україні розвивався в рамках боротьби за соціальні та національні права через відсутність суверенної державності, що відрізняло його від західноєвропейського жіночого руху.

Український жіночий рух виник у другій половині XIX століття під впливом загальноєвропейських ідей руху за емансипацію жінок. Спочатку рух зосереджувався на утвердженні рівного статусу жінок і чоловіків і сприянні спільним зусиллям у сфері освіти, літератури та благодійності. Перші жіночі організації були засновані в Харкові в 1840 р., а доступ до вищої освіти жінки отримали в імперській Росії в 1860 р. Однак цей процес зіткнувся з значними труднощами в Україні через спротив царського уряду. У зв'язку з цим Вищі жіночі курси були створені у Києві та Харкові значно пізніше, відповідно у 1878 та 1880 роках[1].

Розвиток феміністичного руху в регіоні півдавстрійської України тісно пов'язаний з Наталею Кобринською, відомою також як Наталя Озаркевич (1855–1920), видатною письменницею та громадською діячкою. Примітно, що саме Кобринська разом зі своїм чоловіком ініціювала український переклад основоположної праці європейського фемінізму «Поневолення жінки» британського філософа Джона Стюарта Мілля [2, с.113]. Вона працювала разом з українськими жінками в Російській імперії і разом з Оленою Пчілкою видала альманах «Перший вінок» у 1887 році. Ця збірка стала першою жіночою антологією в українській історії та заклала основу для майбутнього розвитку жіночих часописів, які редагуються та видаються жінками.

У XX столітті феміністичний рух набув нового розмаху завдяки залученню жінок до національно-визвольного руху, за рахунок чого попередній поступово еволюціонував. Поширення феміністичних ідей відіграло ключову роль у звільненні жінок від соціальних і політичних обмежень, а також у забезпеченні їхніх прав на освіту та участь у суспільному житті. Сьогодні фемінізм в Україні продовжує процвітати, значною мірою завдяки зусиллям жіночих громадських організацій, активній участі жінок у політичному та громадському житті, виданню літературних і наукових праць, присвячених ролі жінки в суспільстві. Фемінізм поступово стає одним із ключових факторів у формуванні сучасного суспільства, сприяючи просуванню рівності та гендерного паритету.

Фемінізм – це рух, який пропагує рівні права жінок і чоловіків. Протягом тривалої історії виникали різноманітні феміністичні течії та рухи, кожна з яких мала унікальні цілі, стратегії та фокуси. Основні форми фемінізму охоплюють комплекс заходів, спрямованих на забезпечення рівних прав обох статей і забезпечення їх участі в громадсько-політичному житті. Історія цього суспільного руху характеризується декількома хвилями: перша хвиля (середина 19-початок 20-го століть) була зосереджена на виборчому праві жінок та громадській участі; друга хвиля (1960-1980-ті) стосувалася прагнення рівних прав з чоловіками та захисту від сексуального насильства; і третя хвиля, де деякі дослідники також виділяють четверту та п'яту хвилі (з 1990-х років до сьогодні), що спрямована на вирішення проблем, пов'язаних із інклюзивністю та подальшими соціальними свободами [3].

Незважаючи на значний прогрес у статусі та ролі жінок у сучасному українському суспільстві, проблема гендерної нерівності залишається невирішеною, зокрема щодо нерівності в оплаті праці за однакову роботу порівняно з чоловіками, а також дискримінації та відсторонення від ключових процесів прийняття рішень. Це занепокоєння є особливо гострим у контексті повномасштабного російського вторгнення, яке триває, коли багато чоловіків залучено до захисту країни, а жінок дедалі частіше беруть на себе важливі ролі у прийнятті рішень.

Основні висновки. Поява та розвиток феміністичного руху в Україні свідчить про те, що жінки відіграють вирішальну роль у суспільному розвитку країни та продовжують відстоювати свої права та становище в суспільстві. Феміністичний рух в Україні є життєво важливим елементом у формуванні сучасного гендерного ландшафту та сприяє створенню більш справедливого суспільства для всіх його членів. В перспективі подальших досліджень

вважаємо доцільним більш детально розглянути розвиток феміністичного руху вже в епоху незалежності України.

Література

1. Галина Козак. Український фемінізм: дати, події, імена. Наше слово. №6, 2018-02-11. URL: <https://nasze-slowo.pl/ukrainskij-feminizm-dati-podii-imena/>.
2. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні: монографія / за заг. ред. Л. О. Смоляр. Одеса : вид-во АстроПринт, 1999, 442 с.
3. Фемінізм – що це таке, історія, хвилі, види, суть та ідеї. Хто такі Феміністки: стаття. URL: <https://termin.in.ua/feminizm/> (дата звернення: 08.10.2024)

ІВАН ФРАНКО В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ НАУКОВОГО КРАЄЗНАВСТВА (ДОСЛІДНИЦЬКИЙ НАЧЕРК)

Парацій В.М.

Краєзнавчий аспект інтелектуального доробку Івана Франка (на світліні) ще потребує свого вивчення. Але безумовним (для нас принаймні) є те, що він був серед тих, хто заклав наукові (дослідницькі) основи українського краєзнавства (як в методології, так і в реальних практичних результатах).

Але зараз – лише окремі факти на підтвердження сказаного.

1. У 1883 р. студентське «Академічне братство» створило «Етнографічно-статистичний кружок» для, згідно повідомлення І. Франка (в листі до Михайла Драгоманова), «студіювання життя та світогляду». Розроблена І. Франком Програма діяльності передбачала два напрямки:

- збір матеріалу з статистики та етнографії (із залученням широкого кола осіб і складанням вичерпної бібліографії);
- збір матеріалів «з народу» шляхом мандрівок по краю.

На відкритті гуртка І Франко виголосив доповідь «Статистика яко метода і яко наука», означивши і видавничі проекти мандрівництва – збірник «В дорогу» [11, с. 128-130].

2. Кореспонденції І. Франка «Вандрівка руської молодіжи» в газеті «Діло» (перша – 30 липня 1884 р., друга – п'ятого серпня 1884 р.) аналізують мандрівки у Карпати як форму пізнання історії, господарства, занять; так і спосіб з'єднання з народом. Це. На думку Івана Франка, робота на користь русинства; продумана, чітко організовуна й методично обґрунтована акція [5, с. 175-183].

3. З статті І. Франка «Галицьке краєзнавство», вперше видрукованої польською мовою у випусках газети «Kurier Lwowski» за 1892 рік: «Наука краєзнавства... в інших країнах, особливо в Німеччині, Данії, Швеції, становить один з найважливіших предметів шкільного навчання, починаючи вже з початкових шкіл... Адже це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе свіжим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму». Краєзнавство (по Франку) має кілька спрямувань, а саме:

- «статистично-економічне» як «найважливіше і гідне найпильнішого вивчення»;
- природознавче – опис краю та його природних умов; тут й картографічний матеріал;
- археологія, історична антропологія, етнографія як краєзнавство «ідеалістичного» спрямування;
- історичні дослідження як краєзнавчий чинник.

А основна мета статті – це масштабний аналіз І. Франком праці «Галичина: пером і олівцем» Болеслава Лімановського (малюнки Влодзімежа Тетмаєра). Іван Франко вважав цю книгу, незважаючи на огріхи, «підручною для кожного, хто хоче мати якесь уявлення про

справи краю». Він пропонує: до 1894 р. (до Галицької краєвої виставки) видати докладну, науково опрацьовану книгу «Краєзнавство Галичини», або хоч нового, доповненого й виправленого, видання Болеслава Лімановського [10, с. 116-150].

4. Іван Франко був залучений до фольклорно-етнографічної мандрівки львівських дослідників на Бойківщину 18 серпня – 24 вересня 1904 року. Знаменно, що цю подорож письменник розглядав також і поглядом туриста, який їде залізницею, а водночас і людини, для якої селянський побут був рідним. Він зауважував: «З вікон залізничних вагонів ми могли лише спостерігати, як... старовинні селянські споруди змінюють свою форму й модернізуються. В одному місці зникли старі, виготовлені з дерева й соломи, шатроподібні піраміди... в іншому – не побачиш уже примітивного механізму для піднімання даху». Поруч з цим, Іван Франко, ще починаючи з студентських років, обходив Дрогобиччину (поблизу рідних Нагуєвич), а також села в інших регіонах Бойківщини, Гуцульщини, збираючи фольклорні та історико-етнографічні матеріали та просто активно відпочиваючи. Результатом цих мандрівок були кількатомні «Галицько-руські народні приповідки» (Львів, 1901-1910), записи пісень, етнологічні спостереження тощо. Мету інших Франкових мандрівок можна назвати археографічною» [1, с. 79].

5. З метою вивчення українського населення Карпат, зокрема бойків, у побуті яких збереглося багато архаїчних елементів матеріальної та духовної культури, І. Франко 1904 року брав участь в етнографічній експедиції на Бойківщину. У результаті з'явилася ґрунтовна праця «Етнографічна експедиція на Бойківщину», вперше опублікована в кількох випусках Віденського часопису «*Zeitschrift für österreichische Volkskunde*» за 1905 рік. Автор виявив себе глибоким дослідником матеріальної культури бойків. Надзвичайно цікаві, зокрема, описи решток старовинних господарських будівель та споруд.

Далі – витяги з неї: «За дорученням Наукового товариства імені Шевченка у Львові, а також Товариства австрійської етнографії у Відні протягом минулого літа організоване у Львові наукову експедицію для антропологічно-етнографічного дослідження так званої Бойківщини. До складу експедиції входили: автор цих рядків, який, на жаль, міг відбутися лише одну частину цієї подорожі, професор Федір Волков з Парижа, Зенон Кузеля – слухач університету у Відні, а також інженер Павло Рябков з Росії, що брав участь лише в останній частині подорожі.

Загалом експедиція тривала трохи більше місяця (від 18 серпня до 24 вересня), причому два учасники – професор Волков і З. Кузеля – працювали безперервно, д-р Франко 5 вересня повернувся до Львова, а Рябков щойно 15 вересня приєднався до експедиції. Експедиція ставила завдання зібрати переважно антропометричні матеріали, знімки типів і одягів, також предмети матеріальної культури, зокрема, їх зразки і зарисовки для музеїв Наукового товариства ім. Шевченка і Товариства австрійської етнографії. Ділянка фольклору і так званої описової етнографії (звичаї, народні вірування) були нами принагідно зачеплені, бо час для докладної збиральницької роботи в цій галузі був обмежений і невідповідний (в горах тривали гарячі польові роботи) та й сили експедиції були замалі.

З цією метою експедиція була забезпечена повним антропометричним апаратом системи Манув'є та двома фотографічними апаратами; крім цього, у Львові відкрито мале фотоательє, де П. Рябков проявляв також вислані йому фотонегативи; таким чином стало можливим виготовлення невеликим коштом значної збірки фотознімків (близько 500 штук)...

Експедиція не мала ані можливості, ані наміру дати вичерпну картину цього під деяким оглядом гідного уваги, а дотепер ще мало дослідженого гірського населення – бойків. Це була, по суті, тільки спроба, зроблена більше для того, щоб зафіксувати найбільш цікаве й те, що пізніше треба було глибше й ширше дослідити, щоб встановити головні риси терену, аніж – щоб вичерпати предмет дослідження. Тому наведені нижче спостереження про бойків є поверховими замітками туриста, (який, щоправда, раніше декілька разів уже знайомився з краєм і населенням), радше поясненнями до зібраних предметів, ніж результатом точного етнографічного вивчення. Водночас треба відразу зауважити, що експедиція-якщо йдеться про кількість і якість проведених вимірювань на живих людях (загалом близько 300), а також про кількість зроблених фотографій (близько 500) і число зібраних предметів (з дерева, рогу,

соломи, з різних металів, частин одягу, прикрас, моделей) – не лише перевершила все, що досі на цій території було зроблено (етнографи і музейні збирачі дотепер майже не цікавилися бойками), але загалом започаткувала систематичне дослідження матеріальної культури і типів цієї етнографічної групи» [9, с. 68-98].

Незважаючи на скромність у визначенні результатів, це була методично продумана і по-справжньому наукова експедиція до дуже перспективного, з погляду етнології, краю. Недарма ж Михайло Грушевський, акцентуючи увагу на необхідність збору етнографічного (фольклорного, побутового) матеріалу, зазначає, що особлива увага повинна бути звернута зокрема й «на гірський, карпатський район» як найбільш консервативний в народній традиції та найменш захоплений новаційними змінами [2, с. 12].

Нагадаємо принагідно: Зенон Кузеля, відомий в подальшому як етнограф і бібліограф, уродженець Бережанщини (с. Поручин).

6. Іван Франко у передмові до «Образків галицьких» обумовлює бажання пізнати і пояснити суспільну сутність Галичини через людей, їх характери й типи. Оповідання (власне «образки») – якби фольклорні замальовки з дійсності [12, s. I-VII].

7. Також Іван Франко «як запальний рибалка, підготував номенклатуру риб і передав їх до користування музеєві Наукового товариства ім. Шевченка, в якому переховується теж чимало предметів, переданих або подарованих Франком» [3, с. 119].

8. Краєзнавчими по суті своїй можна назвати дослідження І. Франка про населені пункти на підставі урядових грамот і церковних рішень («Екскомуніки в с. Мшанци 1773 р.») – тобто, на підставі археографічних джерел [4].

9. Археологічне краєзнавство також відображено в окремих публікаціях Івана Франка, зокрема у справі щодо участі галицьких науковців на Археологічному з'їзді в Києві 1899 р. (І. Франко також подавав матеріал про давньоруський Звенигород). Але особливо цікаві його археологічно-етнографічні нариси з краю [як, наприклад: 8, с. 200-202].

10. Під Ч. 23 Літературно-наукової бібліотеки, редактованої Володимиром Гнатюком, виходить книга Ендрю Діксона Уайта «Розвій географічних поглядів» у перекладі з англійської І. Франка [6]. Також імена людей та родові назви як джерела для філолога, історика, етнолога – була окремою дослідницькою краєзнавчою сферою Івана Франка [приклад: 7, с. 186-218].

І це лише вибіркові факти. Але й цього достатньо, щоб пересвідчитися, що Іван Франко – як особистість, інтелектуал і національний велет – залишив багато корисного в теорії та практиці українського (східногалицького) краєзнавства. Краєзнавства, покладеного на професійну методичну й наукову основу, позбавленого фантазій і спрямованого на результат.

Література

1. Голик Р. Серед карт й пугівників: краєзнавство, відпочинок і туризм в рецепції галичан XIX – першої половини XX ст. *Краєзнавство*. Київ, 2014. № 1.
2. Грушевський М. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання. *Україна. Науковий двомісячник українознавства*. Київ, 1925. Кн. 5.
3. Кузеля З. Іван Франко як етнограф. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці філологічної та історико-філософської секції (Збірник на пошану Зенона Кузеля)*/За ред. В. Янева. Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962.
4. Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX ст., видані під редакцією І. Франка. Львів, 1902
5. Подорожі в Українські Карпати. Збірник/Упорядкування і вступна стаття М. Вальо. Львів, 1993.
6. Уайт Е. Д. Розвій географічних поглядів. У перекладі з англійської І. Франка. Львів, 1901.

7. Франко І. Причинки до української ономастики. *Науковий збірник, присвячений професорові Михайлові Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894-1904)*. Львів, 1906.
8. Франко І. Неолітичні знахідки в околицях Нагуєвич та їх сучасне уживанє. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1911. Т. 103.
9. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину. *Повне зібрання творів у 50-и томах*. Київ, 1986. Т. 36.
10. Франко І. Галицьке краєзнавство. *Повне зібрання творів у 50-и томах*. Київ, 1986. Т. 46. Кн. 2.
11. Якимович Б. Книга, просвіта, нація. Видавнича діяльність І. Франка у 70-80-х рр. XIX ст. Львів, 1996.
12. Franko I. *Obrazki galicyjskie*. Lwow, b. r.

ОСОБИСТИЙ ПОГЛЯД: СТУДЕНТСЬКІ ЗАВОРУШЕННЯ 1870-Х РР. В КИСВІ ОЧИМА АНДРОНИКА СТЕПОВИЧА

Терещенко Т.В.

Андроник Степович (1856 – 1935), філолог-славіст і педагог, чиє життя та творчість охопили як «довге XIX століття», так і складні часи першої половини XX століття, є яскравим прикладом українського інтелектуала, чий внесок у науку досі не оцінений належним чином. Незважаючи на значну спадщину, він залишається поза межами широкого наукового дискурсу. Існує потреба включення його спадщини до наукового кола, особливо джерел особового походження, передусім про переломні часи для історії України.

Хоча останні дослідження (Є. Ковальов, А. Кухто [2, 3]) звернули увагу на фігуру Андроника Степовича, його мемуарний доробок, особливо з 1920-х років, залишається недостатньо вивченим. Зокрема, спогади «З студентських настроїв 70-х років /уривки з споминів/» [1], що зберігаються у фонді Степовича в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського, становлять значний інтерес для істориків. Тема студентських заворушень вже цікавила дослідників. Побіжно про студентські виступи та конфлікти сказано у праці Т. Самчука [5]. Детальніший огляд представлено в публікації О. Назаревського, де автор аналізує брошуру про події 1870-х рр. [4].

Ця розвідка має на меті ввести спогади А. Степовича до наукового обігу як важливе джерело з історії Києва 1870-х років, що висвітлює особистий погляд автора на студентський

рух 1870-х рр., в момент його радикалізації та співіснування в ньому різноманітних розгалужень.

У своїх спогадах Андроник Степович описує атмосферу студентського життя кінця 1870-х рр. Автор не лише фіксує факти й події, але ділиться своїми особистими враженнями. Деталі самих заворушень в університеті він подає стисло, з фокусом на ключових подіях, якими є протест проти викладача Цветаєва, побиття ректора Матвєєва, який став на його захист, вбивство жандармського офіцера Густава фон Гейкінга, а більше уваги приділяє тим громадським рухам, учасниками яких ставали студенти. Оповідь ведеться довкола двох з них. Це гурток революціонера-народника Олександра Михайлова і Київська громада, діячи якої після репресивних дій уряду 1876 р. не припинили своєї діяльності, що набула вже напівлегальної форми.

Як один з фундаторів і лідерів революційних рухів «Земля і воля» та «Народна воля», О. Михайлов був безпосереднім учасником всіх ключових етапів народницької боротьби. Його ідеологічна еволюція від анархістських поглядів Бакуніна до політичного тероризму є типовою для багатьох революціонерів того часу. Постать Михайлова символізує радикалізацію народницького руху 1870-х рр.

Степович згадує як він та його товариші потрапляють під вплив ідей Михайлова. Тоді він жив на квартирі разом з Петром Дорошенком, своїм давнім товаришем, у майбутньому – відомим культурно-громадським діячем, який і покликав його на «сходку» студентів, аргументувавши запрошення тим, що «керувати зібранням буде “сам Михайлов” приїжджий з столиці революціонер, людина надзвичайно розумна і красномовна, од якої ми визнаємо усі тайники й глибини сучасних найпрогресивніших соціальних течій і систем» [1, арк. 25]. Зацікавлює те, як мемуарист описує мотивацію приєднання молодих людей до радикальних рухів. Він пише, що йому, бідному студентові, який мусив підробляти викладанням давньогрецької мови та латини, «дуже тяжко було бувати на нічних зібраннях, бо деякі уроки відбувалися у 7-8 годин ранку», тоді як Дорошенко діставав «чимало грошей з дому і міг оддаватись “делу социялизма” цілком» [1, арк. 25 – 25зв.]. На сходці Степович зустрічається ще з декількома студентами Університету св. Володимира, знайомими йому ще з років навчання в Колегії Павла Галагана, – Павлом Івановим, Степаном Клепчиновим та іншими. Появу Михайлова чекали з особливим нетерпінням, це була «молода людина з гарною русявою бородою, відкритим лицем і ясними веселими очима. Настала тиша, як тільки він почав говорити і раптом він заволодів увагою всіх присутніх, і вони слухали його, як то кажуть, з роззявленим ротом, і ніхто не дозволив собі на сей раз ніяких заперечень» [1, арк. 26]. Михайлов говорив багато, цитував Бакуніна та пропагував соціалістичні ідеї: «у першу ніч Михайлов говорив дуже довго, гаряче і красномовно, і ми слухали його наче в якімсь гіпнозі». Він говорив про становище селян, яких одурили та забрали їх землю, яку необхідно повернути, важкий стан робітничого населення, яке треба звільнити від експлуатації та зробити його власником підприємств.

Михайлов старанно викладав та з'ясовував значення творів Лассаля, Маркса, Лаврова, Ткачова. Степович пригадує, що «читали ми, по його вказанню, роман Чернишевського “Что делать”, “Исторические Письма” Лаврова, ... “Хитрая механика” Кравчинського... “Политическая экономия” Мілля с примітками Чернишевського теж старанно виучувалися нами» [1, арк. 26зв. – 27]. На початках своєї діяльності Михайлов обмежувався теоретичними дискусіями про соціалізм та заохочував студентів до бунтарства. Його красномовство та запал приваблювали молодь. Він пропагував звільнення жінок від батьківської опіки, фіктивні шлюби юнаків з дівчатами з села, що якраз мало звільнити їх та залучення жінок до революційної справи. Такі шлюби дійсно уклалися, але часто вони були недовготривалими. Однак, з часом погляди Михайлова радикалізувалися. Заклики до насильницького повалення влади та терористичних актів відштовхнули більшість його прихильників. Лише небагато найвідданіших, серед яких був Павло Іванов, пішли за ним на шлях революційної боротьби. Відомо, що пізніше Іванова заарештували за розповсюдження соціалістичних ідей та відіслано до Сибіру.

Коли Михайлову здалося, що він вже досить розвив студентів теоретично, він став потроху проповідувати необхідність терористичних вбивств, як важливий фактор і неминучий етап у революційній боротьбі. Вважав, що в першу чергу необхідно вбивати представників влади та поліції, при цьому робити це нечасто, щоб не викликати підозр. А. Степович пише, що моторошність цих тез вразила молодих людей і відвернула багатьох від ідей Михайлова. Лише деякі, наприклад, вже згаданий Іванов, залишилися на боці революціонера. Він влаштувався фельдшером в селі, водночас проводячи революційну пропаганду.

Степович згадує внутрішню боротьбу та кризу, які пережив під впливом радикальних соціалістичних ідей. Його навіть переслідували думки про самогубство. Однак згодом йому вдалося відійти від кола терористів-народників і зосередитися на науковій діяльності. Важливу роль у цьому відіграли його контакти з представниками української інтелігенції, зокрема з громадівцями. Серед них мемуарист виділяє Юрія Цвітковського та Павла Житецького. Важливим для нього було спілкування з Олександром Котляревським, який, зазнавши раніше переслідувань за свої політичні погляди, справив значний вплив на молодого Степовича. Саме приклад Котляревського, можливо, спонукав мемуариста обрати шлях науковця, віддавши перевагу академічній кар'єрі перед активною участю в політичному житті, адже сам Котляревський був професором слов'янознавства, що особливо цікавило молодого дослідника.

Отже, А. Степович зображує молодіжний рух другої половини 1870-х рр. у Києві через призму власного досвіду – студента, котрий опинився у вирі суспільно-політичних реалій без необхідного життєвого досвіду. Спогади змальовують ситуацію, коли, потрапивши під вплив соціалістичних ідей народника О. Михайлова, молодик робить вибір на користь спілкування з діячами української Київської громади та занять наукою – слов'янською філологією, що стає його фахом на все життя. Водночас спомини допомагають зрозуміти, чому саме соціалістичні ідеї знаходили досить багато прибічників серед студентської молоді у другій половині XIX ст.

Література

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ф. 179. Оп. 1. Спр.149. Степович А. І. 3 студентських настроїв 70-х років /уривки з споминів/. 71 арк.
2. Ковальов Є. Андроник Степович і пам'ять про Григорія Галагана. *Прилуки. Фортеця*. 2019. Вип. 10. С. 34–41.
3. Кухто А. Д. Андроник Степович (1856 – 1935 рр.): життя та основні напрями творчої діяльності. *Вісник Черкаського університету*. Серія : Історичні науки. 2019. № 1. С. 14–22.
4. Назаревський О. «Березневий рух» київських студентів 1878 р. *За сто літ*. 1928. Кн. 3. С. 102–123.
5. Самчук Т. Пиво і чорнило. Як жили київські студенти XIX – початку XX століття. Київ: ФОП Мироненко Р. В., 2023. 316 с.

СЕКЦІЯ

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МУЗЕЄЗНАВСТВА, ІСТОРІЇ ОСВІТИ ТА ПОВСЯКДЕННЯ»

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗКОПКИ НА ТЕРИТОРІЇ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ 1925 Р. ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВАСИЛЯ ЛЯСКОРОНСЬКОГО

Бахмат В.В.

Професор В. Г. Ляскоронський зробив вагомий внесок у розвиток археологічної науки в нашій державі. Він займався досить активною діяльністю в науковій сфері: брав безпосередню участь в роботі багатьох секцій, комісій, а також комітетів Всеукраїнської академії наук «ВУАН». Для прикладу, він брав активну участь в Археологічній секції, в Етнографічній, Софійській, Краєзнавчій комісіях, в Історичній секції по відділах Стародавнього Чернігова, Києва та Первісної культури, у Комісії Науково-термінологічного словника. В. Г. Ляскоронський, також, брав участь в обговореннях різноманітних наукових питань, виступав із цікавими доповідями, був активним учасником Всеукраїнського археологічного комітету, співробітником та членом секції археології мистецького відділу Інституту української наукової мови.

Розглядаючи його роботу, як керівника археологічних експедицій варто відмітити розкопки Софії Київської 1925 р.. Необхідно зазначити, що дослідження цих археологічних розкопок проводила вчена Іванисько С. у «Археологічні розкопки на території садиби Софійського собору під керівництвом В. Г. Ляскоронського», де було описано знахідки під час експедиції [1]. Окрім, неї розкопки вченого були описані лише ним самим у науковій праці «Розкопки на подвір'ї Софійського собору в Києві» [2].

Важливість археологічних розкопок важко переоцінити, адже це наша спадщина, можливість зазирнути у минуле, а як відомо без минулого, немає майбутнього. Діяльність ж вченого є недостатньо дослідженою і про таку видатну особу, яка багато чого зробила для історії, краєзнавства, археології мало хто знає. Тому метою наукової роботи є розкриття вкладу В. Ляскоронського у археологію, історію на прикладі археологічних розкопок на території Софії Київської у 1925 р.

Дослідження Софійського собору розпочалося з організації археологічних експедицій Всеукраїнським археологічним комітетом ВУАН– «ВУАК» у 1925 р.. Розкопки проводилися під керівництвом В. Г. Ляскоронського. Студіювання розпочалося 10 серпня 1925 року на ділянці цвинтаря, між північною стороною Софійського собору на відстані близько 35 метрів від його стін та будинком Держархіву «Бурса» [3, с. 129].

До початку проведення розкопок було видно відповідний вхід до підвалу, завалений наполовину битою цеглою, та певну частину цегляного фундаменту споруди на схід від самого підвалу. Для вивчення провалини, а також, прилеглої ділянки було спеціально організовано Київським Археологічним комітетом особливу комісію. Безпосередньо до її складу було залучено професора В. Г. Ляскоронського, директора Лаврського музею П. П. Курінного, зберігач «хранитель» відділу археології Київського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка В.Е. Козловську [1, с. 113].

Разом із тим, у роботі комісії безпосередню участь брали О.В. Якубський, К. М. Антонович-Мельник, К. В. Мощенко, студенти Юркевич і Магура.

З метою, щоб не допустити пошкодження споруд давньоруських часів, задіяна комісія досить старанно склала план проведення робіт. Було вирішено досліджувати ділянку загальною площею 20 м. із заходу на схід х 10 м. із півночі на південь, розпочинаючи загальний відлік від провалини, що знаходилася у західній частині прямокутника.

Відповідні археологічні роботи здійснювалися за методикою розкопок. Відповідну ділянку було розбито на наступні квадрати 2х2 м. Саму землю знімали пошарово, а потім просіювали з використанням спеціального сита «грохота».

Матеріали, які були знайдені в результаті проведених досліджень, вносились до колекційного списку. У кожному із квадратів дослідники відстежували відповідну послідовність залягання культурних шарів «застосовували метод стратиграфії» [2, арк. 87].

Під час розкопок у першому шарі було знайдено матеріали давньоруської епохи: фрагменти цегли, як масивної так і тонкої, частини скла, фрагменти посуду з кераміки, фрагменти кахель та деякі матеріали датовані XVII та XVIII століттями «цеглу цілу і фрагментовану та частинки вугілля» [1, с. 113]. Також було відкрито фундамент споруди, яка була зроблена із цегли, що скріплена розчином із вапна. Дану цеглу дослідниками було безпосередньо віднесено до XVII – XVIII століття.

Розміри цегли були наступними: довжина близько 1 метра, ширина була рівна ширині відповідних мурів. Ширина самого фундаменту становила – 0,5 метрів. Фундамент мав відповідну форму прямокутника, сторони якого становили 6 та 7 метрів. Відповідний напрямок сторін фундаменту збігався не зовсім зі сторонами світу, оскільки він повторював напрямки стін приміщення в підвалі. Над самим фундаментом були знайдені рештки спорохнілого дерева «сосни та дуба», що були відповідними залишками балок та стовпів.

Тож за вище описаними даними було встановлено, що фундамент був побудований з дерев'яної конструкції із балок, які притримувались відповідними стовпами. Фундамент був закладений на глибині близько 2,5 метра із цегли датованої XVII століттям. Між його відповідними стінами розміщувалося підземне приміщення [1, с. 113].

На східній стороні фундаменту, посередині, було відкрито прохід. Під час проведення розкопок науковці дійшли висновку, що прохід – це коридорний вхід до приміщення підвальної споруди. Донизу йшли сходи із цегли «близько 40». Загальна довжина коридору складала – 14 метрів, а ширина – 1,8 метрів.

Перед входом до підвалу, ліворуч та праворуч від нього, було зроблено по одній ніші, із склепінням напівкруглої форми. Безпосередньо біля входу до підвального приміщення було зроблено двері, від котрих zostалися лише залізні стержні, що були вбиті у цеглу, на котрі чіплялись завіси. Саме у підвалі було зроблено спеціальні люки для вентиляції повітря. Дані люки було зроблено у вигляді спеціальної круглої труби, яка була складена із цегли, а всередині були змащені розчином вапна. Усе розкопане приміщення підвалу було промащене та побілене [1, с. 114].

У південно-західній частині приміщення був розташований ступінчастий вхід до льоху чи печери «підземного приміщення». Даний льох мав форму печерного коридору із склепінням напівкруглої форми. Склепіння та стіни даного льоху були спеціально обмуровані цеглою на вапняку. Західна стіна була сполученою з західною стіною підвального приміщення та йшла далі на південь в тому самому напрямку. Загальна висота стін була рівна – 2,4 м. Сам коридор підземного приміщення мав на початкових етапах напрямок із півдня на північ – 7 метрів, а потім із сходу на захід – 14 метрів [1, с. 114].

У коліні першому – склепіння було цегляним, а у другому – вирізаним у льохові. В обох відповідних колінах даного коридору ліворуч та праворуч у стінах було зроблено не дуже великі ніші із склепіннями напівкруглої форми. У коліні першому їх нараховувалось близько семи, а у другому – вісім або дев'ять. У тому місці, де сполучались відповідні коліна коридору, у горі, цеглою була обкладена продушина чи вентилятор для відводу більш важчого повітря. Такий самий вентилятор було облаштовано і на стику східному другого коліна цього льоху [1, с. 114].

Розпочинаючи дослідження від входу до печери варто зазначити, що на його стінах приблизно в 1 метр знаходилися декілька рядів з цегли великокнязівського періоду, у той час, як решта кладки відмічалося XVI – XVII ст.. Окрім зазначеної різноманітної цегли у приміщенні знаходилися зразки невеликого шиферу червоного кольору із орнаментом, червоного каменю «граніту», частини посуду кераміки полив'яного та без поливи, мозаїки виробів з мармуру, штукатурки із розписом фресковим, виробів зі скла, кахель, виробів з металу «в тому рахунку монети датовані XVII – XVIII століттями», кісток [1, с. 114].

Завдяки археологічним розкопкам було виявлено, що досліджувана наземна споруда була невеликою та невисокою, а також зробленою з дерева та обкладена пізніше цеглою. На

думку В. Г. Ляскоронського дане приміщення слугувало схованкою для речей під час давньої доби. Цю здогадку підтверджують знайдені у льоху знахідки, а саме великі шматки червоної плити – шиферу, монет XIII – XIV ст. «празький гріш», а в будівлі – пінкової малої круглої печатки X – XI ст.[1, с. 114].

Науковець стверджував, що на плані Києва 1695 року приблизно на тому ж місці де проходили розкопки показана будівля з дерева з написом «трапезна», хоча невеликі розміри приміщення не відповідають такій теорії. Іншою ж його думкою, щодо призначення приміщення була – дана будівля є частиною іншої споруди [1, с. 114]. Вчений вважав за передчасне висловлення кінцевої думки відносно приналежності даної споруди та її відповідного датування. Сучасні вчені вважають, що це були саме залишки споруди XVII століття, яка межувала із галереєю XI – XIII століття, яка знаходилася під землею [1, с. 114].

З поміж археологічних матеріалів даних розкопок, насамперед, варто відзначити саме знахідку вислої печатки у щечені. Датується знахідка останньою чвертю XI – першою чвертю XII століття. На аверсі зберігалася зображення поясне Богоматері Знамення, в середині котрого було зображення немовляти у круглому витягнутому медальйоні. На реверсі – поясне зображення святого Димитрія. Відповідний діаметр печатки – близько 17 мм, а товщина – 1,5 мм. Даний екземпляр відносився до типу широко розповсюджених у XI столітті анонімних печаток із зображенням Богородиці та святого. Останній в деяких випадках міг виступати покровителем імені власника цієї печатки «так, для прикладу власником даної печатки міг бути Димитрій»[1, с. 115].

Таким чином, під час археологічних розвідок 1925 року В. Г. Ляскоронський здійснив дослідження ділянки підземних споруд, які діяли до XVIII століття. Відповідні матеріали досліджень В. Ляскоронського суттєвим чином доповнюють знання про споруди, які розташовані на території Софійського собору.

Література

1. Іванисько С. Археологічні розкопки на території садиби Софійського собору під керівництвом В. Г. Ляскоронського. Сакральні споруди у житті суспільства: історія і сьогодення. Матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції «Софійські читання». Київ, 27-28 листопада 2003 р. Київ: «Фенікс», 2004. С. 113-115.
2. Науковий архів Національного музею історії України. Ф. 5. Оп. 1. Ляскоронський В.Г. Розкопки на подвір'ї Софіївського собору в Києві. Од. 36. 23. 87 арк.
3. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні 1917-1941 рр. Київ, 1995. Ч.1. 1917 – сер. 20-х рр. С. 129.

МІЖ РОДИНОЮ І СВІТОМ: ОСОБИСТІ ТА СУСПІЛЬНІ АСПЕКТИ В ЛИСТАХ М. РІГЕЛЬМАНА ТА Г. ГАЛАГАНА

Білодід Є.Ю.

Збережений в Інституті рукопису НАН України, епістолярій Миколи Рігельмана та Григорія Галагана являє собою цінне джерело для комплексного дослідження українського дворянства першої половини XIX століття. Цей корпус листів, що налічує близько 70 одиниць зберігання, дозволяє не лише реконструювати історичні події, але й проаналізувати світогляд, цінності та соціальні взаємини його авторів. Листи відображають широкий спектр тем – від філософських роздумів до повсякденних турбот, що робить їх незамінним джерелом для розуміння культурного контексту епохи. Існує ймовірність, що подальші дослідження дозволять виявити нові листи, які розширять наше уявлення про життя і творчість обох кореспондентів

Огляд наукової літератури свідчить про значний інтерес дослідників до історичної постаті Григорія Галагана. Його біографія та діяльність стали предметом численних наукових

розвідок. Зокрема, М. Будзар[1] та Є. Ковальов [2] присвятили значну частину своїх досліджень комплексному вивченню роду Галаганів, у контексті якого детально розглядається і фігура Григорія Павловича. Незважаючи на багатогранну діяльність Миколи Рігельмана в царинах публіцистики, громадського життя та ін., його постать залишається недостатньо дослідженою в сучасній науці. Брак ґрунтовних наукових розвідок, присвячених його життю та творчості, особливо епістолярній спадщині, свідчить про певні прогалини в українській історіографії. Існуючі дослідження здебільшого обмежуються короткими біографічними довідками або стислими оглядами окремих аспектів його діяльності. Недостатня вивченість його архіву, а також брак комплексних аналізів його праць створюють значний простір для нових інтерпретацій та відкриттів. Детальне дослідження його громадської діяльності та зв'язків з іншими діячами української культури може суттєво збагатити наше уявлення про інтелектуальне життя України XIX століття.

Дослідження епістолярію Миколи Рігельмана та Григорія Галагана покликане заповнити існуючу прогалину в наукових студіях, присвячених повсякденному життю українського дворянства першої половини XIX століття. Дослідження епістолярної спадщини М. Рігельмана та Г. Галагана покликане розширити наші знання про побут і світогляд українського дворянства першої половини XIX століття. Аналіз листування дозволить виявити нові факти про життя та погляди його учасників, а також реконструювати їхні культурні практики, що доповнить існуючі наукові уявлення про цей період.

Григорій Галаган та Микола Рігельман були двоюрідними братами по материнській лінії, що належала до знатного козацько-старшинського роду Галаганів. Цей родинний зв'язок, який об'єднував їх з дитинства, став фундаментом їхньої дружби. Аналіз їх біографій дозволяє стверджувати, що їхні стосунки були типовими для представників шляхетних родів того часу, де родинні зв'язки відігравали важливу роль у формуванні соціальних мереж та визначенні життєвих шляхів.

У щоденнику Григорія Павловича Галагана можна знайти опис юного Миколи на початку їхнього спілкування, залишений 15 червня 1839 роком: «брат Микола, здається, дуже слушний, розумний молодий чоловік, здатний розуміти порядок речей, але в нього мало серця, у нього кажуть мало почуттів, хоча це не заважає йому бути влюбленим» [3, с. 94]. Аналіз ранніх листів свідчить, що теплі взаємини між братами формувалися поступово. У них неодноразово фіксувалася відстороненість, а іноді й негативні емоції Григорія щодо свого брата. Наприклад, «я повинен був показувати повагу і любов людям, які їх навряд чи варті, бо я помітив, що вони більше люблять Рігельмана, ніж мене» [3, с.102] або «Микола буде перетримувати іспит (і це радує моє добре серце! принаймні, не я один невдало вийду» [3, с.104]. Проте з плином часу змінюється не лише оцінка постаті Миколи Рігельмана Григорієм Галаганом, а й характер взаємин з ним. Запис у щоденнику від 6 січня 1841 року слугує яскравим свідченням цих кардинальних трансформацій: «я не знаю, що відбулося тоді між нами, але я раптом з ним якимось зблизився, одним словом, ми зійшлися в поняттях, зрозуміли одне одного. Я в ньому знайшов більше серця, ніж припускав знайти, він у мені більше розуму, ніж припускав, тому що зустрічався зі мною тільки в суспільстві, і суспільстві кузин і кузенів-шалунів, де я зазвичай пустував більше всіх. Ох! Не знаю напевно, але, здається, я в ньому знайшов солідного та постійного друга. Такі люди, як він, частково схожі характером на мого батька, рідко показуючи теплоту почуттів, вони говорять без вигуків, думають багато, важко змінюють свої думки, повільні у зверненні без флегматизму, дуже розбірливі в друзях, але кого люблять, того люблять щиро...» [3, с.167].

Рігельман демонструє глибоку емоційну прив'язаність до брата в листуванні, що характеризується використанням ласкавих звертань «милий брате», «милесенький», «рятівник мій Григорій Павлович!», «мій Грицько» «люб'язний братик» тощо) та інтимних прощань ("Цілую тебе сто разів", "Обіймаю тебе гаряче і щиро, мій любий"). Ці лексичні засоби підкреслюють теплі, довірливі стосунки між братами навіть у дорослому віці.

Аналіз епістолярної спадщини М. Рігельмана дозволяє простежити еволюцію його особистості та поглядів на тлі тісних сімейних зв'язків. Листування з Григорієм, яке тривало з 1846 по 1879 рр. охоплювало широкий спектр тем: від інтимних переживань, таких як

кохання до Лесі, детально описане в листі 1854 року («втім, зрозуміло, – що сильніший вогонь пристрасті, то швидше він перегорає; ще раз я переконуюсь, що кохання – гарячка, що має свої періоди, свій *culminations punkt*, після якого стає криза і хвороба зникає, залишивши лише деяку слабкість» [4]), до дискусій про літературні новинки та суспільно-політичні події в країні. Ці листи дозволяють реконструювати внутрішній світ автора та проаналізувати вплив сімейних зв'язків на формування його світогляду.

Крім обговорення особистих питань, брати активно обмінювалися думками щодо службових справ. Працюючи титулярним радником у канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, М. Рігельман брав безпосередню участь у проведенні інвентарної реформи 1847-1848 рр., спрямованої на уніфікацію системи землеволодіння та повинностей селян. Результатом цієї реформи стало видання 26 травня 1847 року спеціальних інвентарів, підготовлених за дорученням Д. Бібікова. В одному з листів до Григорія, М. Рігельман пише: «та ще новина, та й не мала (тільки між нами), що вже інвентарі друкуються, та й скоро вийдуть, та аж на вісім губерній, для західної смуги; як прийдеш, то покажу тобі який. Хоч і критикуватимеш, а все ж треба сказати, що добре» [5].

Аналіз епістолярної спадщини М. Рігельмана та Г. Галагана дозволяє реконструювати широке соціальне коло чернігівського поміщика та детально охарактеризувати систему його взаємин з родичами, друзями та колегами. Особливий інтерес представляє лист М. Рігельмана від 1852 року, присвячений одужанню тітки Катерини Галаган. В цьому листі автор виражає глибоку вдячність за збереження життя близької людини та демонструє міцні сімейні зв'язки: «давно вже так старанно не дякував я Богові, як у цю хвилину, і коли прочитав усі приголомшливі подробиці її тяжкої хвороби, які ти перестраждав нарівні з нею, тоді вже вдруге подякував Богові за вас, за Його явну до вас милість у запобіганні жадливого нещастя, що висіло на волосині над вашою сім'єю» [6]. Дослідження кореспонденції також свідчить про активну участь М. Рігельмана у культурному житті того часу. Зокрема, він підтримував тісні стосунки з М. Максимовичем, А. Метлинським та В. Тарновським

Тісні сімейні стосунки між Григорієм Галаганом та Миколою Рігельманом не виключали наявності різних поглядів на актуальні питання. Епістолярна спадщина свідчить про те, що кожен з кореспондентів відверто висловлював власну позицію, навіть якщо вона не збігалася з думкою співрозмовника. Особливо ця риса була притаманна М. Рігельману, який завжди відстоював свої принципи. Таким чином, листування братів демонструє складну динаміку їхніх відносин, поєднуючи теплоту почуттів з інтелектуальними дискусіями. Так, в одному з листів він писав наступне: «мушу тобі сказати, що в твоєму погляді – майже немає й тіні правди, що не робить честі тій спостережливості, якою ти справедливо хвалишся. Виходить, що не завжди справа майстра боїться. Звідки ти взяв, що я мізантроп, що я цураюся людей, які могли б бути так облагороджені моїм благотворним впливом. – Навпаки, я далеко товариський за тебе, я легше зближуюся, більше прощаю або проходжу слабкості людські мовчанням; за які ти так охоче хапаєшся, щоб переминати їх собі та іншим на потіху» [7].

Аналіз епістолярної спадщини М. Рігельмана демонструє його високий рівень емоційного інтелекту, що проявлявся, зокрема, у здатності визнавати власні помилки та щиро просити вибачення. Така відкритість у спілкуванні сприяла зміцненню довірчих відносин з оточенням, особливо з Григорієм Галаганом, який став для нього найближчим другом та радником. Ця риса характеру М. Рігельмана робить його яскравим прикладом особистості, здатного до самокритики та емпатії. Незважаючи на наявність деяких розбіжностей у поглядах, Микола Рігельман зберігав глибоку повагу та захоплення до Григорія Галагана. Про це свідчать численні епістолярні свідчення, де автор неодноразово висловлював своє захоплення особистісними якостями брата: «я часто віддаю тобі подумки хвалу, пов'язану з повною повагою до твоєї розумової та зосередженої праці, якій не кожен міг би віддатись так цілком, як ти це робиш, майже не розважаючись ніякими сторонніми приманками» [8].

Отже, дослідження епістолярної спадщини М. Рігельмана є багатообіцяючим напрямком історичних студій, який дозволяє заглибитися у приватне життя історичної

особистості та реконструювати культурний контекст епохи. Аналіз кореспонденції з Г. Галаганом відкриває нові можливості для вивчення цінностей, поглядів та соціальних взаємин української шляхти середини XIX століття. Застосування методів соціокультурного аналізу та психолінгвістики дозволяє виявити прихований сенс листів та зрозуміти внутрішні мотивації авторів. Таким чином, дослідження епістолярної спадщини М. Рігельмана вносить вагомий внесок у розвиток української історіографії та культурології.

Література

1. Будзар, М. М. Мережеві зв'язки дворянства Лівобережної України першої половини XIX ст. (за наративними джерелами родини Галаганів). *Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej*. 2020. Т.1. с. 181-192.
2. Будзар, М. М., Ковальов Є.А. Дворянська виборна служба в Російській імперії доби Миколи I: загальні тренди та практики в Лівобережній Україні. *Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej*. 2022. Т.3. с. 135-152.
3. Григорій Галаган. Журнал (1836–1841) / Упоряд., вступ. та прикінц. ст., комент.: М. Будзар, Є. Ковальов; За ред. І. Колесник. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського; Київський університет ім. Бориса Грінченка. К.: StreamArLine, 2020. 248 с.
4. ІР НБУВ. Ф.3. Оп. 1. Спр 872. Ригельман – Галагану.
5. ІР НБУВ. Ф.3. Оп. 1. Спр 908. Ригельман – Галагану.
6. ІР НБУВ. Ф.3. Оп. 1. Спр. 880 Ригельман – Галагану.
7. ІР НБУВ. Ф.3. Оп. 1. Спр. 886 Ригельман – Галагану.
8. ІР НБУВ. Ф.3. Оп. 1. Спр.852. Ригельман – Галагану.

МУЗЕЙ «СТАРЕ СЕЛО» У КОЛОЧАВІ

Губенко В.В.

Постановка проблеми: Збереження автентичної культурної спадщини стає дедалі актуальною проблемою в умовах глобалізації, урбанізації та модернізації суспільства. Закарпатський регіон України має унікальну етнографічну історію, яка включає вплив різних культур і традицій, зокрема гуцульської, угорської, румунської, німецької та словацької. Однак у сучасних умовах ці традиції ризикують бути втраченими або маргіналізованими. Все більше молоді орієнтується на сучасний урбаністичний спосіб життя, що веде до відчуження від народних звичаїв і спадщини. Музей «Старе село» в Колочаві, Хустського району, що на Закарпатті є прикладом того, як музейні заклади можуть протистояти цим викликам, залишаючись не лише хранителями матеріальної культури, але й активними освітніми й культурними центрами. Проблематика дослідження музею «Старе село» охоплює низку важливих аспектів:

✓ **Збереження автентичності:** Зростання туристичного потоку та запиту на інтерактивні розваги вимагає від музею адаптувати експозиції до нових форм презентації, що може становити ризик втрати автентичності. Важливо зберегти справжній характер експозиції, забезпечуючи при цьому доступність і привабливість музею для відвідувачів різних поселень.

✓ **Освітня роль:** Багато молодих людей не мають глибоких знань про традиції свого регіону та їх значення. Музей має потенціал стати великим освітнім інструментом, який залучає не тільки місцеву молоддь, але й відвідувачів з інших регіонів України та світу. Однак проблема виникає у багатьох системних освітніх програмах, що забезпечують комплексне розуміння етнокультурних особливостей Закарпаття.

✓ **Інтеграція сучасних технологій:** Сучасні технології, зокрема доповнена та віртуальна реальність, пропонують нові можливості для презентації музейних експонатів.

Проблема виникає в тому, як інтегрувати ці технології без порушення автентичного образу музею і його експонатів.

✓ Фінансова стабільність і самозабезпечення: як і багато інших музеїв у сільських місцевостях, музей «Старе село» стикається з проблемами недостатнього фінансування, що обмежує можливості для розвитку нових програм і підтримки інфраструктури. Важливою є проблема пошуку стабільного фінансового забезпечення для музею, яка дозволяє йому підтримувати автентичність і забезпечувати привабливість для відвідувачів.

Таким чином, музей «Старе село» в Колочаві постає перед завданням збереження автентичної культури регіону, формування соціокультурної свідомості та створення освітньо-туристичної платформи для висвітлення традиційного способу життя. Проблема його функціонування включає не тільки збереження матеріальної спадщини, але й її адаптацію до умов сучасності, що вимагає нових підходів до управління та інновацій у сфері музейної справи.

Короткий огляд наукової розробки теми: Вивчення музейних комплексів просто неба набуло поширення на Заході з надання збереження національної ідентичності. Українська історіографія містить розвідки з історії музейної справи та етнографії, зокрема про музеї національної культури, але систематичних досліджень, присвячених ролі музеїв, як-от «Старе село» у Колочаві, у формуванні культурного середовища немає. Окремі українські праці та іноземних науковців висвітлюють загальні питання етнографічних музеїв, проте проблематика інтерпретації та інновацій у музейній справі в Колочаві залишається недостатньо висвітленою.

Одним із наукових та громадських діячів, який зробив значний внесок у створення та розвиток «Старого села», є Станіслав Аржевітін, який активно займався музейною діяльністю в регіоні та створив біля десяти музеїв [1, с.343]. С. Аржевітін не тільки став ініціатором створення «Старого села», але сприймає його як інструмент збереження національної культури та просвітництва, що сприяє відродженню історичної пам'яті та регіональної ідентичності закарпатського населення. Його діяльність у цьому напрямку стала однією з перших спроб спроби інноваційних підходів у музейній справі на Закарпатті, зокрема у використанні інтерактивних експозицій та освітніх програм для широкої аудиторії.

Мета дослідження: Проаналізувати культурну та освітню функцію музею «Старе село» як інструмент популяризації та збереження народної культури, а також його значення для соціально-культурного розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу: Музей архітектури і побуту «Старе село» в селі Колочава на Закарпатті є одним із найвідоміших етнографічних пам'яток України. Заснований він за ініціативою українського мецената та підприємця Станіслава Аржевітіна у 2007 році. «Скансен»(музей просто неба) [4], що займає значну площу в мальовничому гірському ландшафті, демонструє особливості життя та традиції місцевого населення, зокрема гуцулів, бойків, лемків, євреїв, угорців та чехів, які історично проживали в регіоні.

Музей розкриває багатий етнографічний світ Закарпаття, у якому через архітектуру, ремісничі майстерні та побутові предмети відтворювали деталі життя гуцулів, бойків, лемків та інших народів, що історично мешкали в регіоні. Основу експозиції складають автентичні будинки та господарські приміщення, що ілюструють особливості традиційного побуту та умов праці місцевого населення [1, с.345].

Музей включає понад 20 різноманітних атракцій [2], серед яких: селянські хати, господарські будівлі, кузня, хата бондаря, шкільні приміщення, жандармська станція та навіть традиційна споруда синагоги. Кожна будівля несе у собі частину культурної спадщини, відтворюючи традиційний побут та ремесла регіону. Жандармський пункт та в'язниця — одна з цікавих експозицій, яка розкриває роль жандармерії в різні історичні періоди. Відвідувачі можуть побачити, як виглядали місцеві каральні установи, які змінювалися залежно від влади, що панувала на Закарпатті. Кузня та майстерня бондаря — показують традиційні ремесла, без яких не обійшлося жодне закарпатське село. У кузні представлені старовинні знаряддя праці, які місцеві ковалі використовували для

виготовлення інструментів, тоді як у майстерні бондаря можна побачити вироби зі столітньою історією. Хата шустера (чоботаря) — показує ремесло виготовлення постів та ременів, які раніше були виготовленими елементом гардероба закарпатців. Тут представлені інструменти для виготовлення чересів, які носили місцеві чоловіки, і взуття, яким користувалися багато роки тому. Синагога («Бужня») — про багатонаціональну культуру регіону, де поряд з українцями проживали євреї. Експозиція демонструє єврейську молитовну культуру та значення синагоги в сільському середовищі. Вівчарська хата — відтворює умови життя вівчарів, які більшу частину року проводили на полонинах. Експонати тут ілюструють технології обробки молока, традиційні для цього регіону, виготовлення бринзи та вурди (варений сир), а також інші автентичні предмети, необхідні для вівчарства [3].

Театралізовані дійства та інтерактивні заходи «Старе село» в Колочаві включають театралізовані вистави, майстер-класи з народних ремесел та культурні фестивалі, що дозволяє відвідувачам поринути в атмосферу повсякдення цього регіону [1, с.393]. Деякі заходи залучають відвідувачів до участі, як-от ліплення з глини або виготовлення постів, що робить музей привабливим для родинного відпочинку.

Музей «Старе село» виконує не лише збереження функції культурної спадщини, а й освітню роль, обслуговуючи центр національно-культурного виховання для молоді та туристів. Він активно популяризує історію, традиції і звичаї, забезпечуючи майбутньому поколінню доступ до унікальної культурної спадщини, що зміцнює регіональну ідентичність та історичну пам'ять місцевого населення. У такий спосіб музей «Старе село» зберігає автентичність закарпатської культури та водночас адаптується до сучасних потреб культурного та освітнього туризму.

Таким чином, музей «Старе село» є не лише справою збереження спадщини, але й адаптацією її до сучасного суспільства через освіту, культурні ініціативи, створення культури Закарпаття доступною для різноманітної аудиторії.

Висновки і перспективи подальшого дослідження: Музей «Старе село» в Колочаві є місцем збереження об'єктів історично-культурної спадщини та популяризації традиційної культури Закарпаття, що надає відвідувачам унікальну можливість зануритися в побут місцевих етнічних груп. Він виконує значну освітню та культурну функцію, сприяючи формуванню національної ідентичності. Головною проблематикою музею є потреба адаптації до вимог сучасного суспільства, що включає інтеграцію новітніх технологій для покращення взаємодії з відвідувачами, зокрема молоддю, а також розробку освітніх програм, які компенсують сучасним методам навчання.

Подальші дослідження можуть зосередитися на всебічному аналізі соціокультурного впливу музею на процеси культурного відродження в регіоні, а також на інтеграцію сучасних методів збереження та презентації культурної спадщини. Особливу увагу слід приділити оцінці ефективності інноваційних освітніх програм, які спрямовані на активне залучення молоді, а також відтворення потенціалу новітніх технологій, таких як віртуальна реальність, для розширення аудиторії та підвищення інтерактивності експозицій. Це дозволить не лише зберегти культурну спадщину, а й зробити її більш доступною та привабливою для сучасного суспільства.

Ключові слова: Колочава, музей «Старе село», традиції, освіта, туризм, культура, Станіслав Аржевітін, історична спадщина, популяризація історії.

Література

1. Аржевітін С. М. 7 життєвих проектів Станіслава Аржевітіна. Київ, 2021. 640 с.
2. Музей у Колочаві «Старе село». Управління туризму та курортів. Закарпатська ОВА. URL: <https://zaktour.gov.ua/tours/old-selo/> (дата звернення: 17.10.2024).
3. Олександр Коваль. Музей Старе село – Колочава. Tourinform Zakarpattya. URL: <https://tourinform.org.ua/muzej-stare-selo-v-kolochavi> (дата публікації: 02.03.2012, дата звернення: 17.10.2024)

4. Скансен «Старе село». Discover.ua. URL: <https://discover.ua/locations/skansen-staroe-selo> (дата звернення: 16.10.2024)

ВІДНОВЛЕННЯ МЕРЕЖІ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ НА ПОДІЛЛІ У 1945-1953 рр.

Губська А.С.

Важливим завданням у процесі повоєнної відбудови у 1945-1953 рр. советське керівництво проголосило відновлення мережі загальноосвітніх шкіл. Шкільна освіта та виховання, беззаперечно, завжди відігравали велику роль у формуванні та становленні наступного покоління громадян, яке слугувало запорукою соціальної та економічної стійкості держави. А тому, головним завданням уряду, на ниві відновлення системи освіти, було створення умов для відновлення навчального процесу.

Мета розгляду полягає у висвітленні особливостей відновлення мережі загальноосвітніх шкіл на Поділлі у 1945-1953 р. Дослідження цієї проблеми дозволить окреслити загальний стан шкільної інфраструктури, розглянути ключові аспекти відбудовчого процесу в регіоні та з'ясувати умови організації навчального процесу, що є необхідним для формування уявлення про обставини повсякденного життя шкільного учнівства Поділля у повоєнний період 1945-1953 рр.

В сучасних історичних дослідженнях на стан середньої освіти в Україні після Другої Світової війни звертали увагу Ольга Гавриш, Неоніла Красножон, Ольга Лаврут, Наталя Хоменко, Оксана Янковська [2; 5; 6; 11]. Проблемі організації навчально-виховної роботи та відновленню шкіл присвятила своє дослідження Людмила Романець [10]. У регіональному розрізі особливості повоєнної відбудови розглянув Віктор Прокопчук [9].

Протягом Другої Світової війни в Україні зазнало руйнувань понад 20 тисяч початкових, семирічних та середніх шкіл [11, с. 536]. Поступове відновлення освітньої інфраструктури розпочалось у 1944-1945 н.р., і характеризувалось спробами досягнути кількісних показників за рахунок якості, при цьому темпи відбудови не позначалися особливим піднесенням [8, арк. 11]. Недостатнє фінансування освітньої галузі було однією з причин низького показника у виконанні п'ятирічного плану будівництва шкіл України – лише на 22 % [1, арк. 3]. Збільшення чисельності шкільного учнівства випереджало темпи відбудови шкіл та оснащення їх необхідним матеріальним та навчальним забезпеченням, а тому у більшості шкіл України навчання проводилось у 2-3 зміни [1, арк. 6].

Поділля мало свої регіональні особливості процесу повоєнного відновлення мережі загальноосвітніх шкіл. Була поширена тенденція використання шкільних приміщень різного роду установами, організаціями або приватними особами. Наприклад, по Кам'янець-Подільській області (нині – Хмельницька область) 30 приміщень шкіл використовувались не за призначенням, а у Вінницькій їх кількість налічувала 29 [7, арк. 4].

Станом на 1944-1945 н.р. мережа загальноосвітніх шкіл в Україні налічувала 25 931 школу, з них початкових – 15 241, неповних середніх – 8 580, середніх – 2 110. У свою чергу на Поділлі функціонувало 158 шкіл, з них 114 – у сільській місцевості, 64 – зосереджених у містах [7, арк. 2].

Відбудова шкіл у регіоні здійснювалась здебільшого за рахунок народної ініціативи, засобами та силами батьків, вчителів та громадськості. Допомогу у розширенні мережі шкіл надавали виробничі колективи, колгоспи, підприємства. У 1945–1946 н.р. на Поділлі працювало вже 2 885 загальноосвітніх шкіл, з них у Кам'янець-Подільській області – 1416 з контингентом у 225 091 учень [10, с. 155]. У Вінницькій області загальна кількість шкіл дорівнювала 1479, в яких навчалось близько 300 тис. дітей [4, с. 102].

І без того вкрай важкий процес адаптації дітей у шкільне середовище ускладнювався істотним браком меблів, навчальних матеріалів, підручників. У 1946 р. план виготовлення

шкільних меблів ні в одній області не виконувався. Так, наприклад, школи Вінницької області були оснащені обладнанням на 67,5%. Для звичайного шкільного уроку в цей період було властиво те, що дуже часто діти займалися стоячи, або за непристосованими для навчання меблями, які були зібрані силами громадськості та вчителями. Як правило, діти займалися за такими партами по черзі. У кращому випадку, інший варіант розсадки учнів полягав у тому, що 3 учні займалися за однією двомісною партою [3, арк. 12].

Помітно не вистачало в школах і навчальних матеріалів, методичних посібників, підручників, канцелярського приладдя тощо. **Спостерігався нерівномірний поділ оснащення підручниками на село і місто, здебільшого на користь останнього. Наприклад, у 1946-1947 н.р. міські школи Вінницької області були забезпеченні підручниками на 60-70%, а учні сільських шкіл – на 30-40%**[10, с. 68].

Розширення мережі загальноосвітніх шкіл та оснащення їх шкільним обладнанням у подільському регіоні, як і по Україні, пришвидшилося та досягло довоєнних показників лише на початку 1950-х рр. У 1952-1953 н.р. на Хмельниччині працювало 1479 шкіл, у тому числі початкових – 644, семирічних – 623, середніх – 222, де навчалося 286 590 учнів [9, с. 155].

Повоєнне відновлення мережі загальноосвітніх шкіл на Поділлі було тривалим процесом, який ускладнювався через недостатнє фінансування, дефіцит меблів, різного шкільного обладнання, навчальних та методичних матеріалів, а також використання шкільних приміщень не за призначенням. На початку 1950-х рр. освітня інфраструктура регіону досягла довоєнного рівня, зокрема, завдяки ініціативності батьків, освітян та місцевих жителів, допомоги виробничих колективів. Подальші дослідження проблеми можуть зосереджуватись на таких аспектах як вплив дефіциту матеріального забезпечення на рівень освіти, порушення фінансової дисципліни серед керівництва шкіл, а також на окрему увагу заслуговує питання санітарно-гігієнічного становища шкільних приміщень регіону та його впливу на стан здоров'я учнів.

Література

1. Відомості про виконання п'ятирічного плану по установах народної освіти УРСР за 1946 – 1950 роки, 1950 р. / Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО), Ф. 166, оп. 15, спр. 792, 14 арк.
2. Гавриш О. В. Післявоєнне дитинство в УРСР: державна політика та повсякденне життя (1945 – початок 1950 рр.): дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 Луганськ, 2013. 160 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0413U004158>
3. Звіт Відділу шкіл ЦК КП(б)У про роботу шкіл Української РСР в 1945-1946 н.р., 1946 р. / Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), Ф.1, оп. 73, спр. 280, 94 арк.
4. Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область / Гол. ред. кол.: Тронько П. Т. (гол. Гол. редкол.), Бажан М. П., Білогуров М. К., Білодід І. К. АН УРСР. Інститут історії. Київ, 1972. 777 с. URL: <https://ukrssr.com.ua/vinn/pislyavovoyenne-vidnovlennya>
5. Красножон Н.Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільнополітичного життя (1943–1953 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2002. 210 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0402U003949>
6. Лаврут О. Радянська школа у другій половині 1940-х – кінці 1980-х рр.: вимір України: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2021. 549 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0521U101457>
7. Неповний звіт про роботу шкіл УРСР в 1944-45 навчальному році, 1945 р. / ЦДАГО, Ф.1, оп. 73, спр. 217, 36 арк.
8. П'ятирічний план розвитку мережі установ народної освіти УРСР на 1946 – 1950 рр. / ЦДАВО, Ф.166, оп.15, спр. 137, 83 арк.
9. Прокопчук В. Освіта на Дунаєвеччині у повоєнні 1940-1950-і роки // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2017. Т. 24. С. 149-171.

URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Onkp_2017_24_14

10. Романець Л. М. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Вінниця, 2010. 246 с.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Romanets_Liudmyla/Vchyteli_zahalnoosvitnikh_shkil_URS_R_pisliavoiennoho_periodu_1945_-_druha_polovyna_1950-kh_rr_sotsia.pdf?
11. Хоменко Н.М., Янковська О.В. Середня освіта в Україні. Середня освіта в УРСР від Другої світової війни до руйнації СРСР // Енциклопедія історії України: Додатковий том. Інститут історії України НАН України. Київ : «Наукова думка», 2021. С. 536 - 539
URL: http://www.history.org.ua/?termin=serednja_osvita_v_ukrajini_serednja_osvita_v_ursr_vid_druhoji_svitovoji_vijny_do_rujnatsiji_srsr

ДОСВІД МАРІУПОЛЬСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ В КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

Гузь А.М.

Під час військових конфліктів музеї, які є носіями культури, історії, національною та світовою спадщиною, стикаються з різними загрозами, що можуть призвести до незворотних втрат. Музейні колекції, які могли формуватися впродовж тривалого часу є вкрай вразливими у подібних ситуаціях. Оскільки, вони можуть бути знищені під час бомбардувань, артилерійських обстрілів, пожеж, пограбувань, вандалізму тощо. Окрім цього, музей може втратити фахівців і наукових співробітників. За даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, внаслідок російської збройної агресії в Україні знищено 114 музеїв. Вилучено або знищено 1,03 млн. експонатів, що становить 9,1% Музейного фонду України. Внаслідок бойових дій втрачено 1,43 млн. одиниць зберігання, що становить 12,6% Музейного фонду України[4]. Прикладом наслідків військової агресії для музейних установ є трагічний досвід Маріупольського краєзнавчого музею.

Метою розвідки є аналіз загроз та їх наслідків для музеїв під час військових конфліктів на прикладі досвіду Маріупольського краєзнавчого музею.

Маріуполь – місто в південно-східній частині України, стало однією з ключових точок опору під час російського вторгнення до України, яке почалося в лютому 2022 року. Внаслідок інтенсивних бомбардувань, боїв та окупації міста російськими військами, жертвами збройної агресії стали тисячі мешканців Маріуполя. Місто зазнало колосальних руйнувань інфраструктури, будинків, у тому числі музеїв міста [7].

Маріупольський краєзнавчий музей один із найстаріших музеїв Донецької області та південного-сходу України був заснований 6 лютого 1920 року в Будинку ветеранів Першої світової війни. Його колекція, яка почала формуватися ще у XIX ст. включала артефакти, пов'язані з історією міста, Надазов'я, етнографією, археологією, народним мистецтвом, а також предмети, що свідчать про давні традиції та культуру краю. За ініціативи наукових співробітників музею та їхньої природоохоронної діяльності були створені перші заповідники в Донецькій області: «Хомутовський степ», «Кам'яні могили» та «Білосарайська коса». У 2020 році виповнилося 100 років з дня заснування музею. На початок 2022 року колекція музею налічувала близько 60 тис. експонатів [6]. Маріупольський краєзнавчий музей одним з перших музеїв України постраждав від наслідків російського збройного вторгнення до України у 2022 році. Ймовірно, швидке розгортання подій пов'язаних з бойовими діями стало однією з причин, які унеможливили евакуацію фондів музею. В результаті облоги, обстрілів і бомбардувань споруда музею була пошкоджена, спалахнула пожежа, що охопила всі поверхи. Експозиційні зали та кабінети наукових співробітників

були знищені, вціліла лише музейна бібліотека. Також, значних втрат зазнали філії Маріупольського краєзнавчого музею – Художній музей ім. А.І.Куїнджі та Музей народного побуту. Окрім обстрілів та пожежі, музей зіткнувся з мародерством. Серед найцінніших експонатів колекції музею знаходились картини «Червоний захід», «Осінь», «Ельбрус»Архипа Куїнджі, «Біля берегів Кавказу»Івана Айвазовського, «Море», «Ніч на Балтійському морі»Миколи Дубовського, а також старовинні книги, зброя, прикраси та інструменти, сакральні предмети (монстранція, лімозький хрест XIII ст., книги XVI ст.), археологічна колекція доби неоліту тощо.Ці експонати вціліли, але були вивезені окупаційною владою. Їх місце перебування та подальша доля невідомі. Таким чином, була втрачена та розграбована колекція Маріупольського краєзнавчого музею, що є значною втратою для музейного фонду України та в цілому для національної та світової культурної спадщини [7].

Станом на сьогодні, у зв'язку з окупацією Маріуполя, Маріупольський краєзнавчий музей продовжує свою роботу дистанційно. Зокрема реалізує оцінку фондових втрат, розроблює концепцію відновлення музею, здійснює пошуки механізмів повернення викрадених експонатів, створення шляхом діджиталізації копій предметів, експозицій, збір нових експонатів тощо [3].

У відповідь на виклики, пов'язані зі збройним конфліктом в Україні, за міжнародної підтримки вдосконалюються механізми захисту культурних цінностей, музеївнасамперед в прифронтових регіонах. Здійснюється фіксація культурних втрат, а також список предметів мистецтва, які могли б стати об'єктами незаконного продажу чи контрабанди [5, с. 35].ЮНЕСКО та інші міжнародні організації вжили заходів для захисту музеїв і колекцій у зонах бойових дій, створивши плани надзвичайних ситуацій та евакуації[2]. Також варто підкреслити роль технологій з оцифрування музейних колекцій та документування стану збереження предметів стає ключовим інструментом охорони культурної спадщини.ЮНЕСКО також надає допомогу у процесіознакування культурних пам'яток характерною емблемою «Блакитного щита» - міжнародної організації з захисту пам'яток культури під час військових конфліктів, яка вказує на те, що цей предмет захищено Гаазькою конвенцією 1954 року [1]. ЮНЕСКО створило фонд, присвячений діям на підтримку України та її музеям, сприяє в організації тренінгів для музейних працівників [5, с. 25-26].

Таким чином, досвід Маріупольського краєзнавчого музею показує наскільки важливим є вжиття заходів щодо охорони музеїв та культурної спадщини під час військового конфлікту. Належна практика захисту культурних цінностей має ґрунтуватися на міжнародній співпраці, поважаючи міжнародне право, яке визнає знищення культурних цінностей військовим злочином.Співпраця між державами, міжнародними організаціями, музеями, науковцями та установами, які займаються охороною культурної спадщини, має стати основою боротьби за захист музейних колекцій у зонах конфлікту. Також необхідно вдосконалювати стратегії діджиталізації, які можуть забезпечити альтернативні форми захисту та полегшити відновлення втрачених ресурсів.

Література

1. Iwaszkiewicz J. Międzynarodowy Komitet „Błękitna Tarcza” w systemie ochrony dóbr kultury// Świat Idei i Polityki, 2017. С. 276-300.
2. UNESCO reports that 12 museums in Ukraine have been damaged or destroyed. *Network of European Museum Organisations*: веб-сайт. URL:<https://dev.ne-mo.org/> (дата звернення: 10.10.2024).
3. Відновлення Маріупольського краєзнавчого музею. *Маріупольський краєзнавчий музей*: веб-сайт. URL:<https://mariupol-museum.org.ua/pro-muzej/vidnovlennya-mariupolskogo-kraeyeznavchogo-muzeyu/> (дата звернення: 10.10.2024).
4. Евакуація культурної спадщини: культурні цінності з 55 музеїв і бібліотеки України врятовано від війни. *Міністерство культури та стратегічних комунікацій України*: веб-

- сайт. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/evakuacziya-kulturnoyi-spadshhyny-kulturni-czinnosti-z-55-muzeviv-i-biblioteku-ukrayiny-vryatovano-vid-vijny/> (дата звернення: 10.10.2024).
5. Збереження музейних, архівних, бібліотечних і наукових колекцій в умовах війни / П. Гольдін та ін., 2024. 53 с.
 6. Історія Маріупольського краєзнавчого музею. *Маріупольський краєзнавчий музей*: веб-сайт. URL: <https://mariupol-museum.org.ua/pro-muzej/istoriya-muzeyu/> (дата звернення: 10.10.2024).
 7. Руйнування Маріупольського краєзнавчого музею. *Маріупольський краєзнавчий музей*: веб-сайт. URL: <https://mariupol-museum.org.ua/pro-muzej/rujnuvannya-mariupolskogo-kraeznavchogo-muzeyu/> (дата звернення: 10.10.2024).

ОСВІТНЯ РЕФОРМА 1864 РОКУ В КОНТЕКСТІ ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Кокотіхін Д.В.

Період другої половина XIX – початок XX ст. характеризувався з одного боку спробами впровадити численні ліберальні реформи в сферах освіти, а з іншого - проявлявся у подальшому укоріненню російського імперського синдрому. Одним із пріоритетів для шовіністичної політики стала сфера освіти. Саме в зростанні культурно-освітньої та громадської активності на території українських губерній вбачалася серйозна загроза стабільності самодержавного режиму, який не міг уявити собі існування окремої української нації, мови, історії та культури.

На сьогоднішній день, питання дослідження еволюції російського шовінізму в його історичному вимірі стали певною мірою вимогою часу. Переосмислення імперського минулого, в умовах повномасштабної російської війни проти України, стало вагомим викликом для сучасних істориків. Проблемні питання розвитку українських земель у умовах посилення імперського гніту в середині XIX – на початку XX ст. досліджуються в працях Є. Бевзюк [1], В. Смолія [10], Є. Доніка [5], Л. Березівської [4], В. Милька [11] та інших істориків. Варто зазначити, що вивчення історії повсякденності, особливо освітнього напрямку, продовжує процес становлення у вітчизняному науковому середовищі. Але окремі загальні питання цієї галузі вже отримали деяке висвітлення. Зокрема, освітньому повсякденню присвячені роботи С. Жукова, І. Коляди, Л. Посохової, С. Серякова та інших. Натомість залишається ще значний простір для проведення подальших регіональних досліджень цього напрямку.

Зважаючи на актуальність теми, основою метою цієї роботи є аналіз освітньої реформи 1864 року в контексті російської імперської політики та її вплив на повсякденність освітнього середовища.

До середини XIX ст навіть найбільш консервативним елітам російського імперського режиму стало зрозуміло, що їх величезна імперія є відсталою та неефективною, та не вписується в контекст соціально-економічного поступу, що на той час активно ширився по всій Європі. Щоб подолати цю екзистенційну кризу та посилитися для майбутніх самодержавних амбіцій було прийнято рішення провести комплекс модернізаційних реформ, який мав охоплювати основні сфери життя держави: армію, освіту, судочинство, аграрні та економічні відносини. В цьому переліку, однією з найбільш нагальних стала реформа освіти, оскільки Російська імперія залишалася найбільш відсталою серед великих держав Європи за освітнім рівнем населення. Якщо у Франції, Англії, Німеччині у другій половині XIX ст. вже було введено обов'язкове початкове навчання дітей шкільного віку, то в Російській імперії абсолютна їх більшість залишалася поза школою. [3, с. 125].

Становий характер освіти, який було закріплено «Статутом повітових училищ та гімназій» 1828 року, був гальмом для розвитку системи середньої освіти, а також стримував економічні реформи уряду. Прийняті у 1864 нові «Статут гімназій та прогімназій» та

“Положення про початкові народні училища” року мали на меті зробити початкову та середню освіту всестановою, але не змогли виконати це завдання. Початкові та середні навчальні заклади були повністю підпорядковані Міністерству освіти, в свою чергу воно повинно було рапортувати про свої рішення у імператорську жандамерію (міністерство внутрішніх справ). Навчальним закладам було доведені чітко прописані нові принципи та програми для навчання, які мали “утверджувати в народі релігійні й моральні поняття”[3, с. 126], а також суттєво вплинули на повсякденність гімназистів. Відтепер позакласне життя учнів також перебувало під чітким надзором не тільки вихователів, але й освітніх попечителів. Свобода творчої діяльності та волевиявлення мали чітко регламентуватися в повсякденних справах учнівства та освітян.

Згідно контексту освітньої реформи, особливу роль у трансформації повсякденного освітнього середовища стала відігравати єдина мова навчання учнів (російська). В першу чергу, завданням було русифікувати селянських дітей та відірвати їх від сім’ї та українського побуту. Першим проявом мовного шовінізму, що вписувався в сенс реформи, стало прийняття сумнозвісного «Валуєвського циркуляру» у 1863 році. Згідно з цим указом заборонялась публікація релігійних, навчальних і освітніх книг українською мовою. Досить показовою була аргументація основної мети даного указу, який спочатку мав статус таємного, від самого міністра внутрішніх справ Петра Валуєва : «Прихильники малоросійської народності звернули свої види на масу неосвічену, і ті з них, які прагнуть здійснення своїх політичних задумів, взялися, під приводом поширення грамотності та освіти, за видання книг для початкового читання, букварів, граматик, географій і т. п. . У числі подібних діячів знаходилося безліч осіб, про злочинні дії яких провадилася слідча справа в особливій комісії...перепустку ж книг малоросійською мовою як духовного змісту, так навчальних і взагалі призначених для первісного читання народу, припинити....Жодної особливої малоросійської мови не було, немає і бути не може» [9, с. 302-304]. Примусове насадження чужої мови було свідомим виявом імперського наративу про «єдиний народ, єдину віру, та єдину мову». Важко переоцінити негативні наслідки мовних утисків в питаннях розвитку національної ідентичності, розвитку відчуття власної меншовартості та відчуженості від національного коріння. Нова освітня політика свідомо відривала учнів від їх звичайного способу спілкування рідною мовою із батьками, родичами та друзями. Це посилювало культурний та освітній дисонанс між дітьми та батьками, між містом та селом, між офіційними навчально-виховними програмами та повсякденністю.

В результаті освітньої реформи 1864 р уряд всіляко намагався посилити контроль за навчальними закладами, але повністю не досяг своєї мети, а ідея децентралізації та демократизації стала основним змістом подальшої боротьби української інтелігенції [8]. Учень Гадяцького повітового училища (1849-1853 рр.) та випускник Полтавської гімназії (1853-1859 рр.) Михайло Драгоманов на собі відчув специфіку відношення імперського уряду до потреб «малоросійської освіти». Відомий громадський активіст згодом відзначав : «Про таку науку, рівну для всіх, на Росії шкода і говорити...тут немає і самого малого письменства для народу...Є школи панські, на які держава тратить більш як 1000 рублів на одного панича, а в середньому в школі один панич обходиться казни у 867 рублів на рік, а на кожну селянську дитину казна дає тільки 4 копійки в рік» [6]. Тим самим, він підкреслив те, що для самодержавного режиму зростання рівня освіти простолюду, особливо в поневолених землях, не дає політичних і ділових привілеїв, в той час як фінансування освіти наближених до влади станів дворянства та воїнства, сприймалося як вірна траєкторія розвитку імперії.

Знаковою зміною, якою відзначилася реформа освіти 1864 року, стало активне насадження владою важливості ролі церкви і православ’я у навчально-виховному процесі та у повсякденності. Уряд Російської імперії наголошував на тому, що освіта та виховання народу повинні здійснюватись у релігійному дусі. Існувала думка, що лише при безпосередній участі духовенства в якості викладачів та спостерігачів, освіта може отримати правильний та успішний розвиток[2]. Варто зазначити, що пересічні українці не мали догматичного уявлення про релігію, не розуміли її значення як символу державної політики, керувалися здебільшого особистою приязністю до того чи іншого священника та сповідували

здебільшого традиційні обряди. Існують відомості, котрі свідчать про те, що всі свої життєві події, побутові справи український селянин оточував стародавніми обрядами, наповнював чудесами та чудодійними персонажами[7]. Саме тому центральна влада взяла за мету цілеспрямовано насаджувати учнівству та його близькому оточенню своє бачення релігійності та Бога, як у позашкільних заходах та і у навчально-виховному процесі. В гімназіях, наприклад, почали активно впроваджувати книги релігійно-монархічного змісту, які за своєю суттю були антинауковими та пропагували імперські наративи. Важливість урядового та релігійного перевиховання простолюду та необхідність втручання в навчальний процес підкреслював і міністр освіти імперії (у 1866-1880 рр) Д. Толстой. Він також зауважив: «...Скільки з моральних, стільки ж і з політичних мотивів варто не відривати від народу кращі сили, ставлячи селян шляхом гімназичної освіти в невластиве їхньому народженню становище» [12]. Цим він підкреслював становий характер освітньої системи та небажання кардинально міняти свої консервативні підходи.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що незважаючи на деякі ліберальні нововведення та намагання модернізувати систему освіти у відповідності до соціально-економічних потреб, реформа освіти 1864 року за своєю суттю цілком відповідала колоніальній імперській політиці. По-перше, вона не тільки не змогла подолати становий характер освіти, але й закріпила привілейований доступ до середньої та вищої освіти представникам дворянської та військової еліти. По-друге, реформа лише посилила втручання держави та церкви у повсякденне життя учнів та вчителів, сформуvalа засади для насадження імперської пропаганди серед учнів шляхом релігійного навчання. Але найбільш показовим результатом став курс на остаточне придушення національної ідентичності українців, їх активне зросійщення та відчуження від власної культури. Все це проявилось у подальшому прийнятті Емського указу та серії контрреформ Олександра III, які стали уособлення агресивної шовіністичної політики російського самодержавства та завдали великої шкоди українській освіті.

Література

1. Бевзюк Є., Котляр О. Імперська ідеологія як принцип модернізації інформаційного середовища, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Ф-т історії та міжнародних відносин. – Ужгород, 2022. – С. 128-139
2. Благовидова О. Деятельность русского духовенства в отношении к народному образованию в царстве императора Александра II / О. Благовидова. – Казань: Типография императорского университета, 1891. – 382 с.
3. Борисенко В.Й. Освітня політика царського уряду в Україні другої половини XIX ст. // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки. – Вип. 8.– К., 2011. – С.123-131;
4. Державна політика щодо диференціації організації і змісту шкільної освіти в Україні в імперську добу (кінець XIX ст. – 1917 р.) / Л.А. Березівська // Історико-педагогічний альманах. - 2011. - Вип. 2. - С. 44-52.
5. Донік О. М. Україна: у переддень та в добу ліберальних реформ 1860—1870-х років / Олександр Донік. — К.: Кріон, 2012. — 240 с.
6. Драгоманов М П . Народні школи на Україні. - Женева, 1877. - С.8.
7. Історія релігії в Україні. Православ'я в Україні / Під ред. Колодного А., Климова В. – У 10-ти т. – Т. 3. – К., 1999. – С. 252 – 262.
8. Кудла М. «Типи початкових народних шкіл та управління ними за «положенням про початкові народні училища» 1864 р.». Матеріали конференції «Управління навчальними закладами теорія, історія та практика». – Умань, 2018. – С.31
9. Лемке М. К. в кн. «Епоха цензурних реформ 1859—1865 рр.» – СПб., 1904. – С.302-304
10. Смолій В. А. Сучасна російсько-українська війна у світі постколоніалізму / В.В. А. Смолій, О. В. Ясь // Вісник Національної академії наук України. - 2022. - № 6. - С. 3-16.

11. Управління навчальними округами в Російській імперії у 1880-х рр. / Володимир Мілько // STUDIA HISTORIA. Історичні науки / Інститут історії України. – Вип. 1. – К., 2014. – С. 111–120.
12. Чехов Н.В. Народное образование в России с 60-х годов XIX века. – М., 1912. – С. 46

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ЗАСНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ГЛУХІВСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ

Кулібова Я.В.

Постановка проблеми. Освітній процес та підготовка різних фахівців у закладах вищої освіти України постійно вдосконалюється. Важливу роль у розробці ефективних систем навчання відіграє історичний досвід. Дослідження діяльності перших учительських інститутів дає змогу простежити філософські засади їхнього заснування та функціонування, рівень освіченості викладачів України XIX – початку XX ст., програмне навантаження та складові для формування майбутніх учителів.

До найстаріших педагогічних закладів належать Глухівський та Феодосійський учительські інститути, засновані у 1874 році. Вони заклали основи фахової підготовки педагогічних працівників різних спеціальностей. Вивчення філософських засад якості освіти Глухівського учительського інституту (1874–1917 рр.) допомагає зрозуміти умови вступу, особливості навчання, професіоналізм викладачів та методики їхньої роботи, а також повсякденне життя вихованців закладу. Також варто дослідити розпорядок дня, навчальне навантаження студентів та причини фактичної ліквідації інституту у 1924 році [1, с. 159].

Короткий огляд наукової розробки теми. Серед сучасних дослідників філософії освіти та науки найбільш відомі: Л. Абизова, В. Андрущенко, Г. Ємельяненко, В. Загороднюк, М. Заремський, Л. Мозговий, С. Терепиций тощо. Історію відкриття та діяльності перших українських учительських інститутів описали Л. Булда, О. Глузман, Н. Дем'яненко, Л. Задорожна, І. Кравченко, М. Лескевич, О. Лук'янченко, Н. Рудницька та інші. Питання функціонування Глухівського учительського інституту з різних аспектів досліджували Т. Ащаулова, В. Белашов, А. Гриценко, М. Гурець, В. Заїка, С. Зозуля, В. Крижанівський, О. Курок, І. Мошик, Ю. Нікітін, О. Рудь.

Мета дослідження. З'ясування ролі педагогічної освіти та аналіз процесу відкриття перших закладів вищої освіти в Україні, що готували вчителів; дослідження рівня професійної підготовки майбутніх фахівців (використовувані методи, форми навчання, інформаційні ресурси) та особливостей їхнього повсякденного життя; вивчення умов соціального забезпечення викладацького складу інституту; аналіз причин трансформації закладу (у 1920 та 1924 роках).

Виклад основного матеріалу. Глухівський учительський інститут, який діяв з 1874 по 1917 рік, демонструє філософські засади організації педагогічної освіти того часу: жорстка структура навчального процесу, акцент на всебічний розвиток студентів і орієнтація на практичне застосування знань. Навчальні програми включали предмети, необхідні для викладання в народних училищах (педагогіка, математика, історія, Закон Божий тощо). Виховання моральності та дисципліни також були невід'ємною частиною навчання [2, с. 2].

У XIX – початку XX століття в Україні здійснювався пошук прогресивних освітніх ідей, на яких нині побудована сучасна вища освіта. Глухівський інститут виховував універсальних педагогів, здатних викладати декілька предметів. Студенти брали участь у педагогічній та музейній практиці, вчилися спостерігати за уроками та розробляти навчальні матеріали.

Система підготовки студентів базувалася на поєднанні словесних, наочних та практичних методів навчання. Такий підхід сприяв розвитку здатності висловлювати думки, аналізувати й синтезувати інформацію, що є основою сучасних освітніх стандартів [3].

Розпорядок дня студентів був суворо регламентованим. Заняття поєднувалися з

молитвами, навчанням та коротким часом для відпочинку. Викладачі, попри високу професійність, отримували нижчу заробітну плату порівняно з колегами в гімназіях, що впливало на престиж професії. Це одна з проблем, яка й сьогодні залишається актуальною для освітянської сфери.

Історичний аналіз показує, що незважаючи на низку труднощів — таких як недостатнє фінансування та реформування під час Першої світової війни, — освітня система України виробила цінні підходи, які зберегли своє значення донині.

Військові події, зміни політичного устрою та фінансова нестабільність стали ключовими причинами трансформацій інституту. У 1920-х роках відбулася реорганізація, і вже в 1924 році заклад було ліквідовано. Однак, на базі його традицій продовжували працювати інші заклади, а педагогічний технікум у Глухові продовжив підготовку вчителів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Історичний досвід перших учительських інститутів є цінним джерелом для аналізу сучасних освітніх процесів. Філософія педагогічної освіти, закладена ще у XIX столітті, демонструє тісний зв'язок між освітою та вихованням. Формування кваліфікованих і моральних фахівців було і залишається головною метою освітньої системи України. Сучасна система вищої освіти може використовувати ці надбання, удосконалюючи методи підготовки викладачів та науковців. Вивчення історичних прикладів дозволяє ефективніше вирішувати сучасні освітні виклики й зберігати традиції якісної освіти.

Література

1. Гриценко А.П., Колієнко А.А. Глухівський учительський інститут: філософські засади заснування та функціонування. *Культурологічний альманах*. 2023. № 2. С. 157–162. URL: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.21> (дата звернення: 07.10.2024 р.).
2. Гриценко А. Дослідник глухівського періоду в історії Гетьманщини. 20 липня минула річниця смерті доцента Глухівського національного педагогічного університету Валерія Івановича Белашова. *Глухівщина*. 2023. № 29. С. 2.
3. Курок, О., Гриценко, А., Крижанівський, В., Чумаченко, О. Глухівський інститут в 1917–1924 рр.: між дерусифікацією та українізацією. *Сіверянський літопис*. 2023. № 1. С. 37–43. DOI: <https://doi.org/10.58407/litopis.230105> (дата звернення: 1.10.2024 р.).

СТАРОВИННА БУДІВЛЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ «ЧОРНОБИЛЬ» ЯК ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Новосельський А.М.

25 квітня 1992 р. у будівлі за адресою провулок Хорива, 1 був відкритий музей «Чорнобиль», який з 1996 р. має статус національного. Для створення музею наприкінці 1980-х років здійснена реконструкція. Раніше у будівлі розташовувались навчальні комбінати Українського протипожежного товариства (УПТ) та Управління пожежної охорони (УПО) УВС Київського облвиконкому [3, с.548]. Проте вона має більш давній та тісний зв'язок з пожежною охороною. Будівля старовинна, виникла ще на початку XX ст. В наш час закономірно виникає питання дослідження цієї спадщини.

Витоки у 1910-1912 рр., коли за адресою Воскресенський провулок, 1 побудували комплекс поліцейської дільниці та пожежної частини. Слід зазначити, що тоді пожежна охорона і поліція нерідко займали приміщення в одному комплексі, наприклад, Старокиївська, Либідська дільниці. Загалом всі пожежні частини міста відносились до Київської пожежної команди, яку очолював брандмайор або старший брандмейстер, а кожна з них – власний брандмейстер. Всі вони служили однієї меті – збереженню міста від пожеж, тому мали у разі потреби надавати одне одному взаємну допомогу.

Будівля на Подолі спроектована Едуардом Брадтманом, який тоді обіймав посаду київського міського архітектора (1898-1915). Двоповерхова, в стилі модерн. На першому поверсі, з боку провулка, був виїзд для кінного пожежного транспорту (пізніше автомобільного). А на другому поверсі могли знаходитись власне пожежники, телеграфна кімната тощо. Також у комплексі пожежна вежа, вона ж каланча. З неї проглядався фактично весь Поділ, в чому власне і полягала її місія.

Ще раніше на цьому місці знаходився Старий гостинний двір (вздовж нинішнього провулка Хорива), який був зведений у 1778 р. за проектом архітектора Івана Григоровича-Барського. Це був торгово-складський кам'яний комплекс будівель у вигляді каре з рядами крамниць та «Гостинним будинком» у стилі бароко. У останній будівлі, яка не постраждала під час спустошливої пожежі на Подолі у 1811 р., до 1830-х років розміщувався київський магістрат [4, с.47]. Пізніше споруди Старого гостинного двору поступово були розібрані. Так, Центральний будинок і північно-західний корпус — у 1870-ті рр., а південний корпус зникає у 1914 р. [4, с.47]. На звільненому місці власне і збудовано новий комплекс.

Втім, як нещодавно вдалося встановити, на цьому місці ще раніше, як мінімум з 1900 р., в тогочасних джерелах фіксується «Подільське відділення пожежної команди» [1, с.44; 2, с.39], а саме по лівій стороні Воскресенського провулку. Тобто подільські пожежники розвернули свою діяльність у провулку раніше, ніж було збудовано нову будівлю Подільського депо. Імовірно, на базі ще наявної на той час старої будівлі.

Щодо провулка, то його назва походить від старовинної Воскресенської церкви, яка знаходилась на його правій стороні. У середині 1950-х провулок перейменували, а пожежники змінили адресу: був провулок Воскресенський, 1 став провулок Хоревий, 1. Сама ж згадана церква виникла ще у XVII ст., втім, як відзначав К. Шероцький на початку XX ст., «нинішній храм не дійшов до нас у своєму первинному вигляді» [7, с.169]. Ця церква проіснувала до 1935 р., коли була зруйнована, а на її місце побудували житловий будинок. Тож тривалий час з вікон другого поверху Подільської пожежної частини відкривався вид на Воскресенську церкву, а пожежна вежа за висотою могла змагатись з її дзвіницею (1809).

У сучасний період будівля «Пожежне депо» внесена до Переліку об'єктів культурної спадщини м. Києва та охороняється законом (2011, 2019), внесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (2023) як об'єкт культурної спадщини місцевого значення; знаходиться в межах території Державного історико-культурного заповідника «Стародавній Київ» (створений в 1987 р.).

Література

1. Весь Киев: адресная и справочная книга / Изд. М.А. Радоминский; сост. Петров И.Д. — К.: Тип. П. Барского, 1900. — 402 с.
2. Весь Киев: адресная и справочная книга / Изд. С.М. Богуславский. — К.: Тип. 1-й Киевской артели Печатного дела, 1908. — 507 с.
3. Вогонь Чорнобиля / Гол. ред. ради Б.Б. Хижняк. — К.: «Альтернативи», 1998. — 575 с.
4. НПД «План організації території ДІАЗ «Стародавній Київ»». Кн. 2. — К., 2021. — 139 с.
5. Первое прибавление к путеводителю «Киев и его окрестности»: улицы, домовладельцы и номера их домов во всех восьми частях города Киева с его предместьями (по сведениям, собранным Киевской городской полицией) / Уклад. Н. Тарановский. — К.: Тип. И. и А. Давиденко, 1882. — 137 с.
6. Попельницька О. Історична топографія київського Подолу XVII–XIX століття. — К.: ВД «Стилос», 2003. — 304 с.
7. Шероцький К.В. Киев: путеводитель с планом г. Киева и 58 иллюстрациями. — К.: Фото-лито-тип. С.В. Кульженко, 1917. — 356 с.

ФРАНЦ КОКОВСЬКИЙ ЯК СПІВОРГАНІЗАТОР І «ПРОПАГАНДИСТ» МУЗЕЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (З РЕГІОНАЛЬНИХ «МУЗЕОТВОРЧИХ» ТРАДИЦІЙ 1930-Х РР.)

Парацій В.М.

Важливою складовою, що формувала пам'яткознавчий та пам'яткоохоронний зміст творчості й життєвої практики Франца Коковського (на світліні кінця 1930-х рр.) – правника за професійною діяльністю, письменника, поета, етнографа й громадського діяча – була його музейницька діяльність. Він, цитуючи сучасного дослідника: «Разом з іншими культурними діячами (Левом Гецом, Іриною Добрянською, Іваном Филипчаком, Юліаном Тарновичем та ін.)... брав участь у заснуванні етнографічного музею «Лемківщина» в Сяноку» [11, с. 156]. Музею, який на багато наступних десятиліть зосередив у собі весь регіональний краєзнавчий, дослідницький та популяризаційний, зміст.

Історія музею сягає поч. 1930-х рр. На перших Установчих зборах товариства «Лемківщина» (27 лютого 1931 р.) серед його старшин було вибрано Ф. Коковського та художника Л. Геца. Головним завданням новоствореного керівного складу була організація та визначення перспектив розвитку регіональної музейної структури [9, с. 197-198].

Музей Товариства «Лемківщина» очолив Лев Гец. А серед найбільш активних його співробітників було названо й Франца Коковського. Він був відповідальним за збір й опрацювання етнографічного матеріалу та «пропаганду» – планомірне поширення звісток про музей та музейництво [10, с. 766].

Власне, показовими результатами «пропаганди» Франца Коковського можна назвати його інформаційні статті під рубрикою «Музей «Лемківщина» у Сяноці». Тут подається (коротко) загальна характеристика музею, з акцентуванням на кількість музейних предметів і їх тематичну класифікацію.

Зазначено, що, від часу заснування (з 1931 р.) у музеї зібрано 7515 експонатів, за останній рік – «994 каталогових числа». Серед експонатів: 151 ікона XV-XIX ст., 2783 документи, 450 одиниць нумізматики, 39 зразків медальєрного мистецтва, документів періоду УНР – 232 одиниці, 109 зразків старих тканин, вишивок – 263 числа, книг – 548 (з них – понад сотня рукописів, починаючи з XVI ст.), писанок – 140 одиниць, 250 світлин; а також банкноти, картки, моделі, господарське знаряддя. Представлені окремі археологічні артефакти (переважно крем'яне знаряддя), «зразки зброї з княжих часів і гармату з часів Хмельниччини», кераміка, скло, народний одяг. Акцентує увагу на важку працю Л. Геца, для якого музей – як «укохана дитина» [4, с. 7-8, 17; 5, с. 143-146; 7, с. 153-155].

Також своєрідним показником практичних заходів по збору музейних предметів, як засобу збереження цілісного сакрального зібрання, була стаття Ф. Коковського «Нова ділянка культурної праці» (опубліковано в часописі «Жінка» за 1937 р.). Заставка має цілком пам'яткоохоронний зміст і мету: «По наших церквах, у глухих закутках провінції, криються невичерпані ще скарби нашого культурного дорібку з минулих століть. Скарби, що на них ніхто не звертає уваги, які валяються та пропадають марно. Не говорю про старовинні образи, чи церковні посуду та знаряддя, бо ними вряди-годи хтось іще поцікавиться».

Речі, на які взагалі не звертають уваги – це старі фелони, епатрихилі. Автор переглядав їх на старих стріхах і майже завжди бачив понищені, повністю втрачені. Тому, з метою збереження подібного виду сакральних мистецьких творінь, у 1936 р. при музеї «Лемківщина» створено окремий відділ церковних тканин. На час авторської публікації зібрано 80 штук фрагментів, сім цілих фелонів, 21 більших відрізків й одна плащаниця. Окремі зразки визнавалися як дуже цікаві й своєрідні (згідно думки дослідника – «бідермаєрські», як окрема стилістична форма пп. XIX ст.) [7, с. 152-153].

Наступний факт також відзначено в окремій публікації Ф. Коковського. До Управи музею «Лемківщина» надійшло повідомлення, що на землях Горличчини (адміністративний регіон – колишня оселя німецьких колоністів й зона нафтового промислу) залишилася бібліотека о. Менцинського (пароха Маластова), убитого бандитами. Для перевірки

інформації та, загалом, збору предметів музейного значення, туди поїхали Лев Гец, Франц Коковський та студент Б. Чайківський. Їх обов'язки були чітко розподілені: Л. Гец вивчав і збирав мистецькі пам'ятки, Ф. Коковський – етнографічні, а Б. Чайковський здійснював фотофіксацію матеріалу [6, с. 62]. У результаті проведених на місцевості пошукових робіт було здійснено відбір бібліотеки, опис церкви та інших нерухомих пам'яток краю; проведено власне збір музейних предметів (зокрема образів), фіксацію воєнних цвинтарів. Зроблено етносоціальний та господарський опис населених пунктів краю [6, с. 62-70].

З сер. 1930-х рр. Ф. Коковський повертається у Бережани і тут залучається до діяльності по організації крайового українського музею. Ще в 1935 р. підготовлено відозву про створення при місцевій філії Українського педагогічного товариства «Рідна школа» «Українського Національного музею ім. Андрія Чайковського у Бережанах». Одним з ініціаторів, які її підписали, був Ф. Коковський [3, с. 3]. А 12 листопада 1935 року створено музейне товариство. Франц Коковський – в Управі музею. Для його популяризації та активізації збирацької роботи серед населення краю Управа розробила спеціальний квестіонар, в якому було чітко зазначено, що саме потрібно збирати до музейної збірки. Тракувалося це доволі масштабно: «всі пам'ятки побуту (народна українська ноша, вишивки, писанка), культури (церковне та світське мистецтво, рукописи, книги), археологічні знахідки, матеріали до краєзнавства, народної творчості...» [10, с. 770].

На поч. 1936 р. до Бережанського повітового староства було подане ще одне звернення щодо потреби відкриття українського, за змістом, музею. Серед ініціаторів створення музею, підписи яких поставлено під вищезазначеним зверненням, був і Франц Коковський [1, с. 2].

Він залишає за собою функцію «пропаганди». Це підтверджує коротка замітка Ф. Коковського «У справі Бережанського музею» (Новий час.-1936.-№65.-21 березня) як відповідь на звернення др. Є. Пеленського в 58 числі «Нового часу». Останній заперечував потребу називати музей як «національний» та імені А. Чайковського. Франц Коковський роз'яснює: музей трактується у значенні як «народний». А применшення ролі А. Чайковського як «третьорядного письменника та провінційного діяча» вважав некоректним (нагадуючи, що музей у Сокалі також названо його іменем) [7, с. 148].

У 1936 р. Ф. Коковський – ще й віце-голова Бережанської повітової філії товариства «Просвіта» ім. А. Чайковського; а з 1937 р. – ще й голова повітової філії товариства «Рідна школа». Власне повітова філія «Просвіти» містилася у будинку «Рідної школи» по вул. Міцкевича, 3 [2, арк. 1-1 зв.]; тобто там, де й концентрувалася музейна збірка.

Український музей у Бережанах проіснував до 1939 року. Наступна зміна політичних обставин та орієнтацій, на жаль, змела його. А збірки, принаймні окремі з них, поповнили фонди новоствореного обласного краєзнавчого музею у Тернополі.

Як «пропагандист» музейної справи виступав Ф. Коковський на традиційних для 1930-х рр. українських музейних з'їздах. Так, на третьому зібранні музейників, що відбувся у Львові 9 червня 1935 р. (у приміщенні Національного музею), він представляв ще музей «Лемківщина». Його вибрано за секретаря з'їзду, а сам процес роботи цього музейного зібрання висвітлив окремою публікацією [8, с. 830-831].

А вже на четвертому музейному з'їзді (31 травня – 1 червня 1936 р.), господарем якого був музей товариства «Лемківщина» у Сяноку, уперше було представлено новостворений Бережанський музей. І представником від нього був Ф. Коковський, який виголосив окрему доповідь на тему «Над джерелами Ослави» (короткий нарис матеріальної культури на пограниччі Лемківщини і Бойківщини) [8, с. 832-833]. А його стаття «Із нагоди з'їзду музеологів у Сяноці» (Новий час.-1936.-Ч.120) містить авторські спогади про організацію музею «Лемківщина», якому виповнювалося п'ять років [7, с. 148-151]. Зокрема, висвітлюються конкретні факти «веселих поїздок» по Лемківщині з метою збору музейних предметів, в дусі відомих спогадів Дмитра Яворницького.

Життя і діяльність Франца Коковського було осмислене, тому що мало мету. Ця мета була насиченою та багатогранною. Тому він і заслуговує на пам'ять від наступників. Адже прожив у відповідності до стверджень величного мудреця XII ст. Омара Хайяма: «У царстві

буття немає блага вище, ніж життя; як проживеш його, так і пройде воно». Воно мало трагічне завершення і в Ф. Коковського. Адже, з приходом на західноукраїнські землі радянської адміністративної системи, особистості його рівня стали небезпечними (як лідери та провідники національного змісту). Тому їх свідомо і масово знищують. Не міг оминати цієї власної Голгофи і Франц Коковський, якого заарештовують, засуджують за примітивно оформленим обвинуваченням і знищують. Але життєві сторінки та творчі здобутки формують основу незнищенної людської пам'яті про нього. Зокрема і я про музейника. Так, згідно однієї з посмертних газетних публікацій: «...Скрізь, де перебував Коковський, проявляв він живу громадську діяльність, брав активну участь в товариствах і організаціях. В Сяноці був одним з основників Музею Лемківщини, яким ревно опікувався та про який помістив декілька замітних статей...» [12].

Література

1. Бережанські вісті. Бережани, 1936. Ч. 2.
2. Державний архів Тернопільської області. Ф. 231. Оп. 2. Спр. 5.
3. Діло. Львів, 1935. Ч. 53.
4. Коковський Ф. Східними межами Лемківщини. *Бібліотека Лемківщини*. Львів, 1936. Ч. 3.
5. Коковський Ф. Музей «Лемківщина» в Сяноці. *Наша Батьківщина. Орган Українського краєзнавче-туристичного Товариства «Плай» у Львові*. Львів, 1937. Ч. 6.
6. Коковський Ф. Мандрівка по Горличчині. *Наша Батьківщина. Орган Українського краєзнавче-туристичного Товариства «Плай» у Львові*. Львів, 1939. Ч. 3.
7. Коковський Ф. Вибрані статті та оповідання. Тернопіль, 2010.
8. Кушнір В. Західноукраїнські музейні з'їзди 1930-х рр. *Народознавчі зошити*. Львів, 2003. № 5-6.
9. Літопис Бойківщини. Самбір, 1931. Ч. 1.
10. Надопта А. Роль громадських наукових організацій та церкви у формуванні та становлення українського етнографічного музейництва Галичини кін. ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст. *Народознавчі зошити*. Львів, 2012. № 4.
11. Нечиталюк М. Забутий письменник з Бережан. *Науковий збірник Українського Вільного Університету. Матеріали конференції «Український Вільний Університет: з минулого в майбутнє. До 70-річчя з часу заснування» (Львів, 13-14 лютого 1992 р.)*. Мюнхен – Львів, 1993.
12. Чернецький А. Франц Коковський (В другі роковини його смерті). *Краківські вісті*. Краків – Львів, 1942. 26 листопада

ВИКЛАДАЧІ СУМСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ТЕХНІКУМУ 1924-1930 РР. (БІОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ)

Семешин Е.В.

Історія Сумського педтехнікуму (нині Сумського державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка) на сьогодні залишається лише поверхнево вивченою. Залучення нових архівних матеріалів дозволяє розкрити більш детально історію становлення навчального закладу.

Дослідженню історії навчального закладу була присвячена монографія Л.В. Корж [4]. Не дивлячись на те, що після її виходу появилось чимало досліджень (В. Снагощенко, І. Шищенко, Я. Куш), присвячених історії становлення СумПДУ ім. А.С. Макаренка, більшість викладачів Сумського педтехнікуму залишилися поза увагою дослідників.

Метою цього дослідження висвітлити біографії декількох викладачів Сумського педтехнікуму (1924-1930 рр.), котрий не досліджувалися науковцями. Основна увага приділена тим особам, котрі вибули із навчального закладу після його реорганізації в Сумський інститут соціального виховання.

Гончаров Іван Васильович народився 1891 р. м. Умань Київської губернії. Закінчив Уманське училище і Петровську сільськогосподарську академію. Працював уїзним і губернським агрономом. В 1923 р. завідувач агрономічного відділу Наркомзему України. Потім працював в Сумській сільськогосподарській профшколі. В архівній справі міститься заява І. Гончарова від 30 листопада 1924 р., в якій він просив зарахувати його до Сумського педтехнікуму. В іншій заяві від 9 вересня 1925 р. він просив звільнити його від обов'язків вчителя сільськогосподарської енциклопедії через те, що: «не маю зайвого часу для сполучення і 2) через те, що я в останні часи склалась відірваність вчителів від активної участі в житті педтехнікума» [1, арк. 132, 133, 135].

Дахновський Олександр Васильович народився 18 листопада 1898 р. Закінчив Київський інститут народної освіти. В 1920-23 рр. вчитель гуманітарних дисциплін в Малохutorянській трудшколі (Вінниця) та завідувач там же, із 11 жовтня 1924 р. по 16 вересня 1926 р. – викладач російської та української мов в Київському дитячому містечку ім. Леніна (трудшкола), з 1 жовтня 1926 по 14 листопада 1928 р. – викладач суспільствознавчих

дисциплін (зокрема, української мови) в профшколах м. Староконстантинова на Шепетивщині, в 1928-1929 рр. – викладач в м. Васильків на Київщині[2, арк. 154, 157, 158]. 1 жовтня 1930 р. призначений на посаду викладача української мови на робітничому факультеті при Сумському ІСВ[5, арк. 1, 2, 3].

Зайкіна Катерина Олександрівна народилася в м. Вінниця 31 травня 1900 р. Як вона пише в автобіографії, її батько працював ветеринарним лікарем в Київському окружному правлінні. Середню освіту одержала в Київській міністерській гімназії, 8 класів якої закінчила в 1919 році. В 1921 р. вступила до Київського вищого інституту народної освіти, на філософсько-педагогічний цикл. З 1922 р. працювала в семінарі на педагогіці у професора С.А. Ананьїна, а також в семінарі по соціальній педагогіці у проф. Селіхановича. В липні та серпні 1923 р. працювала в дитячому клубі ім. Грінченка, де збирала матеріал для дослідження соціальних інстинктів у дітей (так записано в документі). У 1924 р. закінчила Київський ІНО[6, арк. 7]. 2 лютого 1925 р. була зарахована на курси перепідготовки дошкільниць при спілці «Робос» як викладач курсу педології. Звільнена 9 червня 1925 р. З 1 вересня 1926 р. по 20 березня 1927 р. – керівник в дитячому садку[1, арк. 71]. По рекомендації професора С.А. Ананьїна в 1926 р. вступила до аспірантури при науково-дослідній кафедрі з педології, котру закінчила в 1929 р. Проживала за адресом – м. Київ, вул. Бочківського (б. Ділова), буд. 11, кв. 5[6, арк. 7, 8]. Після закінчення аспірантури 1 жовтня 1929 р. була зарахована на посаду виконуючої обов'язки штатного викладача 1-ї групи педології в Сумський педтехнікум. 2 жовтня 1930 р. звернулася до дирекції Сумського ІСВ із заявою, в якій у зв'язку із родинними обставинами просила звільнити її з посади[3, арк. 159, 160].

Степовий-Прохоренко Іван Павлович народився 15 жовтня 1884 р. в м. Харків. Середню освіту здобув в Старобільській гімназії. Закінчив факультет слов'яно-руської філології Харківського університету в 1909 р. До революції працював в українській гімназії. Літом 1917 і 1918 рр. викладав українську мову з методикою на повітових учительських курсах українознавства. З вересня 1918 р. до січня 1919 р. викладав українську мову на історично-філологічному факультеті був. Дніпропетровського університету. З січня 1919 р. по липень 1919 р. працював інструктором позашкільної освіти в Кременчуцькому відділі Народної освіти. З липня 1919 р. до липня 1921 р. в школах безпосередньо не працював[1, арк. 154]. З липня 1921 р. по липень 1923 р. вчитель семирічної школи і школи ФЗУ в Бабчинецькому районі Вінницької округи. З 1 липня 1923 р. по 1 вересня 1924 р. – завідувач і лектор Вілянських 3-річних вищих педагогічних курсів, де викладав мову, літературу й педагогічні дисципліни. З вересня 1925 р. до 1 листопада 1926 р. вчитель молодшого концентру семирічної школи. З 1 жовтня 1926 р. по 15 вересня 1927 р. – штатний лектор педагогічного циклу Артемівського педтехнікум. Із 1 жовтня 1927 р. штатний лектор педології в Сумському педтехнікумі[1, арк. 145, 147, 148, 151зв.].

Таким чином, можна виділити деякі біографічні матеріали згаданих викладачів, котрі можуть стати основою для подальшої науково-пошукової роботи. Наразі не вдалося знайти якісь матеріали, котрі дозволили б простежити долю зазначених осіб.

Література

1. ДАСО: ф. р-2817, оп. 1, спр. 229
2. ДАСО: ф. р-2817, оп. 1, спр. 230
3. ДАСО: ф. р-2817, оп. 1, спр. 232
4. Корж Л.В. Історія становлення та розвитку Сумського державного педагогічного університету ім. А.Є. Макаренка. Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. 88 с.
5. ЦДАВО, ф. 166, оп. 12, спр. 2031
6. ЦДАВО, ф. 166, оп. 12, спр. 2636

ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 5-Х КЛАСАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Чайка С.В.

Постановка проблеми. Впровадження Нової української школи (НУШ) кардинально змінило підходи до освітнього процесу, що потребує нових методів навчання та адаптації програм до вікових особливостей учнів. Історія України, як предмет, відіграє ключову роль у формуванні національної свідомості, громадянської позиції та патріотизму у дітей, що робить її викладання особливо важливим на початкових етапах освіти. Зміни у програмі та структурах викладання історії в рамках НУШ акцентують увагу на інтерактивності, критичному мисленні та розвитку медіаграмотності. Це відповідає викликам сучасного інформаційного середовища, яке вимагає від учнів здатності аналізувати та оцінювати інформацію. Практичний досвід вчителів у цьому процесі є цінним джерелом для розробки нових методичних підходів і вдосконалення навчальних програм. З огляду на політичні та соціальні виклики, пов'язані з агресією Росії проти України, виховання національної ідентичності, історичної пам'яті та розуміння української державності набуває особливого значення. Викладання історії України сприяє формуванню в учнів почуття відповідальності за майбутнє країни та розуміння її історичних шляхів.

Короткий огляд наукової розробки теми. Серед дослідників можна виділити: **Ірину Щупак** – автор підручників і навчальних матеріалів, яка акцентує увагу на важливості інтерактивних методів навчання та розвитку критичного мислення учнів. Її роботи сприяють формуванню нового підходу до вивчення історії, що ґрунтується на дослідженнях і самостійному аналізі інформації. **Олена Бурлака** – педагог і методист, яка займається розробкою навчальних програм і підходів до викладання. Вона акцентує увагу на важливості громадянської освіти і патріотичного виховання в контексті навчального процесу, використовуючи інноваційні технології для залучення учнів. **Ірина Піскарьова** – науковець, яка досліджує методики викладання історії в початковій школі. Її роботи фокусуються на застосуванні візуалізації та інтерактивних методів, що роблять навчальний процес більш ефективним і цікавим для учнів. **Аліна Посулько** – педагог, яка активно впроваджує сучасні технології в навчання, досліджує ефективність різних форм і методів викладання історії, зокрема через проєкти і дослідницькі роботи.

Мета дослідження полягає в аналізі та висвітленні ключових аспектів викладання історії України в 5-х класах Нової української школи (НУШ), зокрема, інноваційних підходів, що сприяють розвитку критичного мислення, медіаграмотності та національної свідомості учнів. Особливу увагу приділено ролі вчителя як центральної фігури реформи, його академічній свободі у виборі методик і підходів до навчання, а також значенню інтерактивних методів та візуалізації навчального матеріалу для покращення засвоєння знань учнями.

Виклад основного матеріалу. Однією з ключових реформ Міністерства освіти і науки України за останні десять років стало впровадження Нової української школи (НУШ), яка стартувала у 2017 році [1]. Вже у 2018/2019 навчальному році вчителі перших класів почали працювати за новими стандартами. Основною ідеєю, яку просувала тодішня міністерка Лілія Гриневич, було те, що вчитель є центральною фігурою реформи. Без активної участі вчителів будь-які зміни в освіті неможливі, тому одним із головних принципів НУШ є мотивований педагог.

У цей період вчитель став основним суб'єктом освітньої політики, що підтверджує масова сертифікація педагогів у наступні роки. Зокрема, 2021/2022 навчальний рік став винятковим через пандемію COVID-19, яка змусила систему освіти перейти на дистанційне навчання. Ця ситуація сприяла швидкому впровадженню онлайн-освіти та уніфікації методів навчання на глобальному рівні. Політичні та медичні чинники також впливали на реалізацію реформи. Пілотні проєкти НУШ поширилися на середню школу, а 2022/2023 навчального

року всі п'ять класи вже працювали за новими стандартами. Основний акцент навчання став на багатопрофільності, інтерактивних підходах та ігрових методах.

Учителі мали можливість обирати навчальні програми на основі модельних розробок, запропонованих МОН, а школи отримали необхідні підручники. Новий курс для 5-х класів «Вступ до історії України та громадянської освіти» мав на меті зацікавити учнів історією та сформувати навички критичного мислення і медіаграмотності [2]. Основна місія вчителя полягала у формуванні в учнів розуміння історичних процесів і взаємодії глобальних, національних та індивідуальних аспектів історії. Крім того, важливим завданням було виховання патріотизму та громадянської свідомості.

Авторам сучасних підручників з історії рекомендується використовувати інноваційні методи для досягнення освітніх цілей. Вчителі мають академічну свободу у виборі підходів та методик, а також у визначенні способів організації освітнього процесу. Це передбачає розвиток пізнавальних навичок через проєкти, дискусії та дослідження.

Особливо важливою стає візуалізація матеріалу: ілюстрації, таблиці та схеми допомагають учням краще засвоювати нові знання, що є важливим для учнів 5-х класів, які тільки переходять до нових методів навчання. НУШ також зосереджена на розвитку критичного мислення, логіки та формуванні національної свідомості, що є основою виховання українських патріотів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Впровадження Нової української школи стало однією з ключових реформ освітньої системи України, яка докорінно змінила підходи до навчання та викладання. Особливо важливим аспектом стало посилення ролі вчителя як центральної фігури реформи, а також впровадження нових стандартів викладання, зокрема в 5-х класах. Вивчення історії України у цих класах за новими програмами дозволяє учням не лише отримувати знання про історичні події, а й розвивати критичне мислення, медіаграмотність та громадянську свідомість. Дослідження показало, що інтерактивні методи навчання, зокрема використання ігор, проєктів, цифрових технологій та візуальних засобів, є ефективними для розвитку пізнавальних навичок учнів. Крім того, надання вчителям академічної свободи в організації освітнього процесу сприяє творчому підходу до викладання і кращим результатам у навчанні. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні впливу інтерактивних методів навчання на формування національної ідентичності та патріотизму серед учнів. Окрім цього, необхідно розробити методичні рекомендації для вчителів щодо застосування нових технологій і підходів у старших класах, щоб забезпечити безперервність ефективного навчання в рамках реформи НУШ.

Література

1. Міністерство освіти і науки України – нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення: 06.10.2024).
2. Модельна навчальна програма «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSHpoeta.p.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Vstup.do.ist.Ukr.ta.hrom.osv.5-kl.Burlaka.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення: 06.10.2024). 104
3. Підручник «Вступ до історії України та громадянської освіти 5 клас». Шкільні підручники онлайн. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1668-vstup-do-istorii-5-klas-shchupak-2022.html> (дата звернення: 08.10.2024).

**РОЗВИТОК ЕКСПОРТНОЇ ТОРГІВЛІ ЧЕРЕЗ МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ПОРТ
(ВІД ЗАСНУВАННЯ ДО 1869 Р.)**

Арабаджи С.С.

Захоплення Російською імперією територій на північному узбережжі Чорного моря, можливість використання родючих земельних ресурсів регіону Азовського моря та розбудова мережі портів на берегах двох морів дозволила імперії стати важливим постачальником зерна в країни Західної Європи. Водночас розвиток міст-портів на берегах Азовського та Чорного морів тісно пов'язаний з діяльністю та торговою активністю різних етнічних груп, які були переселенні на захоплені землі або свідомо переїхали в міста для розвитку торгового бізнесу. В частині випадків міста розбудовували на місці існуючих портів Кримського Ханства, або українського козацького поселення у випадку з Маріуполем, де гирло річки Кальміус використовувалося для виходу в море впродовж довгого часу.

Мета розвідки – охарактеризувати розвиток експортної торгівлі через Маріупольський порт в період інтеграції ринків Чорного та Азовського морів у світову економіку. Аналізуючи розвиток порту як експортного, буде зроблена спроба охарактеризувати вплив внутрішніх і зовнішніх економічних, і геополітичних чинників, а також природних катаклізмів на розвиток торгівлі. Історію порту в Маріуполі як виключно експортного, можна умовно розділити на три періоди: перший – від заснування до 1808 р., другий – з 1808 р. до відкриття Бердянського порту як головного конкурента Маріупольського порту, і третій – з 1835 по 1869 рр., коли була відкрита митниця другого класу, яка дозволила широкий імпорту товарів.

Високий попит на зерно в Західній Європі, де фермери не могли задовольнити потреби постійно зростаючого населення, а також природні катаклізми, що негативно впливали на врожаї, сприяли зростанню і збільшенню кількості портів на Чорному та Азовському морях. У Маріуполі зерно стало основним товаром морської торгівлі. У 1804 р. зовнішня торгівля через Маріупольський порт становила близько 71000 руб. Перелік експортних товарів включав пшеницю, жито, ячмінь, вершкове масло і овечу вовну. Основним товаром була пшениця, на яку припадало 95% від загального обсягу.

Внаслідок поступового збільшення об'ємів продаж через Маріупольський порт, а головне з метою зробити порт більш привабливим для іноземного купецтва, у 1808 р. було вирішено запровадити Маріупольське портове правління та карантину заставу. З того часу, поліцейські функції, які до того часу виконував Маріупольський грецький суд, були покладені на портове управління.

Починаючи з 20-х років XIX ст. торгівля через Маріупольський порт поступово збільшувалась, в 1825 р. річний експорт склав 159678 руб. [2], за п'ять років річний об'єм збільшився більше ніж на 4 мільйони і склав 4308163 руб. [3]. Коливання об'ємів експорту напряму залежали від політичної та військової ситуації на Чорному морі, а також від природних умов та епідеміологічної ситуації. Наприклад, на значне зниження об'ємів зовнішньої торгівлі у 1828 та 1829 рр. вплинула війна Російської імперії з Османською Портою. У 1830 р. об'єми зовнішньої торгівлі Маріупольського порту, як і усіх портів Чорного та Азовського морів, перевищили ці показники за всю попередню історію існування портів [3]. Високий попит був наслідком кількох причин, основні з яких це завершення російсько-турецької війни та високий попит на пшеницю та жито у Європі, та значне збільшення цін на ці продукти. Прикладом негативного впливу природних умов та значного

неврожаю на торгівлю через Маріупольський порт є 1834 рік, коли торгівельний річний обіг зменшився до 348429 руб., що було в 3,5 рази менше ніж за попередній рік.

Основними портами півдня Російської імперії через які здійснювався вивіз товарів у 20-30-х роках XIX ст. були порти Одеси, Євпаторії та Феодосії на Чорному морі, та порти міст Таганрог та Маріуполь на Азовському морі. Якщо проаналізувати місце Маріупольського порту в азовсько-чорноморській торгівлі, згідно балансу експортної зовнішньої торгівлі, то можна зазначити, що Маріупольський порт впродовж 1824-1835 рр. займав третє та четверте місце за об'ємами продажів, після Одеського та Таганрозького портів, часом поступаючись своїм місцем порту в Євпаторії.

Серед перших представників іноземного купецтва, які вивозили товари через Маріупольський порт, були італійці, греки та хорвати, які були австрійськими підданими. Маріуполь приваблював купців через нижчу ціну на зернові, в порівнянні з чорноморськими портами, і відсутністю конкуренції з боку великих фірм або місцевого купецтва.

В 1835 р. в Бердянську та Ростові було відкрито митні застави. Відкриття нових портів вплинуло на розвиток існуючої системи портів та їх торгові обороти. Поява порту у Бердянську, зовсім поруч з Маріуполем, негативно вплинула на розвиток останнього, оскільки частина купців почала вивозити товари з нового порту. З часом у Бердянську було відкрито митницю другого класу, що дозволяла купцям не тільки експортувати місцеві товари, але й імпортувати різні товари, яких було недостатньо на ринках цього регіону. Маріупольський порт, який мав митну заставу 3 класу, з можливістю тільки експортувати товари, виглядав менш привабливим для купців. Не можна стверджувати, що відкриття порту у Бердянську відразу негативно вплинуло на розвиток Маріупольського порту, Бердянську знадобилось 5 років, щоб перехопити ініціативу і ще 5 років, щоб стати лідером серед цих двох портів.

В 30-ті р. XIX ст. до Маріупольського порту приходили кораблі з Сардинського королівства, Османської імперії, Великої Британії, Австрійської імперії, Мальти, Греції, Єгипту, Франції, тощо. Якщо проаналізувати відсоткове співвідношення країн, з яких прибували кораблі, то лідером було Сардинське Королівство. В 1837 році 41 корабель прийшов з Королівства Сардинія [4], або 46% від загальної кількості, у 1839 прийшло 87 кораблів або 53% відповідно [5]. Тому не дивно, що перше консульство, яке з'явилося в Маріуполі, було консульство Сардинського королівства. Першим консулом у 1836 році став Густаво Джерболіні (Gustavo Gerbolini) [1], який отримав право торгівлі і в 1838 р. експортував товарів з Маріуполя на 173106 руб. Наступного року він експортував товарів на суму в п'ять разів більше ніж попереднього року – 891771 руб. В першій половині 40-х рр. XIX ст. географія прибуття кораблів розширилася, але якщо проаналізувати склад країн, власниць кораблів, то можна побачити, що в 30-х – на початку 40-х рр. XIX ст. до Маріупольського порту приходили кораблі під прапорами Королівства Сардинії, Австрійської імперії, Греції та Росії.

Основними країнами-одержувачами зернового експорту з Маріупольського порту в 1837-1840 роках були Сардинія, значно менше – Османська імперія, Австрія, Франція, Англія та Мальта. Частину зерна ці країни використовували для власного споживання, а частину перепродавали. З 1841 по 1854 рр. в середньому 58% експорту з Маріуполя призначалося для Сардинії. Ситуація почала кардинально змінюватися після Кримської війни. Починаючи з 1856 р., експортні товари, переважно зерно, постачалися переважно до Франції та Англії. Протягом наступних п'яти років відбулися ще більші зміни: експорт до Франції збільшився до 44%, до Англії – до 40%, а до Італії зменшився до 12% відповідно. Можливо, такі зміни, окрім зовнішнього попиту на зерно, що експортувалося до Англії та Франції, були пов'язані з тим, що в цей час відбулися зміни в представництві купців, які експортували зерно з Маріупольського порту. Серед активних купців були Іван Раллі, Іван Скарманго, Вальяно, Джеймс Емесс, які в основному експортували свої товари до Англії та Франції. Італійські та хорватські купці під австрійським прапором і місцеві грецькі купці під російським прапором також слідували вимогам ринку.

Таким чином, розвиток Маріупольського порту як експортно-орієнтованого залежав і перебував під впливом взаємопов'язаних економічних, геополітичних і соціальних чинників. Внутрішній регіон активно розвивався і реагував на попит зовнішнього ринку. Порт був включений в діяльність хіотської та лігурійської торгових мереж, які мали відмінні бізнесстратегії в Маріуполі. Саме грецькі, італійські та австрійські купці та судновласники стали рушійною силою розвитку експортної торгівлі через Маріупольський порт. Місцеві грецькі купці, такі як Давид Хараджаєв та Іван Чебаненко, почали брати участь у міжнародній торгівлі у 1850-х рр. Місцеве грецьке населення відіграло значну роль в організації постачання пшениці та інших товарів, їх зберіганні та продажу. Водночас, цей період можна охарактеризувати слабкими зусиллями з розвитку порту через брак знань і досвіду у російської та місцевої влади. З ліквідацією Маріупольського грецького суду в 1869 р. розпочався наступний етап розвитку Маріуполя як портового міста, до управління яким були залучені найвпливовіші купці та містяни різних етнічних груп. Ця подія збіглася з відкриттям у порту митниці другого класу, що дозволило розширити імпорт товарів і завершило етап історії порту Маріуполя як виключно експортного.

Література

1. Archivio di Stato di Torino [State Archives of Turin], Consolati nazionali, Odessa, 4.
2. Виды государственной внешней торговли за 1825 год. Санкт-Петербург, 1826. Таблица 2.
4. Государственная внешняя торговля 1830 года в разных ее видах. Санкт-Петербург, 1831. Таблица 2.
5. Государственная внешняя торговля 1837 года в разных ее видах. Санкт-Петербург, 1838. Таблица XVII.
6. Государственная внешняя торговля 1839 года в разных ее видах. Санкт-Петербург, 1840. Таблица XVII.

ВІЙНА РФ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК ГЕНОЦИД ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО МІСТА МАРІУПОЛЬ

Бенчук В.О.

Війна росії проти України, зокрема бої за Маріуполь, ставить перед дослідниками складне питання щодо кваліфікації дій російських військ як геноциду. Оскільки геноцид традиційно визначається як свідоме та системне знищення національних, етнічних або релігійних груп, постає дилема: чи можна розглядати російські військові дії як частину такої політики?

Маріуполь, завдяки своєму стратегічному розташуванню, зайняв важливе місце у військових планах збройних сил російської федерації. У ході боїв за місто російські війська не лише вчиняли масові вбивства мирних жителів, але й активно знищували інфраструктуру міста, лікарні, школи, житлові райони та культурні пам'ятки. Це призвело до гуманітарної катастрофи: мирне населення було позбавлене базових потреб, а блокада міста, разом з неможливістю виїхати, створила жахливі умови для цивільних осіб. Тому постає важливе питання: чи є ці дії росії не лише актами військових злочинів, а частиною більш широкої стратегії, спрямованої на знищення української національної ідентичності.

На сьогоднішній день відсутні окремі дослідження, які б безпосередньо аналізували бої за Маріуполь в контексті геноциду проти українського народу. Проте ряд дослідників вже приділили увагу подіям, що відбувалися в місті, як важливому історичному явищу. Серед таких науковців варто відзначити Михайла Жирохова, Романа Пономаренка, Андрія Харука, Віталія Бенчука, Володимира Трофимовича, Володимира Головка, Сергія Плохія, а також авторський колектив науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України, який опублікував колективну монографію «Рік незламності:

крах операції «Z»». Особливу увагу заслуговують щомісячні огляди Національного університету оборони України, звіти воєнно-історичної комісії Генерального штабу Збройних Сил України, а також проєкт «86 днів Маріуполя. Літопис оборони», які подають значний масив фактологічного матеріалу. Також важливими є напрацювання Global Rights Compliance (GRC), зокрема мобільної команди правосуддя з питань злочину моріння голодом, а також Human Rights Watch, міжнародної організації, що займається захистом прав людини.

Окрім цього, низка науковців, аналізуючи російсько-українську війну, вказують на наявність ознак геноциду в російських діях. Зокрема, Валерій Грицюк та Олександр Лисенко, Віра Валле, Володимир Горбулін та Валентин Бадрак. Останні стверджують, що метою кремлівського диктатора є «позбавлення українців відчуття національної належності», що є характерною ознакою геноциду [2, с. 27].

Метою дослідження полягає у виявленні та оцінці системних і свідомих дій агресора, спрямованих на знищення української нації, її культурної та соціальної цілісності через військові злочини, масові вбивства, руйнування інфраструктури та культурних пам'яток в Маріуполі, а також спроби стирання української національної ідентичності.

Російське військово-політичне командування вважало захоплення Маріуполя стратегічно важливим етапом для забезпечення коридору між Кримом та материковою Росією, а також для посилення контролю над південними територіями України. З цією метою з перших днів повномасштабного вторгнення на захоплення міста були кинуті значні сили особового складу, озброєння та військової техніки, у тому числі авіацію та кораблі.

Одним із головних аспектів боїв за Маріуполь стали цілеспрямовані удари по цивільному населенню. Протягом кількох місяців бойових дій російські війська неодноразово атакували житлові будинки, лікарні, школи та інші цивільні об'єкти. Ракетні удари, артилерійські обстріли та авіабомбардування завдали катастрофічних руйнувань і спричинили тисячі жертв серед мирного населення. За офіційними даними українських органів влади, в місті загинуло щонайменше 20 тисяч цивільних осіб [1, с. 59]. Оцінки Human Rights Watch, основані на супутникових знімках та аналізі фотографій і відео, свідчать, що з березня 2022 року по лютий 2023 року на чотирьох найбільших кладовищах Маріуполя та на кладовищі в селищі Мангуш було поховано не менше 10 284 осіб. За оцінками організації, протягом цього періоду безпосередньо від причин, не пов'язаних із війною, померло б близько 2 250 осіб. Тобто, в місті загинуло щонайменше на 8 034 людини більше, ніж за мирного часу [4, с. 163]. Ці дані стосуються лише поховань на кладовищах, і не враховують жертв, що залишилися під завалами, чи останки, які були вивезені разом з побутовим сміттям під час прибирання руїн. Крім того, не враховані імпровізовані могили, створені у дворах будинків, школах, на дитячих майданчиках та вздовж вулиць.

Масові вбивства мирних мешканців Маріуполя, а також систематичні атаки на гуманітарні конвої, підтверджують, що росія не тільки порушувала міжнародне гуманітарне право, але свідомо намагалася знищити цивільне населення, що є основною ознакою геноциду.

Окрім вбивства мирного населення російські війська цілеспрямовано та системно завдавали ракетно-бомбові удари по об'єктам, що забезпечують виживання цивільного населення – енергопостачання, водопостачання, продовольства, пункти роздачі, медичні заклади, укриття. Блокада міста, здійснена російськими військами, унеможливила виїзд мирних жителів у безпечні місця, залишаючи їх в умовах гуманітарної катастрофи. Згідно аналізу Global Rights Compliance (GRC) росія «навмисно використовувала моріння голодом цивільного населення Маріуполя як метод ведення війни з метою пришвидшення захоплення територій, що перебували в облозі, та примушення української армії до капітуляції». Як стверджується далі, посилаючись на принципи міжнародного гуманітарного права — розрізнення, пропорційності та перестороги, це доводить, що рф не брала до уваги необхідність збереження об'єктів, що забезпечують виживання цивільного населення, перед тим, як завдавати удари по них. Крім того, атаки на ключові інфраструктурні об'єкти часто

супроводжувалися заявами російської влади або державних ЗМІ про нібито присутність Сил оборони України на них, що не відповідало дійсності [5, с. 51-52].

Руйнація інфраструктури не лише унеможливила нормальне життя в Маріуполі, але й створила умови для системного руйнування соціальних структур міста. Багато жителів були змушені покинути свої домівки або загинули внаслідок обстрілів, що призвело до подальшого ослаблення міської громади.

Ще одним важливим аспектом стало знищення культурної спадщини міста, що є важливою частиною української національної ідентичності. Зокрема, у результаті активних бойових дій з 15 бібліотек, які знаходилися у міста повністю були знищені дві – Центральна міська публічна бібліотека ім. В. Г. Короленка та бібліотека-філія імені Лесі України, а ще дві – бібліотека-філія імені О. І. Купріна та бібліотека-філія імені М. В. Гоголя зазнали таких руйнувань, що були повністю знесені окупантом. Решта також зазнали значних пошкоджень — від 30 до 70%. Згідно з даними Маріупольської міської ради, понад 50% бібліотечного фонду міста, близько 180 тисяч книг, було втрачене або пошкоджене під час обстрілів, знищене чи вивезене як «екстремістська» література [6, Арк. 2].

На місці зруйнованих українських бібліотек були відкриті нові російські бібліотеки. Наприклад, замість бібліотеки імені Івана Франка з'явилась бібліотека імені Пушкіна, а замість бібліотеки імені Олеса Гончара — бібліотека імені Чехова. Ці бібліотеки активно поповнюються російською літературою, а після захоплення Маріуполя Санкт-Петербург та Ленінградська область були призначені "шефами" регіону, що мали змінити культурне обличчя міста на російське [5].

Ці дії не можна трактувати як побічні наслідки війни. Вони є частиною свідомої та системної політики, спрямованої на руйнування культурного та історичного спадку українців і підміну української культури та мови, з метою запровадження наративів "руського мира". Ці дії є частиною геноцидної політики, оскільки знищення чи маніпулювання історією, мовою та культурними традиціями є типовими рисами геноцидної стратегії, спрямованої на часткове або повне знищення національної ідентичності.

Вивчення боїв за Маріуполь у контексті російсько-української війни дозволяє зробити ряд важливих висновків, зокрема щодо можливості кваліфікації дій російських військ як геноциду проти українського народу. Проведений аналіз свідчать про системну і свідомо організовану кампанію, спрямовану на знищення не тільки фізичного населення Маріуполя, але й на руйнування української національної ідентичності: масові вбивства цивільного населення; руйнування об'єктів критичної інфраструктури; знищення житлових будинків, лікарень, шкіл та культурних пам'яток міста; політика моріння голодом і блокада; порушення прав людини і систематичні військові злочини тощо.

Література

1. Бенчук В., Трофимович В. Оборона Маріуполя (24 лютого-20 травня). *Військово-науковий вісник*. 2024. № 42. С. 59-84. Doi: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.42.2024.59-84>.
2. Горбулін В., Бадрак В. Російська війна проти України. Як нарешті розірвати чотирьохсторічне замкнене коло. Київ : Брайт Букс, 2024. 302 с.
3. "Надія залишила нас". Облога, моріння голодом і захоплення. *Global Rights Compliance*. URL: <https://globalrightscompliance.com/2024/06/13/new-report-deliberate-pattern-of-starvation-tactics-against-ukrainian-civilians-by-russian-forces-in-siege-of-mariupol-city/> (дата звернення 25.08.2024).
4. «Наше місто зникло». Спустошення Росією Маріуполя, Україна. *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/uk/feature/russia-ukraine-war-mariupol/report> (дата звернення 25.08.2024).
5. Окупанти знищили в Маріуполі чотири бібліотеки і майже 200 тисяч книжок. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/216343/2023-09-01-okupanty->

znyshchyly-v-mariupoli-chotyry-biblioteky-i-mayzhe-200-tysyach-knyzhok/ (дата звернення 18.10.2024).

6. Особистий архів автора. Лист департаменту культурно-громадського розвитку Маріупольської міської ради № 42.2/289 від 25.09.2024. 3 арк.

ЛІКВІДАЦІЯ ДОНЕЧЧИНИ НАСЛІДКІВ АВАРІЇ НА ЧАЕС У СПОГАДАХ МЕШКАНЦІВ

Бривко М.В.

Тривалий час історія розглядалася як наука про суспільство, що впливало на дослідження окремих тем, наприклад теми Чорнобильської катастрофи 1986 року. У той же час на Заході історія – це, в першу чергу, наука про людину. І сьогодні, коли минуло 38 років після найбільшої техногенної катастрофи в світі – аварії на Чорнобильській атомній електростанції, – продовжує бути все ще актуальним збереження пам'яті про кожного з ліквідаторів, наслідків лиха, збереження їхніх спогадів як історичного джерела. Тому актуальність подібних робіт по фіксації й збереженню усних свідчень є доволі значною.

Мета даного дослідження через усні спогади мешканців Донецької області відтворити процес ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи у різних її сферах. Виконати це можливо тільки через пряме спілкування й фіксування спогадів ліквідаторів та вивчаючи й аналізуючи друковані матеріали зі спогадами.

На сучасному етапі існує велика кількість наукових праць, присвячених різним аспектам аварії на ЧАЕС. Зокрема і праць, які не тільки вивчають і аналізують усні свідчення ліквідаторів. У цьому контексті можна назвати статтю І. Дьяченка «Мемуарна література про Чорнобиль як засіб формування моральної особистості» [3], в якій ідеться про історичну та культурологічну значимість мемуарної літератури про Чорнобиль, і зазначено, що усні спогади учасників є важливим джерелом. Та це не повний перелік наявних праць з цієї проблематики.

На теренах Донеччини, тривалий час дослідженню і фіксації усних свідчень ліквідаторів тривалий час приділяли не достатню увагу, хоча сама фіксація спогадів і біографій відбувалася на локальному рівні постійно, та публікації таких спогадів на обласному рівні фактично почала поширюватися із виданням «Книги пам'яті ліквідаторів наслідків аварії на Чорнобильській АЕС: Донецька область» у 2006 році, яка нині складається з 8 томів. Ініціатором видання була Донецька обласна організація Всеукраїнської громадської організації «Союз Чорнобиль України». І саме з виданням 3-го тому почали надавати належну увагу спогадам учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. До того ж, почали видаватися окремі книги зі спогадами чорнобильців і в інших регіонах.

Безпосередня фіксація спогадів відбувалася за допомогою різних методів та засобів. Це й усна розповідь, і інтерв'ю, й письмові спогади з елементами біографії, зафіксовані авторами публікацій. Та все ж таки, переважало спілкування з ліквідаторами під час неформальних зустрічей, крім того, частина з них лишала спогади у письмовому вигляді.

Самі спогади ліквідаторів є різними, зображені різні сторони життя й праці з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській станції.

Наприклад, у спогадах Гавриловича Віктора Ілліча з м. Сніжне описуються події 1987 року. Зокрема він згадував, що: *«...на даху 3-го реактора ЧАЕС працювали без вихідних по 10-15 хвилин, займаючись прибиранням залишків графіту тощо. Приїхав на зміну, форму здавали, отримуючи взамін «робу». Відпрацювавши зміну і проходячи контроль, кожний отримував по ящику мінеральної води, яку використовували для умивання та приготування їжі. Харчування добре»*. [2, с. 23].

В певному сенсі ці свідчення доповнюють спогадами про роботу на даху 3-го енергоблоку станції у 1986 році гроза шахти «Київська» міста Шахтарськ Донського Л.: *«Нас призвали в Чорнобильську зону через декілька тижнів після аварії. Переодягли у військову*

форму, поселили у палатках. А вранці - на дах 3-го енергоблоку, куди потрапили фрагменти реакторного палива, конструкції та радіоактивна пилюка зі шматками графітової кладки. Саме тут, як нам пояснювали, створювався радіаційний фон, який не дозволяв приступати до головних робіт всередині станції, здійснювати широкі заходи з поховання 4-го блоку. З технічних засобів – тільки совкова лопата (по-українськи – грабарка), а із захисту – ватно-марлева пов'язка «пелюстка». Робоча зміна тривала від 20 секунд до 1 хвилини. Вибіг з укриття, добіг до реактивного об'єкту, зачерпнув лопатою, скинув униз, й знову в укриття. І так повторювалося багато разів» [4, с. 207-208].

Третій реактор станції, згадував у своїх свідченнях і водій Шекеря Микола Іванович (м. Сніжне), зазначаючи, що на другий місяць роботи в Чорнобильській зоні «працювали на третьому реакторі станції – фарбували, чистили»: «Даютъ тобі ділянку, ти її миєш, зачищаєш, фарбуєш, а на ранок, коли знову приходиш, вона знову «світить», і починаєш заново здирати свіжу фарбу... Платили у потрібному розмірі, працювали по три-шість годин біля реактора. Додому відправляли своїм ходом, бо чекати, поки відправлять транспорт по поповненню, ніхто не бажав...» [5, с. 156-157].

Про певні нюанси процедури дезактивації техніки викладач військової кафедри Донецького політехнічного інституту Кривопиша Валентин Кирилович (м. Донецьк) згадував зокрема, що: «В селі Лельов був розгорнутий пункт спеціальної обробки, на якому вся техніка, у тому числі й машини Урядової комісії, проходила дозиметричний контроль. Особовий склад працював у три зміни. Дезактивація техніки вважалася найважчою роботою. Доводилося в захисному одязі діставатися до кожного агрегату, лізти на дах, залазити під днище у багнюці.

Після обробки техніки йшли на контроль до дозиметристів, а при виявленні високого рівня забруднення процес повторювався. Техніка, яку не вдалося «відмити», могла працювати лише у 10-км зоні або йшла до могильника.

Одного разу, під час дезактивації машини в погану погоду, я порушив заходи безпеки: не вийшов з кабіни, а ввімкнув дозиметричний пристрій та почав слідкувати за його показниками. Стрілка спочатку перемістилася в сектор шкали, який характеризує високий рівень радіації, а потім повернулася у сектор із допустимими рівнями. Після дезактивації я відчував слабкість, першіння у горлі й металевий смак в роті» [5, с. 30].

Про перебування під час робіт з ліквідації наслідків аварії на станції в м. Прип'ять розповідав лікар Шахтарського району Володимир Семенович Гаращенко, згадуючи, що: «29 разів був у Прип'яті. Некомфортно було там знаходитися: місто наче спало або вимерло. Бовталася на мотузках білизна, шурхотіли покинуті газети, скрипіли двері. У квартирах залишилися меблі, речі, в магазинах – продукти, промислові й господарчі товари. Красиве, обгороджене багатоповерхове місто жило до катастрофи по-багато – це одразу впадало в око. А ходити ним було неприємно й лячно. Пригнічувала тиша...» [4, с. 209].

А ліквідатор Володимир Анайко розповідає про роботу на так званому об'єкті – у піонерському таборі «Казковий», куди евакуювали працівників станції, і де також знаходилася урядова комісія, таке: «Працювали люди по 18 годин на добу без вихідних. Перші 2-3 дні падали з ніг, потім потрохи втягувалися. У наші обов'язки входило смачно й якісно нагодувати людей, за день приходило близько 5-6 тисяч чоловік, не враховуючи наготовлених сухих пайків для вахти на АБК» [1, с. 12]. Ці спогади доповнюють колишні працівники – ліквідатори з цієї їдальні Любов Кацапова та Віра Макаренко [1, с. 14, 16]. В подальшому про них та їхню роботу в Чорнобильській зоні писали місцеві засоби масової інформації.

Таким чином, ми бачимо, що спогади про ліквідацію наслідків аварії на Чорнобильській атомній станції безпосередніх учасників здебільшого відрізняються від специфіки виконання роботи в 30-кілометровій зоні, але вони всі доводять, що, працюючи фактично в дуже небезпечних умовах, ризикуючи своїм життям та здоров'ям, не могли не вийти на роботу і розуміли, що «якщо не вони, то хто». А від так в сучасних реаліях нашого життя, такі спогади, попри певні їх недоліки, стають дуже важливим історичним джерелом, якому слід надавати значну увагу, і які дають додаткові можливості найбільш повно

розкрити історичний факт, зокрема і хід ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС 1986 року.

Література

1. Анайко В.Г., Дорошко Л.М., Дяченко В.М. Дзвони Чорнобиля. Курахово-Львів: Галицький друкар, 2016. 104 с.
2. Бривко О.І., Бривко М.В. Дзвони Чорнобиля. Чорнобиль в долях сніжнянців. Донецьк: «Юго-Восток», 2011. 154 с.
3. Дьяченко І.С. Мемуарна література про Чорнобиль як засіб формування моральної особистості. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 1. С. 210-213
4. Книга пам'яті ліквідаторів последствий аварии на Чернобыльской АЭС: Донецкая область. Том 6. / Ред. кол.: СтружкоЕ., ТрубниковВ., ПантдазиЛ.. Донецк: б.и., 2012. 236 с.
5. Книга пам'яті ліквідаторів последствий аварии на Чернобыльской АЭС: Донецкая область. Том 8. / Ред. кол.: ПантдазиЛ. (глава ред. кол.), Бривко Н. (отв. секретарь), та інші. Київ-Донецк: Видавець Олег Філюк, 2016. 212 с.

МИ ВІРИМО В ОМРІЯНУ ПЕРЕМОГУ

Бутенко А.Ф.

Скільки б часу не минуло, але нас не покидатиме одне болюче питання: чому так трапилося, що 24 лютого 2022 року РФ віроломно розпочала повномасштабну війну проти України?

І якщо ми звернемося з цим хвилюючим питанням до різних верств населення нашої країни, відповіді будуть різними. Воно й зрозуміло, скажете ви, адже кожен має право на свою думку, яка, в свою чергу, більшою мірою залежить від душевного стану й особистих переконань. Тож навряд чи ми змогли б почути від пересічної людини змістовний і об'єктивний аналіз першопричин цієї жахливої події. А ось якби нам довелося зустрітися з людиною, причетною до високих дипломатичних кіл або керівництва держави, тоді б, напевно, ми б дізналися ґрунтовну характеристику подій і персон, від яких на той час значною мірою залежали суверенітет і незалежність нашої країни.

І тут зовсім не йдеться про недовіру офіційним засобам інформації. Авжеж, сьогодні завдяки українському радію, телебаченню, мережі інтернет, а також пресі населення достатньо поінформоване про те, що відбувається в Україні й за її межами. Але погодьтеся, зорієнтуватися у цій лавині новин зовсім не просто. Три роки Україна знаходиться в стані повномасштабної війни з підступним ворогом – ординською московією, і майже кожного дня ми чуємо від політичних коментаторів і військових аналітиків, коли і за яких умов вона може закінчитися.

Ми добре пам'ятаємо, як це починалося одночасно на півночі, півдні й сході України. Самонадіяний керманіч сусідньої держави сподівався за три дні захопити Київ і провести переможний парад на Майдані. Але ж він не взяв до уваги, що українці мають трьохсотлітній досвід боротьби за свою свободу і незалежність спочатку проти московського царату, а потім впродовж 70-ти років – з комуністичною тиранією. Тож цього разу на всіх фронтах агресор зустрів гідний опір.

Та як би нам не було боляче, маємо визнати: після тривалих і жорстоких кровопролитних боїв українські війська мусили поступитися нашими територіями... Досі не маємо чіткої й повної відповіді, чому вороже військо із Криму майже без супротиву зайшло на Херсонщину й окупувало обласне місто, чому так важко було боронити Бахмут, чому і за яких умов був захоплений і щент зруйнований Маріуполь... Подібних питань багато, але

час зробив свою справу – весь Світ побачив, що незламні українці будуть іти до Перемоги і ніколи не погодяться на капітуляцію.

Тож як діяти людині, коли вона опинилася в екстремальній ситуації, або ще гірше – в окупації, і ворог уже хазяйнує в її домі? Треба не втрачати надії й вірити в те, що її Батьківщина ніколи не відмовиться від того, що їй належить за законом і міжнародним правом. Настане час – і всі міста й села, захоплені ворогом, будуть звільнені, а винні за скоєний злочин постануть перед Міжнародним Трибуналом!

Прикро, але, на жаль, маємо визнати, що в цей складний для країни час серед нас, українців, є громадяни, які й до сьогодні не мають чіткого уявлення про те, хто вони і до якої держави належать. І цей атавізм має своє пояснення: до певного часу на всій території України проводилася відверта експансіоністська політика ворожої нам держави, тому зрозуміло, на чиєму боці симпатії і антипатії окремих представників народу. Це вони ставлять під сумнів голодомор як засіб геноциду української нації, це саме вони ставлять під сумнів ідеали визвольної боротьби УПА. А ще можуть сказати, що провина за війну росії проти України лежить на самій Україні, а насильницьке виселення українців і кримських татар до Сибіру й Середньої Азії назвуть вимушеним політичним засобом проти зрадників. Для них Степан Бандера й Симон Петлюра є ворогами й бандитами, а ось О. Пушкін і Й. Сталін – національна гордість.

Визнано, що світогляд людини формується завдяки середовищу, в якому вона знаходиться. Це родинні стосунки, навчання й виховання у школі та ВНЗ. Не варто також забувати і про генетичне успадкування. Тож ми сміливо можемо сказати, що жагу до волі українці ввібрали з молоком матері.

Але чому ж тоді серед нас опинилися, так би мовити, «люди з особливою точкою зору»? На це питання ми зможемо відповісти, заглибившись в історію нашої країни. Нам доведеться пригадати Емський указ і Валуєвський циркуляр, постійне знищення української еліти, пригнічення волі українців і заборону вживати рідну їм українську мову. Наступними діями руйнування української культури стала послідовна політика радянської влади, спрямована на створення «советского человека». Як ми бачимо, коли стикаємося з людьми, що знаходяться під гіпнозом ворожої пропаганди, цей вірус до сьогодні знаходиться в тілі зовні здорового організму і несподівано проявляється в критичні моменти, як от війна.

Треба визнати, що за роки незалежності в Україні відбулися суттєві зрушення в освіті і культурі. Але ж які перешкоди довелося долати на шляху розбудови національної держави!.. Наші освітні заклади не завжди повною мірою відповідали вимогам виховання в молодого покоління патріотизму не тільки тому, що не вистачало підручників за оновленими програмами з історії України й української літератури, але й тих вчителів і викладачів, які були б свідомо зацікавлені в розбудові національної держави. Адже відомо, що для того, аби переконувати інших, потрібно бути перш за все переконаним самому. А якщо до цього ще додати, що деякий час країну продовжували відвідувати естрадні гастролери з росії зі своїм світоглядним репертуаром, то нескладно уявити, в якому аморфному середовищі знаходилося наше суспільство.

Знати правдиву історію своєї країни, державну мову, поважати культуру й традиції свого народу – це першочергова вимога до всіх громадян нашої країни, їхній конституційний обов'язок. Не дарма ж кажуть: погано тій людині, у якої немає того, за що вона здатна б була віддати своє життя.

Пам'ятаймо, як на противагу насильницьким діям царизму і комунізму виступили яскраві діячі української культури – патріоти України: Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка, М. Лисенко, Г. Тютюнник, І. Дзюба – усіх не перелічити!.. Але ж ми знаємо, яка доля чекала їх і багатьох національних героїв – тюрми, заслання, концентраційні табори й лікарні для божевільних...

Але, як ми бачимо, їхня справа не була марною. Об'єднані національною ідеєю, три роки українці чинять опір ординцям і захищають національні цінності.

Ми віримо в омріяну Перемогу – перемогу добра над злом! Перемогу совісті над безчестям!

Єднаймося! Бо ми ж один народ – українці – від Сяну й до Дону!

Ми розуміємо, що багато чого ще досі знаходиться під грифом «державна таємниця», але сподіваємося, що настане час – і народ України буде знати правду про все те, що було, і від кого залежала їхня доля й доля України.

Слава Україні! Героям Слава!

То не зима, холодна, люта,
В наш дім тривогу принесла –
З'явилися в серці туга й смута,
Коли війна до нас прийшла.

Накрила нас ворожа тінь –
Орда московська наступала
(Палали Буча і Ірпінь...),
Та відсіч вже її чекала!

Ми не злякалися ординців,
З'єдналися міцно в один стрій,
Нас Світ не лишив наодинці –
І зав'язався смертний бій.

Вони прийшли вбивати нас
За те, що ми є українці.
Спочатку – Крим, потім – Донбас...
Жадали крові ще вампірці.

Почалось з чого «СВО»?
Нахабно орки закричали:
«Не убиваєм нікаво –
А руских ми асвабаждаєм!»

У серці гніздилась тривога
За Україну і наш рід.
В боях тяжких була дорога –
Солдати захищали Схід.

Щитом вони були для нас,
Стіною волю боронили.
Був Маріуполь, весь Донбас –
Без жалю орки нас бомбили.

Під бомбами земля стогнала,
Міста палали і мости,
І матері в сльозах благали:
«Господь! Помилуй і спаси!...»

Нема гріха – бо в правді ж сила:
Ми волі прагнули завжди!
Та смерть нікого не жаліла
На святі горя і біди.

Це ж дикість! Справжнє божевілля!
Жахається весь білий світ:
Наруга над святим, насилля!
В багнюці Божий заповіт!..

Бог є творцем всього живого,
І Він карає завжди тих,
Хто прагне потайки чужого –
Бо це – жахливий смертний гріх.

Ми ж молимо й благаємо Творця:
«Будь милосердним, Отче наш!
Вже третій рік доходить до кінця,
Та лихо не лишає нас...»

Єднаймося разом всі до купи,
Як пальці, щільно у кулак!
Хай з кожним днем міцніє злука,
Бо ж кожен з нас в душі – козак!

Ми вірим: перемога буде
Добра над дикістю і злом!
Героїв подвиг не забудем,
Їм низько вклонимось разом.

Велика шана всім в віках
І наша пам'ять в нагороду.
На цих нескорених стовпах
Постала воля для народу.

Була й стоятиме держава,
Знов рясно зацвіте калина,
Героям нашим – вічна Слава!
І Слава мужній Україні!

Маріуполь – Одеса
Анатолій Бутенко
Член НСЖУ

КОЗАЦЬКА СПАДЩИНА МАРІУПОЛЯ

Коробка В.М., Коробка Ю.В.

Історичні джерела свідчать, що у 1740-х рр. запорізькі козаки почали організоване, осіле господарське опанування Надззов'я. У результаті виникло селище – Кальміуська паланка або Кальміус, – центральний масив якого зосереджувався поміж трьох водойм – гирла р. Кальміус, Азовського моря та озера Домаха. На синхронних картографічних матеріалах це козацьке селище позначено назвою «Калмиуская поланка Войска Запорожскаго» [4]. У корпусі виданих документів Архів Коша Нової Запорозької Січі зустрічаємо назви – «Калміус», «Калмус», «Кальміюс» [1, с. 121, 124, 229]. Тут був найважливіший пункт залюднення й осілого життя в нашому краї, військово-

адміністративний центр однієї з територіальних округ, з яких складались належні Новій (останній) Запорозькій Січі землі – Вольності Війська Запорозького Низового або Запорожжя.

На його ближні та дальні околиці поширився переважно риболовецький промисел, розповсюджувалось скотарство та рільництво [10, с. 240]. Пунктами зосередження рибного промислу були риболовецькі заводи на узбережжі Азовського моря, які були власністю запорожців. Власники організовували ловіння й переробку риби (засолювання, в'ялення), виготовлення ікри та баликів, а також реалізацію рибної продукції. Виробничий процес на підприємствах ґрунтувався на приватній власності на засоби виробництва, особистій праці власників та найманих ними осіб або тільки наймитів, а також прибутковій мотивації. Терени паланки та її околиць були місцем жвавої торгівлі, перевезення товарів, переважно риби та рибних продуктів. Завдяки господарській діяльності запорожців усталювались торговельні зв'язки Надазов'я з українськими землями, імперським простором та закордоном.

Ліквідація Нової Січі та полково-паланочного устрою не зупинила господарського освоєння Надазов'я. Наступність із козацьким періодом полягала в безперервній наявності українського етнічного компонента у розвитку продуктивних сил краю.

Спочатку український етнічний чинник – колишні запорозькі козаки та наймити, зареєстровані різними переписами, які проводились місцевою імперською адміністрацією протягом другої половини 1770-х років, – був домінантним у виробничих процесах у Надазов'ї.

У подальшому продуктивні сили краю зростали на основі взаємодоповнення традицій, закладених ще в січові часи, та досвіду новоприбулих з ханату «християн грецького закону», з яких сформувалась станова спільнота «маріупольські греки». Зокрема, в описі міст Азовської губернії йшлося про те, що внаслідок неприхильності «маріупольських греків» до рибальства «одними только малороссиянами лов производится» [7, с. 80].

Отже, українське козацтво започаткувало те, що у нашому краї триває до сьогодні – безперервну традицію розвитку продуктивних сил. У той час, насамперед, до них відносились знаряддя для рибальського промислу – плавзасоби, риболовецькі снасті, а також професійно вправні працівники.

Маріуполь почав будуватися на просторі, де вже були зведені українцями житлові та культові споруди. Український компонент нашого міста (етнічний, мовний, спосіб життя та інтелігентське середовище від 1870-х років) – його невід'ємна складова від Кальміуської паланки до теперішніх часів [5].

Приватна ініціатива розквітала тут із часів заснування селища Кальміуська паланка. Гирло річки Кальміус було своєрідною мілководною затокою Азовського моря. На цьому місці була база для стоянки (гавань) козацької видобувної «флотилії». Тут безперервно, саме з часів паланки, до нашого часу функціонували пункти для причалування й розвантаження з суден (здебільшого риби). Тут же відбувалось навантаження на засоби тогочасного водного транспорту рибальського знаряддя, ймовірно, солі, харчу та горілки для рибарів [5]. Є поки що поодинокі виявлені свідчення вивезення звідси за кордон імперії зерна ще в паланочні часи [8, с. 488–490].

За паланочних часів у гирлі р. Кальміус не були споруджені спеціальні причальні споруди для швартування козацьких човнів. Не відразу вони з'явилися у постпаланочну, маріупольську добу. Утім, судна не припиняли відчалювати звідси з метою товарного рибальства та його матеріального забезпечення, не зупинялось, не зменшувалось, а збільшувалось завезення сюди видобутої в різних місцях Азовського моря риби.

Такий напрям розвитку переступив межу XVIII та XIX століть. Зокрема, в 1807 р. таганрозький градоначальник Б. фон Кампенгаузен доповідав у міністерство внутрішніх справ: «Главный внутренний торг в Мариуполе есть рыбной. Темрюкская и Донская рыба привозится в Мариуполь на лотках, на коих с оною туда приходило в 1804 г. 235, у 1805 р. – 220, у 1806 р. – 139» [2, с. 273]. До речі, з 1807 року наше місто потрапило в адміністративне підпорядкування Таганрозького градоначальства [9, с. 1318].

За відомостями іншого таганрозького градоначальника П. Папкова, риба та рибні продукти у великій кількості доставлялися морем з різних місць до Маріупольської пристані. З цією метою використовувалися спеціальні човни, що піднімали по 3–5 тис. пудів вантажу (1810 р. таких човнів було до 70, причому кожен робив по 3–4 ходки). Суходолом до Маріуполя приходило за рибою та рибними продуктами до 10 тис. фур (чумацьких маж) [3, с. 281]. Є й інші подібні відомості, вочевидь, за інший рік. У них йдеться, зокрема, про приїзд у Маріуполь протягом року до 13 тис. «фурщиків», які вивозили виловлену рибу на продаж у малоросійські губернії [2, с. 338]. Давалась взнаки усталеність з паланочних часів суходільних шляхів до місця продажу риби та рибних продуктів.

За нашими підрахунками в Маріуполі, як центрі рибної торгівлі, в першому десятилітті XIX ст. щороку відбувалась продаж-купівля від 6,4 до 22,4 тис. тон риби. Надходження від риботоргівлі, зважування риби на міських вагах, зборів з рибних ловів на теренах міської громади могли скласти 80 і більше відсотків доходів дуже скромного тоді маріупольського бюджету. У такий спосіб відгукувався паланочний спадок [5]. Згодом кальміуська гавань перетворилась на порт, який відіграв чималу роль у експорті пшениці в XIX ст.

Рибальськими угіддями на теренах Маріупольщині в постсічовий час здебільшого користувались підприємці, що походили з неукраїнських етностанових верств. Утім, рибарями, безпосередніми виробниками були українці. На кожен невід (на одному рибному заводі було по одному – два неводи) потрібно було 22 особи: майстер (отаман), його помічник та 20 робітників-забродників. Працювали від частини прибутку, за виключенням витрат на купівлю сіток, мотузок, поплавків, солі тощо. Суму, що залишилася, ділили навпіл, половину отримував господар, другу половину працівники ділили на рівні частини між собою [6, с. 90]. Мали б бути ще й оброблювальники риби.

У селищі Кальміуська паланка було влаштовано православний Свято-Миколаївський храм, що став центром парафіяльної громади, справами якої опікувалися Київський митрополит, духовенство Межигірського Спасо-Преображенського монастиря, кошовий отаман та паланочна старшина. Тут протягом багатьох років, до переселення православних вірних із ханату, забезпечувались духовні потреби місцевої української громади. Приміщенням храму та церковним начинням користувались деякий час і переселенці. Ці факти – свідчення початку поширення православ'я в нашому краї та його місцевої інституалізації з козацьких часів.

Зважаючи на те, що ще наприкінці XVII ст. Південь України як частина Османської імперії був у зоні ісламу, опанування українським козацтвом Надазов'я вперше презентувало тут сталий, осілий християнський світ (цивілізацію).

Література

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / П.С. Сохань. Київ, 1998. Т. 1. 698 с.
2. Гедьо А.В. Соціально-економічний розвиток грецьких громад України середини XVII–XIX ст.: джерелознавчий аспект. Донецьк: ДонНУ, 2006. 399 с.
3. Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800-1825 гг. Москва: Наука, 1970. 381, [2] с., [1] л.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ф. 1, Спр. 292: Карта лежащим местам около крепости Святого Димитрия Ростовского с показанием Российской империи границ [с барьерной землей на побережье Азовского моря]. М: 6 верст. в дм.
5. Коробка В., Коробка Ю. Яку ж спадщину від селища Кальміуська паланка (Кальміус) отримав Маріуполь. 2023. 9 вересня. URL: <https://www.0629.com.ua/news/3657738/pro-kozacke-korinna-mariupola-castina-6-aku-z-spadsinu-vid-selisa-kalmyuska-palanka-kalmius-otrimav-mariupol/>
6. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века. Изд. 2-е измен. и доп. Мариуполь: Рената, 2008. 428 с.

7. Описание городов Азовской губернии // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии / Изд. под ред. А. Синявского. Екатеринослав, 1904. Вып. 1. С. 72–93.
8. Протоколы Правительствующего Сената 1758 г. // Сенатский архив. СПб.: Сенатская типография, 1903. Т. 10. [1], 612 с.
9. ПСЗ-1. Т. 29, №22671. С. 1318.
10. Синяк І. Поселення Кальміуської паланки в генезі сучасних населених пунктів // Нариси з історії освоєння Південної України XV–XVIII ст.: колективна монографія / за ред. О. Репана. Київ: К.І.С., 2020. С. 227–255.

ЄВРЕЙСЬКИЙ ПОГРОМ 1905 Р. У МАРІУПОЛІ

Новікова С.В.

Спалахи антисемітизму, які ще з часів середньовіччя були маркером кризових явищ у суспільстві, на жаль, знову все частіше спостерігаються у різних країнах світу. Така тенденція є загрозливим сигналом зростання небезпечних настроїв, що виникли внаслідок соціальних та економічних проблем, спричинених не в останню чергу війнами, що відбуваються від початку ХХІ ст. на Близькому Сході. Ситуація загострилася після нападу 7 жовтня 2023 р. бойовиків ХАМАС на Ізраїль та початку контртерористичної операції у секторі Газа. Відбулися заклики до геноциду та переслідування євреїв у провідних університетах США – Гарварді, Пенсільванському університеті, Массачусетському технологічному інституті, які стали предметом розслідувань Конгресу у грудні 2023 р., переслідування євреїв у країнах ЄС, яскравим прикладом яких у листопаді 2024 р. став єврейський погром в Амстердамі. Антисемітські виступи також відбулися у жовтні 2023 р. на Північному Кавказі, але їх першопричину слід шукати у традиційній маніпулятивній політиці російської влади в сфері міжетнічних відносин [1].

З іншого боку, російська агресія проти України активізувала розпалювання антисемітизму в РФ за допомогою підконтрольних державі ЗМІ, а також через риторику політиків та державних чиновників, які розповсюджують теорії змови, намагаючись відволікти увагу росіян від воєнних злочинів їх армії в Україні, перекласти провину на інших та викривити інформацію про те, що відбувається у країні та у світі. Вправно використовуючи давні антисемітські забобони, кремлівська влада розповідає про уявні ворожі наміри західних держав щодо Росії, покладаючи провину за це на євреїв. Крім того, попри те, що існують беззаперечні докази того, що погроми осені 1905 р. були сплановані та організовані представниками російської влади, в російській історіографії та публіцистиці постійно спостерігаються спроби применшити кількості жертв погромів серед євреїв та перекласти провину за розпалювання антисемітизму на «підступний Захід», який таким чином ніби намагався пригальмувати небачені темпи економічного розвитку Російської імперії на початку ХХ ст. [2].

Подібні прийоми не нові. Вони застосовуються владою російської держави вже більше 100 років і спираються на давню традицію використання антисемітизму для створення атмосфери невдоволення та розбрату у суспільстві, для дезінформації та пропаганди, для ослаблення та дискредитації внутрішніх та зовнішніх супротивників. Саме тому вивчення типових методів російської політики антисемітизму на прикладі єврейських погромів, що відбулися у Маріуполі та інших містах у жовтні 1905 р., під час першої російської революції, є важливим та цікавим, і виступає завданням цієї наукової розвідки.

Єврейські погроми на теренах Російської імперії відбувалися протягом всього ХІХ ст. Але за своїми масштабами хвиля погромів у жовтні 1905 р. перевершила усі попередні і охопила всі великі промислові міста європейської частини країни, особливо її півдня. Як не дивно, детонатором для цих сумнозвісних подій став царський маніфест 17 жовтня, який дарував населенню імперії громадянські свободи. Але реальна політика імперської влади виявилася протилежною і була одразу спрямована на дискредитацію цих свобод.

Одним з найбільш кривавих став єврейський погром 18 – 20 жовтня в Одесі, де єврейське населення становило близько 40% від загальної кількості. Під час цього погрому загинуло 400 євреїв, а 50 тисяч втратили житло. Газета кадетів «Русское слово» писала, що свавілля у місті набуло грандіозних масштабів, супроводжувалося вбивствами, насиллям, нападами на мирних мешканців та нескінченними грабунками, які чинили натовпи хуліганів, посилені мешканцями околиць міста, портовими босяками, іншими асоціальними особистостями, озброєними кийками та палицями з залізними наконечниками. Вони просувалися вулицями міста, руйнували і грабували усе на своєму шляху. Лише вранці 22 жовтня війська отримали наказ стріляти у погромників і погром припинився [8].

Не менш жорсткий за кількістю жертв (176 чоловік вбитими, близько 500 – пораненими) був єврейський погром у Ростові-на-Дону, який відбувся 18 – 20 жовтня 1905 р. Про нього преса писала наступне: «величезна ніч жахів...майже всі єврейські крамниці пограбовані, деякі підпалені, на вулицях повний терор, все зачинено, хазяйнують чорносотенці та босяки». За часткою жертв серед єврейського населення (більше 1% від загальної кількості населення міста), саме цей погром вважають найбільшим у Російській імперії на початку XX ст. [5].

Не оминув погром і Маріуполь, в якому єврейське населення за переписом 1897 р. становило 15%. Ініціатором та організатором погрому 20 – 22 жовтня 1905 р. стало місцеве відділення «Союза русского народа». У офіційному звіті про події, надісланому до міністерства юстиції, зазначалося, що зранку 20 жовтня 1905 р. біля Харлампієвського собору зібрався натовп під керівництвом поліцеймейстера. Отримавши з собору хрест та хоругви, цей натовп з портретами імператора, криками «Ура» та співами гімну почав ходу, до якої приєднався міський голова Іван Попов. Коли натовп підійшов до кварталу, де знаходилися суцільні єврейські крамниці, з вікон готелю «Континенталь» пролунав провокаторський постріл, який став сигналом до негайного погрому. Більшість єврейських будинків і крамниць були пограбовані та розбиті. Поліція та козаки не лише не припиняли цей грабунок, але навіть заохочували до нього. Представники поліції опікувалися і були ініціаторами цих протиправних акцій, а деякі з козаків самі брали участь у заворушеннях. У документі також зазначалося, що представники міського самоврядування мали змогу зупинити погром, але залишилися бездіяльними. 23 жовтня у місті було створено добровільні загони охорони, які разом з поліцією та козаками почали патрулювати вулиці [7]. У результаті погрому загинуло 22 єврея (з них 5 дітей) [9], було розграбовано три чверті всіх торгових закладів міста, багато приватних квартир. Загальна матеріальна шкода склала два мільйони рублів.

Лише 9 листопада міський голова Іван Попов скликав екстрене засідання міської Думи, під час якого гласні засудили трагедію та виділили кошти з міського бюджету (6 тисяч рублів) для надання допомоги постраждалим. Було створено «Комітет зі збору пожертв та надання допомоги постраждалим від погрому 20 та 21 жовтня», який зібрав загалом 20 тисяч рублів. Дума також ухвалила постанови, в яких клопотала перед піклувальними радами чоловічої та жіночої гімназій міста про звільнення від оплати навчання для тих учнів, батьки яких постраждали під час погрому і не могли сплачувати за навчання [7].

Слід зазначити, що майже всі погроми 1905 р. у великих містах відбувалися за певною схемою. Спочатку заздалегідь розповсюджувалися чутки про те, що буде погром. Крім випадкових людей з натовпу у них завжди брало участь певне воєнізоване та навчене ядро з 10 – 15 осіб. Воно визначало час і розмір погрому, розповсюджувало зловісні чутки, наприклад, про наявність у євреїв планів напасти на православних. Паралельно складалися списки осіб і квартир, що підлягають розгрому у першу чергу, вироблявся загальний план, із передмість викликалися злодії та волоцюги. У день початку погрому натовп з іконами, державними прапорами і портретами імператора зупинявся перед єврейськими крамницями та помешканнями, відбувся провокаційний постріл або якесь пошкодження невідомими будь-якого з імперських символів. Після цього натовп з криками «Ура» разом з громилами і злодіями починав громити крамниці та будинки євреїв [6, С. 14].

Сенатор Євген Турау, який розслідував події у Києві та Одесі, відзначав, що у дні погрому вражала безсумнівна, близька до потурання бездіяльність військ та поліції. В Одесі командувач військами округу Олександр Каульбарс, даючи вказівки поліції, заявив: «Ми усі співчуваємо погрому...» [8]. У середовищі погромників також панувало переконання, що, «начальство» дозволило грабувати євреїв. Погромників увесь час контролювали перевдягнені поліцейські та жандарми. Як тільки дії погромників починали загрожувати владі та підприємцям неєврейського походження, особливо великим, їх негайно припиняли.

Про це також свідчив у своїх спогадах голова російського уряду у 1905-1906 рр. Сергій Вітте, який вказував на значну роль у підготовці погромів департаменту поліції на чолі з товаришем міністра внутрішніх справ Дмитром Треповим, про що стало відомо лише у 1906 р. Трепов користувався підтримкою Миколи II, якого революційні події примусили видати маніфест 17 жовтня. Погроми та інші злочинні акції уряду стали реваншем за цей вимушений крок [3, с. 46, 74, 138].

Але, одночасно, погроми мали й іншу мету: прибрати в особі євреїв економічних конкурентів, особливо у сфері торгівлі. Наприклад, розслідування подій у Києві встановило, що були випадки, коли до погрому підбурювали дрібні крамарі та власники дрібних ремісничих закладів - конкуренти євреїв. У Маріуполі в потуранні погрому звинувачували представників місцевого грецького купецтва, які до того ж входили до складу міської влади. Така ж ситуація з протистоянням грецького і єврейського купецтва спостерігалась і в Одесі [4, с. 239]

Отже, єврейський погром 1905 р. в Маріуполі, як і в інших містах Російської імперії, був одним з проявів реакції імперської влади на революційні події, її намаганням дискредитувати процеси лібералізації у державі, відволікти увагу суспільства від політичних та соціально-економічних проблем за допомогою розпалювання етнічної і релігійної ворожнечі у формі антисемітизму. Погроми відбувалися за стандартною схемою, за підтримки та участі поліції і міської влади, але при цьому були спричинені також економічною конкуренцією між єврейськими підприємцями та представниками інших етнічних груп. У Маріуполі, як і в Одесі, такими конкурентами євреїв були греки.

Література

1. Antisemitism in Europe reaching levels unseen in decades, says top Rabbi. URL: <https://www.euronews.com/my-europe/2023/10/25/antisemitism-in-europe-reaching-levels-unseen-in-decades-says-top-rabbi>
2. Более века антисемитизма: как сменявшие друг друга обитатели Кремля использовали антисемитизм для распространения дезинформации и пропаганды. Global Engagement Center Special Report. 29 января 2024 г. U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%B5-%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%B0-%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B0-%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D1%81%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8F%D0%B2%D1%88/>
3. Витте, С.Ю. Воспоминания. Т. 3 (После октября 1905-1911). Царствование Николая II. Москва: Соцэкгиз, 1960. 724 с.
4. Материалы к истории русской контрреволюции. Т. 1.: Погромы по офиц. документам. Санкт-Петербург, 1908. URL: <https://rev-lib.com/materialy-k-istorii-kontr-revoljucii-tom-i-pogromy-po-oficialnym-dokumentam/>
5. Мовшович, В. Е. Печальный юбилей. URL: http://www.pseudology.org/Kojevnikov/Xrestomatiya/Rostov_Pogrom_1905.htm
6. Обнинский В.П. Новый строй. Ч.1. Манифест 17 октября 1905 года - 8 июля 1906 года. Москва: Типография Русского Товарищества печатного и издательского дела, 1909. 192 с.

7. Руденко, Н. Еврейский погром в Мариуполе. Старый Мариуполь. URL: <http://old-mariupol.com.ua/evrejskij-pogrom-v-mariupole>
8. Турау Е.Ф., Кузминский, А. М. Киевский и Одесский погромы в отчетах Турау и Кузминского. Санкт-Петербург: Кн-во «Летописец», [1907]. 220 с.
9. Mariupol pogrom 1905. URL: <http://www.forum.j-roots.info/viewtopic.php?f=4&t=1851&start=20>

ПРОТИСТОЯННЯ 9 ТРАВНЯ 2014 Р. У МАРИУПОЛІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Романцов В.М., Романцова Н.І.

День 9 травня 2014 р. посів особливе місце в історії Маріуполя не як день перемоги, а як день кривавого протистояння незалежної України зі злочинним, рашистським диктаторським путінським режимом, що розв'язав на нашій землі підступну гібридну війну. З лютого 2014 р. синхронно з російською окупацією та анексією Криму почалася російська гібридна агресія на сході України. Це свідчило про сплановану операцію російських спецслужб проти Української держави. Особливо активно ці злочинні дії відбувалися на території Донеччини в містах Донецьку, Маріуполі, Слов'янську, де проросійські терористи під керівництвом їх кремлівських кураторів намагалися реалізувати гасла «російської весни», «новоросії», захисту «російського світу». В цих провокативних діях путінські спецслужби використовували свою «п'яту колону» в Україні, основу якої складали компартія України та різноманітні сепаратистські угруповання.

Після ганебної втечі з України президента В. Януковича в містах Донеччини російська агентура нарощувала антиукраїнські акції, почавши з проплачених проросійських мітингів та демонстрацій, довели справу до проголошення псевдореспубліки «днр» і поставили за мету захоплення влади в регіоні.

Реалізуючи свої злочинні плани, кремлівські спецслужби вслід за **трагічними подіями 2 травня в Одесі** влаштували 9 травня 2014 р. у Маріуполі провокації, епіцентром яких стало криваве протистояння у міському управлінні міліції. Ці події викликали інтерес у багатьох дослідників і знайшли відображення в різних історіографічних джерелах. Першими на це звернули увагу журналісти, які підготували ряд публікацій.

Серед перших українських журналістських розслідувань необхідно назвати книгу маріупольських учасників проекту «Маріуполь. Последний форпост», координатором якого була Анна Романенко [6]. Маріупольським подіям 9 травня присвячена одна з глав цього видання. Важливо те, що їх висвітлення в книзі супроводжується кольоровими фотосвітлинами, які ілюструють розповідь.

У книзі досить детально висвітлюються маріупольські події того дня, їх учасники з боку проросійських терористів, «активістів», роль місцевих представників КПУ та громадської організації «искренность», яка діяла під прикриттям комбінату ім. Ілліча, диверсійна група "Мангуст", пов'язана з бандою терористів "Восток". Журналісти приділили увагу також питанню про протидію провокаторам з боку правоохоронців та підрозділу ЗСУ, який допомагав захищати будівлю міського управління міліції [6, с. 131 - 189].

Автори зазначили, що трагічні події 9 травня 2014 р. у Маріуполі становили «грамотно сплановану провокацію та організовану систему поширення дезінформації, в якій взяли участь не лише деякі міські ЗМІ, але навіть вищі посадовці в обласному управлінні міліції», додавши при цьому, що організатори «досягли результату» [8, с. 129]. Містифікація цих трагічних подій призвела до того, озброєні злочинці, які вбили міліціонерів, стали «народними героями», а «українська армія демонізується» [6, с. 130].

9 травня 2021 р. на новинному сайті pr.ua/news була опублікована стаття маріупольця О. Рисьєва «Битва на Георгіївській: сім років тому в центрі Маріуполя українські військові та правоохоронці боролися за будівлю УВС з проросійськими бойовиками» [9]. Автор на

основі відкритих джерел і спогадів учасників подій того дня досить стисло надав похвилинну їх хронологію з 10-ї по 14-у годину, розглядаючи як початок АТО в Україні.

Американський письменник та журналіст Крістофер Міллер в опублікованій нещодавно книзі своїх спогадів розповів про побачене та почуте ним особисто наступного дня після збройного зіткнення українських захисників будівлі міського управління ВС у Маріуполі з проросійськими терористами. Автор звернув увагу на те, що «місто кишить сепаратистами з так званої «ДНР» Тоді в Маріуполі було більше сепаратизму, ніж у багатьох інших місцях регіону» [7, с. 184].

На значному фактичному матеріалі у контексті протидії організованих російськими спецслужбами т. зв. «російській весні» як один з аспектів битви за Маріуполь висвітлює зазначені події **військовий історик, науковий співробітник Чернігівського обласного історичного музею ім. В. Тарновського М. Жирохов**. Він з'ясував внутрішні та зовнішні чинники, які обумовили посилення суспільного протистояння в індустріальному центрі Приазов'я на початку травня 2014 р. та були підготовкою проросійських бойовиків до запланованої на 9 травня масштабної провокації, яка «привела б місто під контроль «ДНР»» [4, с. 27]. З ворожого боку уподіях брали участь група бойовиків, очолювана О. Недавнім на прізвище «Мангуст», група професійних російськи диверсантів [4, с. 27], У цьому виданні міститься інформація про участь українських військових та правоохоронних формувань, зокрема, 72-ї механізованої бригади ЗСУ, новоствореного батальйону «Азов», спецпідрозділу НГУ «Омега», львівського підрозділу Нацгвардії, 20-го батальйону ТРО у захисті будівлі Маріупольського міського УВС [4, с. 28 – 49].

Історіографічний інтерес становлять розвідки В. Бенчука щодо подій «російської весни» в Маріуполі. Науковець зазначив, що маріупольські події 9 травня були «поворотним моментом» у спробі ДНР взяти під контроль приморське місто. Використавши публікації газети «Приазовский рабочий», автор стисло описав протистояння навколо міського УВС і вказав, що його наслідком було «рішення відвести українські війська з міста, щоб уникнути напруження та нових жертв», масова участь містян у так званому референдумі 11 травня, а також тимчасове встановлення двовладдя в місті [3, с. 11]. Загалом В. Бенчук розглядав події 9 травня 2014 р. в Маріуполі в контексті т. зв. «російської весни», коли, на думку автора, мали місце провокації бойовиків та силове протистояння «між українськими військовими та парамілітарними формуваннями «ДНР»» [1, с. 10]. Окремо науковець з'ясував питання щодо висвітлення «російської весни» в Маріуполі на сторінках міської газети «Приазовский рабочий» [2].

С. Пахоменко та Г. Рудницька звернули увагу на особливості висвітлення маріупольських подій 9 травня 2014 р. в італійському медіапросторі. Вони зазначили, що періодичні видання Італії значною мірою перебували під впливом російської пропаганди, що безперечно вплинуло на оцінки ними процесів суспільно-політичного протистояння в Донбасі загалом та в Маріуполі зокрема. Маріупольські політологи виявили, що лівоцентристська за політичним спрямуванням газета «Ла Репуббліка» (La Repubblica) та ліберальна, правоцентристська «Корр'єре делла сера» (Corriere della Sera) серед найбільш резонансних подій розглядали травневі трагедії в Маріуполі. Прикладом такої проросійської позиції вказано на повідомлення щотижневого видання московського кореспондента «Ла Репуббліка» Ніколи Ломбардоцці. За словами авторів розвідки, «його матеріали майже стовідсотково дублюють позицію російської пропаганди і створюють в уяві італійського читача образ «агресивної», «націоналістичної» України». Трагічні події в Маріуполі італійський репортер висвітлював «з незмінним акцентом на військових злочинах України» [8, с. 278].

Збройні провокації російських диверсантів та місцевих бойовиків щодо захоплення Маріупольського міського УВС 9 травня 2014 р. були спрямовані на дестабілізацію суспільно-політичного становища в приазовському індустріальному та культурному центрі України, мали трагічні наслідки, спричинили людські жертви. Це були резонансні події, які викликали значний інтерес українських та зарубіжних ЗМІ, отримали відгуки в журналістському середовищі, а згодом в історичному аналізі науковців. Далеко не все

з'ясовано щодо тих подій. Загалом публікації журналістів оперативно подають інформативну, емоційну, але не завжди системну іноді політично упереджену картину маріупольських подій 9 травня 2014 р. Науковці-історики розглядають їх аналітично. Розглядаючи це збройне протистояння, корисно мати на увазі і одних, і інших, розширювати джерельну базу дослідження.

Література

1. Бенчук В. О. «Російська весна» у Маріуполі (лютий – червень 2014 року). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 4. С. 7 – 12.
2. Бенчук В. О. «Російська весна» в Маріуполі на сторінках газети «Приазовский рабочий» (лютий-червень 2014 року). *Військово-науковий вісник*. 2020. № 33. С. 224 – 239.
3. Бенчук В. Суспільно-політичне та силове протистояння в українському місті Маріуполь навесні 2014 року. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. № 3. С. 5-22.
4. Жирохов М. Битва за Маріуполь. Чернівці: Княжий вал, 2022. 104 с.
5. Жирохов М. "Руська весна" в Маріуполі: як бойовики атакували місто. 9 травня 2020. <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2020-05-09/russkaya-vesna-v-mariupole-kak-boeviki-atakovali-gorod/32690>
6. Мариуполь. Последний форпост. Київ: Поліграф ЮЕЙ, 2015. 304 с. з іл.
7. Міллер К. До нас прийшла війна. Життя і смерть в Україні / пер. з англ. О. Буйвол. Харків: ВД «Фабула», 2024. 400 с.
8. Пахоменко С., Рудницька Г. (2016) Конфлікт на Донбасі у дзеркалі італійських медіа. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2016. Вип. 15. С. 276 – 287.
9. Рисьєв О. Битва на Георгіївській: сім років тому в центрі Маріуполя українські військові та правоохоронці боролися за будівлю УВС з проросійськими бойовиками. 09.05.2021. URL: <https://pr.ua/news/bitva-na-georgievskoyi-semq-let-nazad-v-csentre-mariupolya-ukrainskie-voennye-i-pravoohraniteli-srazhalisq-za-zdanie-uvd-s-prorossiyiskimi-boevikami>

МОВНА СИТУАЦІЯ В ПОВСЯКДЕННІ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ, ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТЯХ У 1953-1964 РР.

Волошин М.В.

Постановка проблеми. Проблема використання української мови в повсякденному житті стоїть дуже гостро. Політологи, історики, філологи та соціологи підкреслюють її надважливість для майбутнього країни. На нашу думку, зародки багатьох сучасних конфліктних ситуацій слід шукати в часи хрущовської «відлиги», коли виходили дискримінаційні розпорядження та закони, проводилася послідовна політика пониження статусу української мови. В цьому контексті особливої уваги заслуговують досвід територій, об'єднаних в сучасні Львівську, Тернопільську та Івано-Франківську області. На їх прикладі виразніше видно наслідки русифікації 1953-1964 рр.

Огляд наукової розробки теми. Більшість радянських науковців вивчали мовну ситуацію в Україні часів «відлиги» тенденційно. Українські діаспорні історики, філологи, філософи, політологи часто зверталися до цього питання. Вони писали про загальний наступ на українську мову, її другорядний статус стосовно російської, зросійщення україномовного населення. Треба зауважити, що діаспорні автори спиралися на обмежену джерельну базу, передусім на радянські газети, офіційні документи, усні та письмові свідчення очевидців, часто були вкрай емоційними. Серед закордонних українських дослідників варто виокремити Р. Смаль-Стоцького [17], В. Чапленко [20]. Після відновлення української незалежності розпочався процес переосмислення вітчизняними істориками хрущовської «відлиги», зокрема мовного питання в ті часи в повсякденному житті громадян. Серед дослідників, які у

своїх працях торкалися теми, виділяються О. Г. Бажан [2; 3], В. К. Баран [4], В. М. Даниленко [4], О. В. Лук'яненко [11], О. В. Тевікова [18]. Але більшість розглядали питання в загальнодержавному масштабі, не торкаючись регіональної специфіки. Це завадило повною мірою осмислити це складне явище, побачити спадковість багатьох проблем і конфліктних ситуацій, використати досвід населення областей у боротьбі з русифікаторською політикою.

Метою дослідження є з'ясування мовної ситуації в повсякденному житті мешканців Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей у 1953-1964-х рр.

Виклад основного матеріалу. Історично склалося, що тривалий час міста регіону не були україномовними. Містяни переважно спілкувалися польською, російською, єврейською мовами. М. Грушевський взагалі називав всі сучасні йому українські міста чужорідними тілами [5, с. 94]. Внаслідок радянської політики стосовно поляків, масового знищення єврейського населення нацистами та переселення селян до міст ситуація почала змінюватися. Однак виявилось, що в СРСР українська мова має конкурувати в повсякденному житті з російською на нерівних умовах, бо чиновники нехтували нею та ігнорували місцеву інтелігенцію, коли йшлося про розподіл різних посад. Це навіть визнав Л. Берія [9], а вслід за ним українські комуністи республіканського [14] та місцевого рівнів [6].

Арешт Л. Берії «загальмував навіть часткові зміни в питаннях мовної політики в Україні у початковий період деєталінізації» [2, с. 103]. Продовж 1953-1964 рр. багато керівників великих підприємств були етнічними росіянами, або походили з областей з переважно російськомовним населенням. В армії користувалися виключно російською, тому коли хлопці поверталися зі строкової служби, то часто в побуті продовжували нею спілкуватися чи розмовляли на суржикі. До Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей направляли служити з інших регіонів Радянського Союзу, що штучно збільшувало відсоток російськомовних. У 1959 році вийшов закон «Про зміцнення зв'язку школи та життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР системи народної освіти в Українській РСР», який законодавчо закріпив необов'язковість вивчення української. При цьому школи з російською мовою викладання мали краще матеріальне забезпечення [16, с. 130]. Російською виходило значно більше газет та книг, особливо наукової та технічної літератури [18, с. 311], багато службових інструкцій були написані не українською, часто ділова та інша документація теж нею не велася. Держава заохочувала обмін населення між областями та республіками. Відверто зневажливе ставлення до української мови в регіоні проявлялося у нехтуванні місцевими діалектизмами своєрідною боротьбою з ними у художній літературі [7]. Як наслідок, серед українців регіону поширилась так звана «двомовність», коли люди в повсякденному житті користувалися двома мовами. В теорії це звучить досить непогано, тільки ось на практиці «двомовні» поступово переходили на російську, при цьому серед росіян практично не було «двомовних», а багато з них так й не вивчили українську, не кажучи про те, щоб спілкуватися нею. Все це створювало враження колоніального режиму, який прагне якщо не знищити місцеву мову, то точно витіснити її з урядових будівель, виробництва, закладів освіти, культурної сфери, зробити її другосортною стосовно мови колонізаторів.

Така ситуація з мовою в повсякденні мешканців регіону впадала в очі іноземним туристам українського походження та неприємно їх вражала. Багато хто з них до відвідин історичної Батьківщини наївно думав, що УРСР — незалежна національна держава, в якій домінує рідна мова усюди, а не тільки вдома, але реальність була іншою. Туристів дивувало, що на кордоні їх вітав російською урядовець [10, с. 265], що, наприклад, в нових домах у Львові «чути здебільша російську мову» [15, с. 19.], що в Івано-Франківську для отримання дозволу для в'їзду до іншого населеного пункту треба було заповнювати спеціальну форму російською мовою [8, с. 99].

Тільки наявність численного сільського населення гальмувала поширення російської в повсякденному житті. Взагалі, вплив села на місто в регіоні у мовній сфері був значущим. Мешканці навколишніх сіл масово переселялися у міста: шукали кращої роботи, їхали навчатися у міські училища, технікуми, інститути та університети та сприяли поширенню української у різних сферах. Хоча, як зазначає Г. Боднар, не тільки львів'яни потрапляли під

вплив сільської розмовної мови, але своєю чергою і мігранти підпадали під вплив міста [1, с. 195]. Деякі переселенці піддавалися моді та переходили на суржик. На вихідні та на свята великі населені пункти наводнювалися селянами, які приїздили у справах. Наприклад, Л. Лукасевич писав стосовно Львова, що «в суботи й неділі місто приймає цілком український характер — чується виключно українську мову, бо повно селян, які приїзять за «справунками» [10, с. 267].

Співіснування в містах двох мов, носії однієї з яких у своїй масі не бажали вчити ніяку іншу мову, а носії другої вже потерпали в Польщі від утисків за мовною ознакою, спричиняло конфлікти, які були частиною повсякдення багатьох людей. На сторінках радянської преси годі було шукати згадки про них, але з інших джерел, передусім мемуарного характеру, дізнаємося про їх поширеність. Російськомовні громадяни могли закинути україномовній людині, що вона не розмовляє російською (!) [22, с. 195.], окремі студенти одного з львівських університетів обурювалися лекціям українською [12, с. 49], директор музичної фабрики «Львів'янка» Герман Сенгліч ставився до української мови з відкритим презирством [21, с. 49-50.]. Це все закономірно викликало зворотну реакцію. Г. Боднар стверджує, що сільські мігранти «недолюбливали російську мову» та «не вживали російської мови без нагальної на те потреби» [1, с. 196].

Зауважимо, в інших областях ситуація з використанням української мови у повсякденному житті була часто ще гіршою та мало змінилася після усунення М. Хрущова від влади. Наведемо слова Леоніда Плюща з його мемуарів: «Харків настільки зрусифікований, що українська мова звучить тільки на базарі, куди приїжджають колгоспники. У харківського обивателя українська мова викликає одну реакцію — спекулянт (бандерівець, фашист)» [13, с. 274]. Цитату можна було б списати на суб'єктивну оцінку, але схоже знаходимо в інших джерелах, часто написаних людьми з протилежними поглядами. Численні мемуаристи описували різні неприємні ситуації на мовному ґрунті. Багато з них симптоматичні й для сучасності.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Мовна ситуація в регіоні у 1953-1964 рр. була складною. Вона характеризувалася як несприятлива для використання української у всіх сферах повсякденного життя: навчанні, роботі, особистому спілкуванні. Причиною цього були загальнореспубліканські процеси та певна недовіра до місцевого населення, представників якого часто не висували на керівні посади. Разом з тим вона була кращою у порівнянні з іншими областями. Майже повного заміщення української не відбулося, в першу чергу завдяки сільському україномовному населенню. Тема є перспективною для подальшого дослідження. Зокрема потребує вивчення стан польської, єврейської мов в містах Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей у 1953-1964 рр., які ще кілька десятиліть до того були мовами повсякденного спілкування на означених територіях.

Література

1. Боднар Г. Львів. Щоденне життя міста очима переселенців із сіл (50-80-ті роки ХХ ст.) : монографія. Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 338 с.
2. Бажан О. Г. Мовний процес в Українській РСР в умовах початкового періоду десталізації (1953 – 1955 рр.). Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: 36. ст. Київ, 2008. Вип. 14. С. 95-103.
3. Бажан О. Г. Рух за поширення української мови в період «хрущовської відлиги». *Наукові записки НаУКМА*. 2007. Т. 65 : Історичні науки. С. 40–49.
4. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). Київ: Видавничий дім "Альтернативи", 1999. 304 с.
5. Грушевський М. Підстави великої України. *Михайло Грушевський. Вибрані праці. Видано з нагоди 25-річчя з дня його смерті (1934-1959) / упоряд. Г. Микола*. Нью-Йорк, 1960. С. 90-110.
6. Із стенограми пленуму Львівського обкому КП України про постанову ЦК КПРС від 26

- травня 1953 року «Питання західних областей Української РСР» та доповідну записку Лаврентія Берії до президії ЦК КПРС. 12 червня 1953 року. *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Том II (1953-1966).* / відпов. ред. Ю. Сливка. Львів, 1996. С. 10-47.
7. Із статі Петра Довгалюка «Рукопис і редактори». Про видання творів західноукраїнських письменників. Червень 1957 р. *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Том II (1953-1966).* / відпов. ред. Ю. Сливка. Львів, 1996. С. 256-264.
 8. Качалуба М. З моєї Одиссеї. Ч. III : Лікарські споми́ни з Карпатської України й Словаччини. Прудентопіль; Шерне : Вид-во ОО. Васи́лян, 1983. 175 с.
 9. Лукасевич Л. Роздуми на схилку життя. Нью-Йорк. 342 с.
 10. Лук'яненко О. В. Мовне питання у середовищі освітян УРСР часів деєталінізації. *Сумська старовина.* 2012. № 36-37. С.72-82.
 11. Лаврентий Берия. 1953. Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы. Москва, 1999. С.46-49.
 12. Мороз Р.В. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. Харків: Права людини, 2012 р. 288 с.
 13. Плющ Л. У карнавалі історії : Свідчення. Київ : Факт, 2002. 632 с.
 14. Постанова пленуму ЦК КПУ про постанову ЦК КПРС від 26 травня 1953 р. «Питання західних областей Української РСР» і доповідну записку Л. Берії до президії ЦК КПРС. 4 червня 1953 року. *Національні відносини в Україні у ХХст.:* збірник документів і матеріалів / гол. ред. І. Ф. Курас. Київ : Наукова думка. С. 318-324.
 15. Прокопів М. По п'ятдесятіть роках на Україні. Нью-Йорк, 1964. 64 с.
 16. Свора́к С. Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х — першої половини 60-х років ХХ століття : дис. ... доктора ієт. наук: 07.00.01. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1999. 367 с.
 17. Смалъ-Стоцький Р. Українська мова в советській Україні. Нью-Йорк, Торонто, Сідней, Париж : Наукове товариство ім. Шевченка в ЗДА, 1969. 318 с.
 18. Тевікова О. В. Русифікаторська політика радянської влади в галузі освіти в роки тимчасової лібералізації тоталітарної системи. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої ієторії.* Рівне, 2008. Вип. 13. С. 84-89.
 19. Тевікова О., Дорошенко С., Лисенко А. Особливості національної мовної політики в Україні протягом 50-60-х рр. ХХ ст. Витоки педагогічної майстерності. 2017. Вип. 19. С. 309-316.
 20. Чапленко В. Мовна політика більшовиків на Україні в 1950-60-х рр. Чікаго, 1974. 216 с.
 21. Яремко І. Мої зустрічі з Україною або Як розвалювалися ілюзії. Вінніпег : Відбитка з газети «Український Голос», 1975. 125 с.
 22. Яцук Т.П. Люди і долі: Споми́ни. Львів : Видавництво Державного університету «Львівська політехніка», 2000. 264 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ ДОБРОВОЛЬЦІВ-ПАРАМЕДИКІВ ПРИ ОБОРОНІ МАРІУПОЛЯ ПРОТЯГОМ 24 ЛЮТОГО – 20 ТРАВНЯ 2022 РОКУ

Келеп Я., Кирпа С., Рубленко В.

Актуальність даної теми визначається тим, що діяльність парамедиків була направлена на порятунок життя захисниць та захисників міста Маріуполя протягом лютого-травня 2022 року. Парамедики стали тією силою, яка врятувала не одне життя військового солдата Збройних Сил України під час оборони Маріуполя та було створено умови для довготривалої оборони міста з метою припинення швидкого наступу російської армії в інших місцях бойових дій і певний час велася «позиційна війна».

Метою є дослідити діяльність добровольців-парамедиків при обороні Маріуполя.

Новизна дослідження полягає в тому, що автори проаналізували доступні в мережі інтернет інтерв'ю з парамедиками/парамедикинями – учасниками/учасницями оборони міста Маріуполя і на основі матеріалів інтерв'ю визначили напрямки діяльності парамедиків/парамедикинь. Для об'єктивного вивчення даної проблеми, були знайдені за допомогою мережі інтернет фотосвітлина з даної теми, які викладалися з окупованого Маріуполя захисниками/захисницями, парамедиками/парамедикинями.

Стан наукового вивчення проблеми. Дана проблема є на сьогодні не досліджена на рівні науковців істориків, медиків чи воєнних. Серед дослідниць даної теми можна виділити дніпровських студенток Ж. Селецьку та К. Сагло, які дослідили проблему діяльності парамедиків при обороні Маріуполя протягом лютого-травня 2022 року [14; 15].

Дослідивши дану проблему з'ясували, що парамедики надавали медичну допомогу пораненим (ушкодженим) українським військовим при обороні Маріуполя, які мали пошкодження стегнових кісток, черепа та головного мозку, органів зору, ЛОР-органів, щелепно-лицевої ділянки, хребта, спинного мозку, грудної клітки, живота, кінцівок, таза та тазових органів, магістральних судин, рани м'яких тканин, інфекційні ускладнення поранень і травм [6; 16]. Парамедики надавали медичну допомогу не лише хірургічного характеру солдатам, але і займалися лікуванням таких хвороб, які пов'язані із внутрішнім кровообігом, травленням, диханням, інфекційними захворюваннями, сечостатевою та нервовою системами [10; 13]. Парамедики займалися лікуванням уражень внутрішніх органів при бойовій травмі внаслідок змін зі сторони серцево-судинної системи, шлунково-кишкового тракту, органів дихання, нирок та крові [3]. Оборонці Маріуполя отримували від парамедиків стоматологічну, неврологічну, психіатричну та медико-психологічну допомогу [8; 17].

Лікували парамедики і гострі респіраторні захворювання, серед яких були гострий бронхіт, отит, пневмонія, дистонія, артрит, герпес, міозит, дискинезія жовчовидільних шляхів, неврит, кон'юнктивіт, дерматит і ГРЗ [8; 11]. Дуже часто захисники/захисниці Маріуполя із забоями різних органів, вивихами, забійними інфікованими ранами, побутовими травмами кінцівок, розтягненням зв'язок, укусом кліща та бджоли, захворюваннями стопи, сонячного опіку, опіку вогнем, ячменю повік, риніту, фарингіту, отиту, гастриту, виразки шлунку, простатиту, пневмонії, ларингіту, лишая, фурункули, діареї, захворювання органів системи дихання та гострого зубного болю зверталися до парамедиків за медичною допомогою [1; 7].

В умовах обстрілу та зоні укриття парамедики надавали медичну допомогу під вогнем пораненим військовослужбовцям, які мали кровотечі, відкриті ушкодження грудної клітини, пошкоджені дихальні шляхи, накладали шини на переломи, перев'язували рани на кінцівках, обробляли місця опіків, вводили до організму пораненого знеболюючі та антибіотики з польової аптечки, вживали необхідних заходів для запобігання розвитку шокового стану або надавали допомогу при шоці [2; 9].

Ще одним із напрямів буденної діяльності парамедиків під час оборони Маріуполя стали санітарно-гігієнічні та протиепідемічні заходи серед військовослужбовців, медична розвідка району дислокації військових, пропаганда гігієнічних знань та здорового способу життя серед особового складу, збирання, винесення (вивезення) поранених і хворих з поля бою, завантаження на транспорт і вивантаження з нього поранених солдат, відтягування тяжкопоранених в укриття, витягування поранених солдат із бойової техніки, перенесення та сортування поранених [14, с. 422; 15, с. 127].

Отже, дослідивши проблему діяльності парамедиків під час оборони Маріуполя протягом лютого-травня 2022 року, встановили, що добровольці-парамедики займалися різними видами домедичної та медичної допомоги, а інколи доводилося брати і інші види робіт в умовах дефіциту кадрів. Серед видів домедичної та медичної допомоги пораненим солдатам ЗСУ відзначаємо ті, з якими парамедики вперше могли зіткнутися, не знаючи, як треба діяти.

Література

1. Азовці PRO: особливості роботи медиків на війні. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pwSuQ6gAR0Y>.
2. Асан Ісенаджієв: рятував поранених «Азовсталі» і пережив підриг. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=1511012933087935>.
3. Був на «Азовсталі» та у полоні в Оленівці: парамедик з полку «Азов». URL: повернувся на Одещину. https://www.youtube.com/watch?v=Y_QyL8UAPRA.
4. Вінницький парамедик, 19-річний Назарій Гринцевич з «Азовсталі» повертається додому. 2022. URL: <https://vinnitsa.info/article/vinnyts-kyu-paramedyk-19-richnyy-nazariy-hryntsevych-z-azovstali-povertayet-sya-dodomu>.
5. «В этих ужасающих условиях он спасал людей — и гражданских, и военных». История самого молодого парамедика с «Азовстали». 2022. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/v-etih-uzhasayushih-usloviyah-on-spasal-lyudej-i-grazhdanskih-i-voennyh-istoriya-samogo-molodogo-paramedika-s-azovstali>.
6. «З ран діставали фрагменти чужих кісток»: парамедик про російський штурм «Азовсталі». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-shturm-azovstal-paramedyk-mariupol-polon-olenivka/32276560.html>.
7. Інтерв'ю з Колосінською Н. 2023. URL: <https://1plus1.video/novosti-snidanku-z-11/2023/1-vipusk-najstrashnishij-moment-buv-koli-privezli-poranenih-ditok-medikinya-z-azovstali-nina-kolosinska>.
8. Інтерв'ю з «Пташкою» - бойовим парамедиком із «Азовсталі» Катерина Поліщук. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=-mnD_fEDZiw.
9. Ліки були протерміновані ще з 2019-го: парамедиків та колишня полонена про дні на «Азовсталі». 2023. URL: <https://glavcom.ua/country/society/paramedik-ta-kolishnja-polonena-rozpovila-pro-zhittja-na-azovstali-943250.html>.
10. Медики из Азовстали: спасение жизни раненых без медикаментов и плен в Еленовке. 2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KVP5MvwQmxc>.
11. Оборона Маріуполя, «Азовсталь» та полон: парамедик «Азову» Максим. За межами. 2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MMrZcMySiCc>.
12. На Азовсталі лікував поранених фельдшер бригади морських піхотинців з позивним «Вітамін». URL: https://www.youtube.com/watch?v=YT_iOiEMvA.
13. Проводив операції на Азовсталі: історія військового хірурга Євгена Герасименка. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=61YcO4BQknI>.
14. Рятував життя в блокадному Маріуполі - у гостях "Сніданку" лікар-анестезіолог Олександр Белаш. 2022. URL: <https://tsn.ua/video/video-novini/ryatuvav-zhittya-v-blokadnomu-mariupoli-u-gostyah-snidanku-likar-anesteziolog-oleksandr-byelash.html>.
15. Селецька Ж., Сагло К. Діяльність добровольців-парамедиків на передовій у районах проведення АТО / ООС. Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених. Вінниця. 2023. С. 421-424.
16. Селецька Ж., Сагло К. Діяльність добровольців-парамедиків на передовій у районах проведення АТО / ООС. Україніка молода: збірник статей. Випуск 11. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2023.. Житомир. 2023. С. 126-129.
17. Як оперував у бункері Азовсталі й лікував у полоні — військовий хірург з Дніпра Євген Герасименко. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AtlHzmD5cIY&t=20s>.
18. «Я не хотів ЗДАВАТИСЯ, думав ПІДІРВАТИ бункер»: історія медика з АЗОВСТАЛІ. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=DrIcKrd_L3E.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА КРИМСЬКИХ МІСТ В ПРИЗМІ ПОДОРОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МАНДРІВНИКІВ КІНЦЯ ХVIII-ХІХ СТ.

Чорний Б.О.

Невдовзі після приєднання Криму до Російської імперії Крим відкрився для іноземців, передусім європейських мандрівників, які потягнулися до цього регіону, сповненого старожитностями. Варто відмітити, що для багатьох мандрівників античні старожитності півострова були ледь не найбільш цікавим об'єктом для огляду й опису в усьому Кримі. Однак, подорож не була суто туристичним, рекреаційним актом, вона, натомість, була скоріше свого роду індивідуальною науковою експедицією. Тому більшість вояжерів, які збиралися відвідати Кримі присвячували свій час, серед усього іншого, дослідженню його історичних пам'яток, ретельно готувалися й підвищували свій рівень обізнаності в сфері історії регіону та його історико-культурної спадщини.

Тема історико-культурної, зокрема й архітектурної спадщини Криму привертала увагу головним чином вітчизняних істориків, джерелознавців та краєзнавців. Так, Г. Каушлієв аналізуючи записки англійських мандрівників, які відвідували Південь на межі ХVIII-ХІХ ст., зауважив на внеску пілігримів у краєзнавче освоєння регіону. На його думку, подорожні нотатки є одним із найоригінальніших джерел з історії краю. Автор доводив, що подорожі представників інтелектуальної еліти сприяли активному накопиченню кримознавчих матеріалів, заохочували до візитів у Крим, а також спонукали царський уряд до більш активного засвоєння краю. Основними об'єктами уваги з боку вітчизняних пілігримів були античні та середньовічні старожитності, побут і звичаї місцевого населення (караїмів, кримських татар). О. Гусєєва досліджувала тему подорожнього нарису та тревелога як комунікативної форми, що дозволяє писати про враження, отримані під час подорожей, та відображати світ навколо себе. Монографію С. Громенка «*Stepy, morze i gory: Польські мандрівники кінця ХVIII – початку ХХ століття про Крим*» присвячено дослідженню польської мандрівної літератури. Дослідник виявив низку раніше невідомих спогадів та епістоляріїв, зробив висновок про цінність та інформативну значущість записок польських вояжерів. Особливу увагу Громенко звертає на історико-культурну, передусім архітектурну спадщину кримських міст означеного періоду, як вона поставала в світогляді східноєвропейських мандрівників періоду романтизму. Метою ж даного дослідження є головним чином висвітлення культурного становища міст Криму другої половини ХVIII – ХІХ ст. через долю їх історико-культурної й архітектурної спадщини.

Британський вояжер Едвард Кларк відвідав Крим у 1800 р. і через декілька років опублікував детальний опис своєї подорожі, у якому він особливу вагу приділив археологічним старожитностям півострова. Завдяки своїм енциклопедичним знанням, працьовитості та різноманітним інтересам, британському вояжеру вдалося створити всеохоплюючу працю, яка охоплює дані про фізичну географію, флору та фауну, населення та міста, економіку та стан воєнних справ, а також історію та археологію країн, які він описував.

Описам Криму Кларка характерна різкість і відкритий осуд негативних аспектів російської політики в регіоні. Через це серед російських дослідників переважають негативні оцінки вояжера взагалі й зокрема його описів Російської імперії та Криму, його часто-густо звинувачують у «русофобії». З огляду на це, його думка про Крим початку ХІХ ст. видається нам особливо цінною та цікавою. Крім того, варто відмітити, що Едвард Кларк дійсно дуже ретельно описував археологічні пам'ятки кримського півострова, зокрема й ті, які в означений період значно постраждали через антропогенну діяльність, у першу чергу від активності в розбудові нових міст російською владою. Його роботу можна використовувати у якості джерела з втраченої або ж пошкодженої археологічної спадщини Криму, а також зокрема й для реконструкції історії археологічної науки досліджуваного періоду в південних регіонах Російської імперії. Кларк відмічав, що хоча буремна історія Криму й мала

негативний вплив на збереженість історико-культурної спадщини півострова, однак найбільшу шкоду їй принесли його сучасники – російські колонізатори. Вояжер згадує, що вони знищили близько 500 старих будинків Керчі й побудували на їх місці тридцять «жалюгідних» торгових лавок [3, с.110-126]. Оглядаючи старожитності Гераклейського півострова, Кларк отримав нові докази трагічної долі археологічних пам'яток півострова: «Коли вони [росіяни] оселилися в цій країні, залишки міста Херсонеса були настільки великі, що збережені були всі ворота. Незабаром вони їх зруйнували...вони знесли, зламали, зрили і зруйнували будь-який пам'ятник, здатний висвітлити його [Херсонеса] минулу історію...» [3, с. 207] .

На руїнах давнього Херсонесу росіяни облаштували каменоломню, звідки нова влада брала матеріали й сировину для будівництва Севастополю. Кларк приходить до висновку, що така поведінка є звичною для росіян, відмічаючи, що турки на його думку є більш культурні та витончені у питаннях стародавніх пам'яток ніж росіяни. [3, с. 207] Британський вояжер розказує також про руйнування колонізаторами османської Кафи: російські солдати ламали мечеті, руйнували мінарети, знищували водопроводи, фонтани, переплавляли свинцеві архітектурні деталі на кулі, а каміння зі зруйнованих споруд брали на зведення власних будівель. Так Кларк згадує, що на будівництво нових споруд були пущені надгробки з татарських кладовищ у Карасубазарі, не дивлячись навіть на те, що довкола знаходилося достатньо вапняка гарної якості [3, с.159] . Однак, Кларк відмічає також і те, що ханський Бахчисарайський палац зберігається незайманим, щоправда виключно завдяки особистому наказу Катерини II [3, с.184]. Едвард Кларк вважав, що вцілити вдалося лише тим пам'яткам, які знаходилися під захистом самої природи, яку російські колонізатори де-інде ще не могли подолати. Так, наприклад, він згадує, що Успенський монастир, що знаходився поблизу Бахчисараю, зміг зберегтися лише тому, що росіяни не змогли зруйнувати скелю, в якій він був видобаний. [3, с.188]

Жильбер Ромм відмічав, що одразу після завоювання Криму, Херсонес почав швидко руйнуватися через розкопки, а точніше сказати – грабіжницьке розкрадання, що здійснювалося в цій місцевості з метою пошуку цінних старожитностей та добування матеріалу для будівництва: «Руїни цього знаменитого поселення були стільки разів перериті паном Маккензе у пошуках античних монет та кам'яних плит, з яких будують нове місто, що мандрівник знаходить там лише купи каменю. Пощажені були тільки одні ворота...» .[1, с. 51] Адмірал Ф.Ф. Макензі був засновником нового міста Севастополя й почав свої «розкопки» одразу ж після його заснування в 1783 році, з причин недостатньої кількості будівельних матеріалів . Разом з тим Макензі вишукував в місцях цих розкопок і стародавні монети, та інший цінний «антикваріат». Ромм відзначав, що кладку міських стін Херсонесу також розбирають для будівництва Севастополя . [1, с.63]

Жан Рейї, французький вояжер, що відвідав Крим у 1803 році, також не оминув увагою Херсонес. Становище давнього городища на початку XIX ст. він описав так: «Будівництво Севастополя остаточно завершило руйнування цього стародавнього міста, майже всі стіни якого можна було побачити під час завоювання Криму росіянами. Серед сміття знайдено написи, кілька мармурових скульптур, монети та медалі з різного металу» . [4, с. 122]

Шотландець Джеймс Вебстер в 1827 році став безпосереднім свідком розкопок в Херсонесі, з моменту яких прийнято вести відлік історії археологічного дослідження Херсонеського комплексу: «Розкопки просуваються дуже повільно, а пам'ятники і залишки, що піддаються виявленню, навряд чи можуть винагородити зусилля і витрати на їх пошук. Усі залишки стародавнього Херсонеса укрив зруйновані; ті з них, що відкриті в даний час, в основному відносяться до середньовіччя. Робітники розкопували руїни, що приховували стародавню молитовню, але їх праця не відкрила нічого, крім небагатьох поганих іонійських колон з хрестами, вирізьбленими на стовбурах та капітелях...Ці залишки показують міру руйнування. Варвар виявив свою дикість і, можливо, побажав показати, яке величезне місто він зруйнував» . [5, с. 76]

Спогади шотландського вояжера Джеймса-Едварда Александера є цінними з огляду на те, що у своїх тревелогах вояжер вказує на причини розорення пам'яток Криму об'ємніше ніж більшість згадуваних мандрівників, зазначаючи серед причин такого стану речей не лише нову владу та будівництво нею нового міста, але й діяльність грабіжників. [2, с. 267]

Мандрівники, досліджуючи історико-архітектурну спадщину півострова звертали особливу увагу на чотири групи об'єктів – античні й середньовічні архітектурні старожитності давнього Херсонесу (цікавили вояжерів більш за все); середньовічні та ранньомодерні фортеці різних періодів, на котрі багатий Крим; ханські палаці, серед яких особливе місце займав Бахчисарайський палац; Воронцовський палац як приклад нової в регіоні імперської архітектури з «місцевою специфікою». Крім того, варто відмітити увагу окремих вояжерів до неархітектурних старожитностей півострову, передусім до наукових рукописів татарською мовою та іудейських релігійних текстів. Ці рукописи зберігалися в мечетях та синагогах Криму відповідно й відігравали важливу національно-культурну функцію, будучи елементом національної гордості та самоідентифікації.

Досліджуючи пам'ятки Херсонесу всі вояжери фіксували варварську політику російської влади, що полягала в кричущому розкраданні матеріальних цінностей цієї давньої місцевості та руйнації архітектурних старожитностей Херсонесу. Якщо перший аспект здійснювався більшою мірою в приватному порядку й винуватцями цього були передусім російські солдати, то вандалізм по відношенню до архітектурних об'єктів античного й середньовічного Херсонесу був безпосередньою частиною місцевої політики царизму в регіоні. Для пришвидшення розбудови сусіднього Севастополя й мінімізації витрат, матеріал зі зруйнованих архітектурних об'єктів античного й середньовічного Херсонеса використовувався у якості будматеріалів для нового міста. Подібна практика в Криму досліджуваного періоду спостерігалася також і в інших історико-архітектурних комплексах півострова, передусім давніх фортецях, із зрозумілих причин. Російську владу абсолютно не цікавила історико-культурна спадщина регіону, яку вона розглядала виключно з утилітарної точки зору.

Література

1. Ромм, Ж. Путешествие в Крым в 1786 г. Ленинград: Издание Ленинградского государственного университета, 1941. URL: http://az.lib.ru/r/romm_s/text_1941_puteshestvie-v_krym_v_1786_godu.shtml
2. Alexander J.E. Travels to the Seat of War in the East through Russia and the Crimea in 1829. Vol. I. London, 1830. 308 p.
3. Clarke E.D. Travels in Various Countries of Europe, Asia, and Africa. Part the first. Russia, Tahtary, and Turkey. 4th ed. Vol. 2. London, 1817.
4. Reuilly J. Voyage en Crim e et sur les bords de la Mer Noire, pendant l'ann e 1803. Paris, 1806. 303 p.
5. Webster J. Travels through the Crimea, Turkey, and Egypt. Vol. 1. London, 1830.162 p.

POSTCOLONIAL APPROACH IN HUMANITARIAN AND SOCIAL STUDIES OF UKRAINE AND LATVIA: THEORETICAL FRAMEWORK

Pakhomenko S.P.

Introduction

The Russo-Ukrainian war triggered an intensification of the decommunisation and derusification processes of public, symbolic spaces and wider cultural landscapes in Ukraine and Latvia. Although these processes had different dynamics in the two countries (in Latvia decommunisation started in the early years of restoring of its independence, while in Ukraine it began in 2015, after Euromaidan, the annexation of Crimea and the beginning of the conflict in Donbas), it has now been synchronised and complemented by a system of measures to eliminate the Russian imperial legacy. Decommunisation - in a broad sense - is the liberation of society from the influence and consequences of communist ideology. In a concrete sense, it implies: legal and political condemnation of the communist past and elimination of symbolic and iconic markers of the communist era, namely the dismantling of monuments put in honour of figures of the socialist period, renaming of streets, squares and other toponymic objects, and a ban on the public display of communist symbols.

Derusification implies the dismantling of monuments to figures of Russian culture, especially Pushkin, renaming of streets, including those named after Russian cities, changes in toponymy, revision of school programmes in literature and so on.

Taken together, these processes increasingly correspond to decolonising political and media rhetoric and are legitimised in the relevant laws of Ukraine and Latvia.

Parallel to the realisation of these practices, academic and intellectual reflection on them from the perspective of postcolonial theory has intensified. In Ukraine, it went beyond the literary studies (where it had been present since the early 1990s) and became an important track of historical and political science discussions, focused mainly on the politics of memory. In Latvia, the discussion of the identity of the Russian-speaking community, which has lost some important sites of memory, has intensified.

On the one hand, the postcolonial discourse is particularly relevant in the context of the Russo-Ukrainian war, as it provides a deeper understanding of the historical roots of the conflict, its contemporary manifestations, and reflects the very existential nature of Ukrainian resistance to aggression - as a struggle for the survival of the nation, state, and identity. On the other hand, sharp media rhetoric, radicalisation of historical politics, and an emotionally charged 'cancelling culture' can create conditions for the dominance of ethno-national narratives in both Ukraine and Latvia.

Considering the current academic and political discourses of decolonization, I explore applicability of postcolonial theory on the processes the desovietisation and derussification in Ukraine and Latvia.

Theoretical basis of the study

The main conceptual framework of the study is postcolonial theory in its various variations. The essence of postcolonial theory is the comprehension, reflection of the current state of society, country, nation, which was previously in a state of dependence. In general, the main subject of postcolonial studies is the study of the relations between 'empire and colony', 'centre and periphery', imperial (post-evolutionary) and colony (involuntary), and so on. These relations are considered from the perspective of culture and identity. On the one hand, as a cultural conflict

between the former or current colonies and colonising countries. And on the other hand, as the mutual influence of the conqueror and the conquered.

Since postcolonial theory as such was born in the depths of literary studies, when analysing the contemporary postcolonial discourse, I assume to focus on how the ideas of *Edward Said*, *Homi K. Bhabha*, *Gayatri Chakravorty Spivak*, the classics of this academic trend, are interpreted by Ukrainian and Latvian and other researchers and transferred to the cultural and historical situation in Ukraine and Latvia (*Pavlyshyn, M.; Hnatiuk O.; Shkandrij, M.; Tompson, E.; Ageyeva, V. etc.*).

Said's method of text deconstruction is used in analysing Russian writers' works about Ukraine and it is shown how they bear the imprint of colonial supremacy, implanting a inferiority complex in the culture of the colonised. Another of Said's ideas that Western discourse about the East is often portrayed as superior to the knowledge that Easterners have about themselves can be transferred to post-Soviet cultural and academic interactions, where Ukrainian and Latvian intellectuals' knowledge about their countries is ignored or declared unscientific, subjective, and nationalistically oriented. For decades, Western society, including the academy, has looked primarily at Ukraine through the prism of Russian influence.

The concept of 'subalterns', in the context of gender approach in accordance with the concept of subalterns Gayatri Spivak in Ukrainian postcolonial discourse is represented by the idea that the Russian colonisation, identified Ukrainian marginalia with chaotic and unstable and subordinate female fringes of the empire (*Gundorova, T.*). This can be traced in the work of poet Taras Shevchenko and Ukrainian romanticism in general, and was reflected in the brutal violence of Russian soldiers in the occupied Ukrainian territories.

In Latvian discourse the concept of 'subalterns' is used to characterise the hierarchy of colonial and post-colonial situation, where in the first case ethnic Latvians are subordinate and in the second case Russian speakers are subordinate (*Hanovs, D.*).

The literary discourse of postcolonialism is important for my research not only from a theoretical but also from a practical point of view, since its representatives have become active actors of decommunisation and derusification, and their ideas are now the intellectual background of decolonisation policy

I examine the historical and political science discourse of postcolonialism in the context of discussions about the colonial status of Ukraine and Latvia during the Russian Empire and the USSR and the political, economic, and cultural manifestations of the 'conqueror-subordinate' dichotomy. (*Yekelchik, S.; Velychenko, S. ; Ryabchuk, M. ; Hrytsak, Y.; Annus E.; Kalnačs B.; Kencis T.; Zelce, V.*) This discussion is examined through the prism of *D. C. Moore's* approach, which suggests the adaptation of postcolonial theory to the region of Central-Eastern Europe and the post-Soviet space in particular.

Research methods and materials

Method of historical analysis. The historical background and dynamics of decommunisation and derusification in Ukraine and Latvia are studied, and the role of the Ukrainian-Russian war in actualising and radicalising these processes is revealed.

Discourse analysis method will allow us to understand how official and unofficial narratives about the Soviet past and Russian cultural hegemony are being processed in Ukraine and Latvia. This includes the study of media, political documents, public speeches, and cultural texts, including the use of content analysis.

Comparative method - a comparison of the processes of decommunisation and derusification in Ukraine and Latvia will help to identify commonalities and differences in their approaches to deconstructing the Soviet heritage and combating Russian influence.

Case study method. Specific cases of decommunisation or derusification of public space in Ukraine and Latvia were selected: 1) Dismantling of the monument to the «Soviet Liberators» of Latvia on Victory Square in Riga; 2) Dismantling of the monument to Soviet soldiers in Daugavpils (Latvia); 3) changing the coat of arms of the Motherland monument, renaming the Arch of Friendship of Peoples in Kyiv; 4) Dismantling of the monument to Pushkin and renaming of the writers Babel, Ilf and Petrov streets in Odesa.

These four cases are analysed in the context of their legislative support, political implementation and reactions of local communities.

Literature

1. Агеєва, В. За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини. К.: Віхола, 2021. – 360 с.
2. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / Перекл. з польськ. А. Бондар (передм., розд. I–III), М. Боянівської, Український науковий інститут Гарвардського університету; Інститут Критики. – К.: Критика, 2005. – 528 с.
3. Гундорова, Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. — Київ : Грані-Т, 2013. — 548 с.
4. Шкандрій, М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Пер. П. Тарашук. — К.: Факт, 2004. — 496 с.
5. Bhabha, H. K. (1994), *The Location of Culture*. London: Routledge, 368 p.
6. Hanovs, D. (2022) Concrete Dust Versus Angel's Wings? Sacr s Wings? Sacralization of the “Victory Monument” and Postcolonial Memory Politics in Latvia. OCCASIONAL PAPERS ON RELIGION IN EASTERN EUROPE (OCTOBER 2023) XLIII, 9.
7. Hrytsak, Y. (2015). The Postcolonial Is Not Enough. *Slavic Review*, Vol.74, № 4 , pp. 732-73
8. Pavlyshyn, M. (2006) Literary canons and national identities in contemporary Ukraine. *Canadian American Slavic Studies*. pp.5-19.
9. Ryabchuk, M. Toward the Glocalization of Postcolonial Studies (in a way of conclusion)
10. Said, E. (1979). *Orientalism*. Knopf Doubleday Publishing Group, p. 432
11. Spivak, G., C. (2010) Can the Subaltern Speak? Reflections on the History of an Idea. URL <https://cup.columbia.edu/book/can-the-subaltern-speak/9780231143851>
12. Tompson, E. (2000) *Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism (Contributions to the Study of World Literature)*. Bloomsbury Academic, 248 p.
13. Velychenko, S. (2004). Post-Colonialism and Ukrainian History. *Ab Imperio*, 1/2004. pp.391-404
14. Yekelchik, S. (1997) The location of nation: postcolonial perspectives on Ukrainian historical debates. *Australian Slavonic and East European Studies*. Vol.11, Issue 1-2.

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Бондар Д.С.

Енергетична безпека сьогодні виступає ключовим фактором розвитку економіки будь-якої держави, запорукою забезпечення нормальних умов існування громадян. Вона є важливою складовою національної безпеки. Забезпечення населення енергією є однією з найголовніших проблем, вирішення якої визначає сталий розвиток країни, тобто розвиток без виснаження економічних, екологічних та соціальних ресурсів та без перенесення тягара на майбутні покоління.

Із зростанням населення світу зростає попит на їжу, природні ресурси та споживання енергії. Ця тенденція призводить до їх виснаження. У результаті виникає гостра конкуренція за обмежені ресурси. Це може спровокувати хвилю протиріч між домінантами на паливно-енергетичному ринку. Тому ціни на енергоносії зростають у геометричній прогресії. Розвиток світу йде шляхом глобалізації всіх сфер міжнародного життя, в тому числі і енергетичної. Водночас загострювалися протиріччя між країнами, пов'язані з нерівномірністю їх розвитку внаслідок глобалізаційних процесів, збільшенням розриву між рівнями добробуту країн. Цінності та моделі розвитку стали предметом глобальної конкуренції. Загострюються проблеми енергозабезпечення та боротьба за енергоносії.

Цю проблему вивчали Андрій Чеховський в своїй роботі “Характерні особливості забезпечення енергетичної безпеки країни та фактори, що на неї впливають” та Походенко Б.О який написав статтю “Огляд та порівняльний аналіз концепцій енергетичної безпеки Європейського Союзу й України” [5] [4].

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі впливу енергетичної безпеки на загальну стійкість держави, визначенні основних викликів і загроз в цій сфері, а також у розробці ефективних рішень, що сприятимуть підвищенню енергетичної незалежності.

Енергетичний сектор стикається з численними загрозами, пов’язаними зі зміною клімату, зокрема, з екстремальними погодними явищами та зростаючим навантаженням на водні ресурси. Підвищення стійкості до наслідків зміни клімату матиме вирішальне значення для технічної життєздатності енергетичного сектору та його здатності економічно ефективно задовольняти зростаючий попит на енергію, зумовлений глобальним економічним зростанням та зростанням населення.

У 2017 році МЕА (Міжнародне енергетичне агенство) звернуло увагу на вплив цифровізації на енергетичний сектор. Енергетичні системи в усьому світі стають все більш взаємопов’язаними. Таке розширення приносить багато можливостей, але також і нові виклики, оскільки постачальники та уряди прагнуть забезпечити безпеку цих систем. На сьогоднішній день кібернетичні порушення в енергетичному секторі були відносно незначними, проте кібератаки стають все більш поширеними, і ця проблема буде лише загострюватися зі збільшенням обсягів обміну даними або їх зберігання на серверах, а також зі все більш швидким розвитком підключених до мережі пристроїв.

Україна лише частково забезпечена традиційними видами первинної енергії, а тому змушена імпортувати їх з-за кордону. При цьому логічною є мінімізація співпраці з тими країнами-постачальниками, які становлять загрозу територіальній цілісності України, бо почуватись енергетично захищеними за таких умов неможливо.

Енергетична безпека – це захищеність держави, її громадян та економіки від загрози дефіциту в енергії. Іншими словами, енергетична безпека – це впевненість у наявності, доступності та можливості стабільно отримувати паливо та енергію прийнятної якості як за нормальних умов, так і за надзвичайних обставин. Енергетична безпека – це захищеність життєво важливих «енергетичних інтересів» держави та її громадян від внутрішніх та зовнішніх загроз. [1]

Енергетична безпека України – елемент національної безпеки та невід’ємна складова енергетичної безпеки Європи.

В умовах збройної агресії проти України забезпечення енергетичної безпеки стає важливим об’єктом державної політики. Це вимагає постійного та добре узгодженого управління з метою забезпечення енергетичної незалежності країни та надійної роботи інфраструктури, що безпосередньо впливає на функціонування економіки та життя громадян, дослідження змін на енергетичних ринках України та Європи, що з погляду економічної, соціальної та енергетичної інтеграції з ЄС є досить актуальним завданням.

Гарантування енергетичної безпеки є складовою проблеми забезпечення національної безпеки кожної країни, від якої залежить її соціально-економічна стійкість та обороноздатність. [2]

Енергетична безпека є міждисциплінарним напрямом, що охоплює кілька сфер таких як економічна, екологічна та безпекова.

Енергетична безпека безпосередньо пов’язана з економічною стійкістю, оскільки вартість енергоресурсів, інвестиції в інфраструктуру та ефективність споживання енергії мають суттєвий вплив на макроекономічні показники. Дослідження в цій сфері включають аналіз цін на енергоносії та стратегій диверсифікації джерел постачання для зменшення залежності від імпорту енергії та підвищення конкурентоздатності економіки.

Розвиток енергетики впливає на довкілля та зміну клімату. Перехід на відновлювані джерела енергії не лише підвищує енергетичну безпеку, але й сприяє досягненню екологічної стійкості. Водночас важливо враховувати баланс між впровадженням «зеленої» енергетики та потребами безперебійного енергозабезпечення.

Енергетична безпека є важливим елементом національної безпеки, оскільки перебої в постачанні або кіберзагрози можуть підірвати економічну та політичну стабільність. Сучасні підходи передбачають використання моделей оцінки загроз і розробку стратегій управління ризиками в енергетичному секторі.

Енергетика – одна зі стратегічно важливих галузей економіки України, від безпечного, стабільного функціонування та сталого розвитку якої залежать життєдіяльність та якість більшості сфер життя суспільства, а також безпосередньо добробут громадян. Важливе значення наш енергетичний сектор має і у глобальному вимірі, адже Україна відіграє важливу роль у забезпеченні енергетичної безпеки всього європейського континенту.

Для досягнення цілей, визначених Енергетичною стратегією України до 2035 року, схваленої розпорядженням КМУ від 18.08.2017 № 605-р, та Планом заходів з реалізації етапу «Реформування енергетичного сектору (до 2020 року)» Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», затвердженого розпорядженням КМУ від 06.06.2018 № 497-р, а також інших галузевих програм, серед яких важливими є інтеграція до європейських енергетичних ринків, потрібна широкомасштабна модернізація та реформування.

Це і модернізація та будівництво повітряних ліній електропередачі та підстанцій, і впровадження ринкових механізмів, адже на ринку доводиться конкурувати. Водночас низький рівень енергоефективності, зношення енергетичної інфраструктури, залежність від імпортного постачання енергетичних ресурсів – це ті нагальні проблеми, які потребують розв'язання.

Українська енергетика має значний потенціал для залучення інвестицій. Проте протягом тривалого періоду в галузі бракувало прозорих, конкурентних та зрозумілих правил гри для учасників ринку, панували монополії та зарегульованість. Це перешкоджало поступальному розвитку і модернізації української енергетики. А система перехресного субсидювання та дотацій із бюджету стримувала зростання цін на енергоносії для населення, водночас вимивала величезні кошти з бюджету, створювала нерівні умови, перешкоджаючи модернізації та розвитку, впровадженню нових технологій на підприємствах ПЕК.

Ці дії також покликані оптимізувати енергетичний баланс та підвищити економічну, енергетичну й екологічну безпеку, особливо в умовах зовнішньої агресії. Основною ціллю цих перетворень є зміцнення енергетичної безпеки України, надійне забезпечення потреб суспільства та економіки в паливно-енергетичних ресурсах та створення міцного підґрунтя для сталого енергетичного майбутнього країни [3].

Україна має потужний потенціал у виробництві відновлюваної енергії – за різними оцінками це біля 70 мільйонів тонн нафтового еквівалента на рік. Ми маємо один із найбільш динамічних за зростанням ринків ВДЕ в Європі. За даними Державного офісу з залучення і підтримки інвестицій UkraineInvest, сума іноземних інвестицій в проекти відновлюваної енергетики в Україні за останні два роки склала близько \$1,15 млрд[6].

Енергетична безпека є стратегічною основою для сталого розвитку сучасної держави та її позицій у міжнародному просторі. Вона виступає не просто одним з аспектів національної безпеки, але фундаментом, на якому ґрунтується соціально-економічна стабільність, екологічна відповідальність та обороноздатність країни.

Однією з найбільших проблем сучасного світу є зростаюча залежність від викопних енергоресурсів та пов'язані з цим геополітичні ризики. Конкуренція між країнами за доступ до обмежених ресурсів поглиблюється в умовах глобалізації, що ускладнює енергетичні відносини. Сучасні виклики, ставлять перед державами необхідність переглянути свої енергетичні стратегії, зокрема у напрямі диверсифікації джерел енергії та впровадження відновлюваних технологій.

Енергетична безпека виходить за рамки простої доступності ресурсів: це здатність системи працювати стабільно як у звичайних, так і в екстремальних умовах, включаючи загрози кібератак та кліматичних аномалій. У цьому контексті важливою стає інтеграція

нових технологій, таких як цифрові рішення та системи моніторингу для підвищення надійності енергетичної інфраструктури, а також захисту її від кібератак, що стають дедалі поширенішими.

В Україні енергетична безпека є особливо актуальною проблемою. Країна є великим споживачем енергії, але має обмежені власні ресурси. Наша держава стоїть перед важливим завданням побудови міцної, надійної та стійкої енергетичної системи. Продовження праці в цьому напрямку це не лише стратегічний імператив, а й можливість для розвитку та прогресу країни. Тому Україна має активно співпрацювати з іншими країнами в галузі енергетичного забезпечення.

Література

1. Енергетична безпека країни – USAID Energy Security Project. URL: <https://energysecurityua.org/ua/novyny/energetychna-bezpeka-krayiny/> (дата звернення: 26.10.24).
2. Енергетична безпека України – ключовий пріоритет держави. URL: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=4691 (дата звернення: 28.10.24).
3. Енергетична безпека | Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/ekonomichne-zrostannya/energetychna-bezpeka> (дата звернення: 27.10.24).
4. ОГЛЯД ТА ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЙ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ Й УКРАЇНИ. URL: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/22041/20449> (дата звернення: 26.10.24).
5. ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ ТА ФАКТОРИ, ЩО НА НЕЇ ВПЛИВАЮТЬ. URL: <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/download/753/763/1989> (дата звернення: 27.10.24).
6. Що таке енергетична безпека і чому це надважливо для України? URL: <https://energysecurityua.org/ua/u-fokusi/shcho-take-energetychna-bezpeka-i-chomu-tse-nadvazhlyvo-dlia-ukrainy/> (дата звернення: 29.10.24).

ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО ГЛОБАЛЬНОГО ПІВДНЯ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Дячок О.О.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації змусило Україну переглянути свою зовнішню політику та шукати нових партнерів серед країн Глобального Півдня (Азії, Африки, Латинської Америки). Проте нейтральна позиція багатьох із них зумовлена впливом Росії, яка активно підтримує політичні та економічні зв'язки з цими регіонами й поширює свою пропаганду. Це створює серйозні виклики для України, яка змушена конкурувати з російськими наративами та історичною присутністю Москви в регіоні. Відсутність усталеної стратегії та обмежені ресурси ще більше ускладнюють цю взаємодію.

Тема взаємодії України з країнами Глобального Півдня стала особливо актуальною після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році. Наукові дослідження підкреслюють, що цей регіон відіграє дедалі важливішу роль у світовій політиці, зокрема через активність на міжнародних майданчиках. Дослідники відзначають, що до війни Україна приділяла мало уваги цьому регіону, але тепер акцентує на розширенні дипломатичних місій і пошуку нових партнерів. Серед українських робіт у даній тематиці варто відзначити Центр Разумкова, аналітичний центр «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», який надає важливе

значення у своїх дослідженнях цьому регіону, українські ЗМІ, також публікації про зустрічі та комунікацію із представниками країн Глобального Півдня.

Метою дослідження є окреслення головних особливостей зовнішньої політики України щодо Глобального Півдня та важливості її розвитку в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу: Для розуміння зовнішньої політики України щодо Глобального Півдня, для початку потрібно виокремити поняття регіону. Отже, Глобальний Південь – умовний термін, який об'єднує країни розташовані переважно в регіонах Африки, Латинської Америки, Південної Азії та Океанії, однак, ці країни вкрай різноманітні за економікою, політикою та культурою. Це робить поняття Глобального Півдня складним для точного аналізу, проте, досить популярним в контексті сучасних міжнародних відносин.

Протягом років незалежності України регіон Глобального Півдня не стояв у пріоритеті зовнішньої політики у контексті розвитку міцних стратегічних відносин. Однак, в умовах повномасштабного вторгнення Росії на територію України, українська дипломатія переглянула напрями своєї роботи, зокрема, стосовно країн Глобального Півдня. Про це свідчить наступне:

- 28-29 березня 2024 року колишній міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба здійснив візит в Індію, у рамках якого представники двох держав домовилися відновити співпрацю та вивести рівень відносин на новий рівень. Це був перший візит очільника МЗС в Нью-Делі за останні 7 років. Разом із цим, Кулеба здійснив три турне країнами Африки.

- У грудні 2023 року Володимир Зеленський відвідав інавгурацію президента Аргентини Хав'єра Мілея і також зустрівся з президентами Еквадору, Уругваю та Парагваю. Варто зазначити, що це був перший візит президента України в регіон Латинської Америки від 2011 року [3].

- У листопаді 2023 Володимир Зеленський на зустрічі із журналістами з низки африканських країн зазначив, що Україна готова будувати дружні стратегічні відносини з країнами Африканського континенту, також запропонував проведення Формули миру. Окрім цього, в умовах війни Україна відкриває 10 посольств на Африканському континенті [4].

- Говорячи про Африканський континент варто відзначити й зернову ініціативу. Ідеться про підтримку експорту зерна та уникнення продовольчої кризи після блокади українських портів Росією. Це стало важливим дипломатичним жестом для зміцнення відносин з Африкою, регіоном, де раніше Україна не вела активної зовнішньої політики [7].

Ці приклади можна охарактеризувати як активізацію зовнішньої політики України щодо Глобального Півдня після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році. Це стало необхідним кроком для зміцнення міжнародної підтримки, протидії російській пропаганді та розширення економічної співпраці. Зокрема, Україна просуває свою зернову ініціативу для збереження продовольчої безпеки в Африці та залучає партнерів у Перській затоці до інвестиційних та гуманітарних проєктів. Одночасно з цим Київ веде переговори з Латинською Америкою, намагаючись нейтралізувати вплив проросійських наративів і залучити ці країни до підтримки міжнародних мирних ініціатив.

Однак, варто й зазначити, що Україна працювала у цих країнах і раніше, хоч і не так активно. Наприклад, Українська РСР обіймала посаду заступника голови спец комітету ООН проти Апартеїду, Україна визнала Державу Палестина ще у 1988 р., а встановили дипломатичні стосунки у 2001 р. Україна підтримувала традиційні зв'язки і в сфері агробізнесу, і у військовій сфері. Українські миротворці брали участь у 10 місіях ООН в Африці [5].

З огляду на це, регіон Глобального Півдня стає саме тим аспектом у зовнішній політиці України, над яким варто працювати. Серед країн регіону є ті, які, у контексті російсько-української війни, намагаються зберегти нейтралітет, тому робота з ними доволі перспективна для України, адже у такому разі можна схилити позицію тої чи іншої держави на свій бік.

Зокрема, співпраця та партнерство з країнами Глобального Півдня допоможе процесу повної ізоляції Росії зараз та у майбутньому, що завадить останньому відновлювати сили і ресурси для початку нових конфліктів. Разом із цим, це можливість пошуку нових союзників та міжнародної підтримки для України серед тих країн, які мають значний вплив на міжнародній арені.

Окрім цього, взаємодія України з Глобальним Півднем також сприятиме розвитку економіки, туризму, співпраці бізнесів, енергетичної та освітньої сфер, а також взаємодії неурядових громадських організацій [2]. Також, активна комунікація з регіоном допоможе Україні розширити свою дипломатичну присутність і вплив у міжнародних структурах.

Однак, вибудова міцної стратегічної комунікації із регіоном може стикатися із рядом перешкод. Перш за все, це відсутність налагоджених стійких та ефективних зв'язків та невикористання каналів комунікації з країнами Глобального Півдня (наприклад, Рух неприєднання, у якому Україна має статус спостерігача), що призводить до втрати можливостей взаємодії з регіоном та просування українських ініціатив, який стає полем для активної пропаганди з боку Росії [1].

Ще одним важливим аспектом є фактор Росії. Російська Федерація активно використовує регіон для поширення фейкових наративів й антизахідних настроїв. Це значно впливає на сприйняття повномасштабного вторгнення в цьому регіоні як боротьба Заходу з Росією. Це одна з ключових ідей російської інформаційної політики, яку вона просуває у регіоні [6]. У свою чергу це підсилює антиукраїнські настрої, послаблює міжнародну підтримку України та ускладнює пошук союзників у цих регіонах. Це ще більше підсилює важливість для України співпраці з Глобальним Півднем, щоб спростувати такі наративи та доносити інший бік російсько-української війни.

Окрім політики Росії щодо Глобального Півдня, варто й згадати про Китай та Індію, які проводять цілеспрямовану політику залучення країн Африки, Латинської Америки та Південної Азії. Ці країни використовують антизахідні настрої та історичну недовіру до колишніх колоніальних держав, щоб створити кращі партнерські відносини з регіоном. У результаті, це суттєво ускладнює для України формування власного позитивного іміджу серед держав Глобального Півдня.

Отже, у контексті повномасштабної війни з Росією зовнішня політика України зазнала деякого перегляду. Однією з ключових змін стало посилення уваги до Глобального Півдня – регіону з великою політичною, економічною та дипломатичною вагою. Комунікація з країнами Африки, Латинської Америки та Азії є важливою для формування нових союзів, боротьби з російською дезінформацією та забезпечення міжнародної підтримки на глобальних майданчиках.

Україні важливо не лише налагодити довгострокові відносини, але й активно просувати свої ініціативи, щоб продемонструвати свою надійність і залучити ці країни до мирних та економічних проєктів. Однак успішна комунікація вимагає посилення дипломатичної присутності та ефективної роботи з нейтральними країнами, щоб нейтралізувати вплив конкурентів. Глобальний Південь – це новий і перспективний напрям, який відкриває можливості для зміцнення позицій України у світовій політиці.

Література

1. Борділовська О. Глобальний Південь у контексті нових викликів. Національний інститут стратегічних досліджень. 29.01.2024. С. 6. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/hlobalnyy-pivden-u-konteksti-novykh-vyklykiv>
2. Ташева Т. Глобальний Південь. Навіщо Україні працювати з країнами, які їй дають їй зброю. Українська Правда. 15.03.2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/03/15/7393496/>

3. Трифomenko К. Глобальний Південь: як йому задати український вектор? Sestry.eu. 02.04.2024. URL: <https://www.sestry.eu/statti/globalniy-pivden-yak-yomu-zadati-ukrayinskiy-vektor>
4. Україна готова бути стратегічним партнером країн Африки – Володимир Зеленський під час спілкування з представниками африканських ЗМІ. Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-gotova-buti-strategichnim-partnerom-krayin-afriki-v-87041>
5. Як зрозуміти Глобальний Південь та навіщо він Україні – розповідає професор Олексій Гарань. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. 12.01.2024. URL: <https://dif.org.ua/article/yak-zrozumiti-globalniy-pivden-ta-navishcho-vin-ukraini-rozpovidae-profesor-oleksiy-garan>
6. Cooper A.F. China, India and the pattern of G20/BRICS engagement: Differentiated ambivalence between 'rising' power status and solidarity with the Global South. Third World Quarterly. 2021. № 42(9). P. 1945–1962.
7. Ukraine's foreign policy in the context of geopolitical processes. Razumkov centre. 2024. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj53I-px6yJAxUES_EDHb1QNhUQFnoECBIQAQ&url=https%3A%2F%2Frazumkov.org.ua%2Fimages%2F2024%2F04%2F12%2F2024-PAKT-5.pdf&usg=AOvVaw19GIYAWCbRPM43-qnbd34t&opi=89978449

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ЯК НОВИЙ ВИКЛИК СТРАТЕГІЧНИЙ СОЛІДАРНОСТІ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Іванинчук А.М.

Агресія росії проти України визначає переломний момент в історії – перехід від світу, що склався після закінчення Холодної війни, до становлення нового світового порядку. Тому на даному етапі важливо зосередитися на аналізі впливу конфлікту між росією та Україною на міжнародні відносини та геополітичну стабільність у Центрально-Східній Європі.

Дослідження, присвячені російсько-українській війні як виклику стратегічній солідарності країн Центрально-Східної Європи, акцентують увагу на зміцненні оборонної співпраці між цими державами в умовах російської агресії. Наприклад, у праці Ріти Флойд і Марка Веббера «Rita Floyd, Mark Webber, Making amends: emotions and the western response to Russia's invasion of Ukraine» проаналізовано консолідацію зусиль ЄС і НАТО для забезпечення безпеки регіону та відмову від енергетичної залежності від Росії, що стало одним із ключових напрямів змін у політиці європейських країн після 2022 року [7]. У статті Рози Бальфур «What Russia's War in Ukraine Means for Europe» наголошується на тому, що війна в Україні прискорила процеси інтеграції та зміцнила спільні оборонні заходи держав регіону, зокрема країн Балтії та Вишеградської групи, що також розширило масштаби міжнародної солідарності [8].

Мета дослідження полягає у вивченні впливу російсько-українського конфлікту на процеси інтеграції та співпраці між країнами Центрально-Східної Європи, а саме:

- оцінці рівня і змін солідарності між державами Центрально-Східної Європи у відповідь на російсько-українську війну;
- аналізу викликів, з якими стикаються країни регіону у сфері безпеки, економічної та енергетичної стабільності, а також у контексті інформаційних загроз та гуманітарної підтримки України;
- визначенні ролі міжнародних організацій (ЄС, НАТО) у підтримці та посиленні регіональної безпеки, а також вплив цих інституцій на стратегії окремих держав у конфлікті;

- дослідженні політичних та економічних наслідків конфлікту для держав Центрально-Східної Європи, особливо у контексті їхньої залежності від російських енергетичних ресурсів і необхідності пошуку альтернативних рішень.

Вторгнення росії в Україну глибоко змінило і продовжує змінювати Європу. Регіон впорався з викликом, запровадивши безпрецедентні заходи в багатьох сферах політики. Деякі з цих кроків, зокрема реформа європейського енергетичного ринку, безперечно зроблять ЄС сильнішим, ніж він був до війни. Щодо інших питань, таких як розширення, залишається побачити, чи досягне ЄС такого ж прогресу. Що стосується європейської оборони, проблема ще більша, враховуючи те, що, незважаючи на важливість кроків ЄС, він, здається, не в змозі переломити тенденцію більшої залежності від США. І для союзу, який хоче і повинен відігравати сильнішу роль на світовій арені, це, безперечно, погана новина.

З точки зору політологічних теорій, які називаються воєнними, загроза безпеці була одним із найпотужніших факторів мобілізації державотворення в європейській історії. Чарльз Тіллі розрізняє два основні явища, які сформували сучасні держави в Європі: військову загрозу та прагнення забезпечити економічний розвиток разом із відповідним фінансовим потенціалом [3]. Першочергове значення мала загроза війни. Він закликав до централізації та консолідації політичної влади, а також до розвитку податкової системи для фінансування армії, здатної захистити від зовнішніх загроз [4].

Цей тип державотворення відбувався відносно швидко. Водночас формування державних функцій за ринковою логікою відбувалося значно повільніше та поступово. В його основу було покладено розвиток правового регулювання, створення відповідної виконавчої та судової влади, які мали забезпечити та сприяти економічному прогресу [6]. Історично обидва чинники державотворення – безпека та ринкове регулювання – найчастіше доповнювали один одного і таким чином створювали взаємну синергію, яка сприяла створенню сучасних держав.

Для цивілізованого світу вторгнення російських військ на територію суверенної країни є явним порушенням міжнародного права, а також є наступом на демократію з боку жорсткого авторитаризму в геополітичному вимірі. Але Центрально-Східна Європа також бачить загрозу власному виживанню. 2 березня 2022 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію, в якій засудила агресію Росії проти України. Документ підтримала 141 країна, у тому числі всі країни Європи. Водночас усі країни регіону в різних формах висловлювали засудження війни Росії в рамках різних багатосторонніх заяв [5].

Їхня рішучість зміцнювалася, оскільки численні погрози лунали з вуст різноманітних представників російської пропаганди. Серед найгучніших загроз були ядерні загрози Польщі, кібератаки на болгарські державні установи, аеропорти, ЗМІ та сайти постачальників телекомунікаційних послуг, а також залякування Північної Македонії, Болгарії, Чорногорії та Румунії ракетами «Сармат». Вони погрожують Боснії та Герцеговині з наміром скопіювати приклад України. Існують також колективні загрози, які призводять до тіснішого згуртування держав на загальноєвропейському рівні та в найрізноманітніших міждержавних конфігураціях.

Польські політичні кола та суспільство дотримуються однакової позиції щодо протистояння між росією та Україною, надають Україні всебічну допомогу в політичному, військовому, фінансовому, гуманітарному та інших аспектах. Поляки прийняли найбільшу кількість українських біженців і створили для них безперервну інфраструктуру. Країна стала одним із європейських лідерів з передачі українцям зброї на всіх етапах війни та проводить комплексні тренування з обслуговування танків для української армії. Держава служить матеріально-технічним центром для потоку зброї та гуманітарної допомоги, а також ініціювала створення Міжнародної танкової ліги та працює над створенням Міжнародної авіаційної ліги [1].

Негативні чинники війни росії проти України не зникли з часом та продовжують створювати тиск на економічне зростання країн Європи, передусім шоковими цінами на енергоносії, інфляцією, а також невизначеністю подальшої ситуації. «Головною причиною поганої динаміки у Європі насправді є великий шок від цін на енергоносії, спричинений

Росією», - зауважив представник МВФ Альфред Каммер.[2] Інший негативний чинник агресії РФ, який вплинув на європейську економіку, полягає у зростанні інфляції. Через це у Європі доводилося запроваджувати жорсткішу монетарну політику. Крім того, досі залишається невизначеність від того, скільки ще триватиме російська війна та наскільки масштабними будуть її наслідки. Це має безпосередній вплив на прогнози 2025 року щодо економічного зростання у Європі.

Конфлікт між росією та Україною став серйозним викликом для стратегічної солідарності Центрально-Східної Європи, сприяючи зміцненню міждержавної співпраці та єдності у безпековій та політичній сферах. Російсько-українська війна значно активізувала співпрацю між країнами Центрально-Східної Європи, особливо у сфері безпеки. Це призвело до консолідації зусиль для протистояння спільним загрозам та збільшення оборонного потенціалу держав регіону. Держави Центрально-Східної Європи посилили співпрацю з НАТО та ЄС, прагнучи забезпечити колективну безпеку та економічну стабільність. Ця залежність від міжнародних інституцій сприяє як захисту, так і економічному тиску на росію через санкційні механізми. Конфлікт спонукав країни регіону активізувати перехід на альтернативні джерела енергії та зменшити залежність від російських енергоресурсів, що відкриває нові можливості для інновацій і розвитку зеленої енергетики.

Подальші дослідження можуть зосереджуватися на таких аспектах: вивчення стратегії переходу на альтернативні джерела енергії, ролі міжнародних інвестицій та впливу цих змін на економічну безпеку регіону; дослідження нових методів протидії інформаційним атакам і захисту інформаційного простору держав Центрально-Східної Європи у контексті гібридної війни; здійснення порівняльного аналізу змін у національних оборонних стратегіях, їхньої ефективності та можливості для подальшої інтеграції з оборонними структурами НАТО. Їх опрацювання дозволить поглибити розуміння наслідків російсько-української війни для Центрально-Східної Європи та сприятимуть формуванню стратегій для забезпечення стабільності і стійкості регіону.

Література

1. Звіт Польського інституту міжнародних справ «Impact of the Ukrainian Crisis on Visegrad Cooperation». URL: <https://www.ankasam.org/anka-analizler/the-impact-of-the-russia-ukraine-war-on-the-visegrad-group/?lang=en> (Дата звернення: 24.10.2024)
2. Російська війна досі створює тиск на економіку Європи – МВФ. УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3919762-rosijska-vijna-dosi-stvorue-tisk-na-ekonomiku-evropi-mvf.html> (Дата звернення: 24.10.2024)
3. Charles Tilly, Coercion, Capital and European states, A.D. 990 – 1992. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell, 1990. 261 p.
4. Charles Tilly, The Formation of National States in Western Europe. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1975. 711 p.
5. European Parliament Resolution on Russian Aggression Against Ukraine (2022). URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/home> (Дата звернення: 24.10.2024)
6. Harold J. Berman Harold, Law and Revolution. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983. 406 p.
7. Rita Floyd, Mark Webber, Making amends: emotions and the western response to Russia's invasion of Ukraine. 2024. 1169 p.
8. Rosa Balfour, What Russia's War in Ukraine Means for Europe. URL: <https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2022/03/what-russias-war-in-ukraine-means-for-europe?lang=en> (Дата звернення: 26.10.2024)

ПОРІВНЯННЯ РЕФОРМ І ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ХОСЕ БАТЛЬЄ-І-ОРДОНЬЕСА ТА ЕЛОЯ АЛЬФАРО

Колесник В.А.

Хосе Батльє-і-Ордоньєс та Хосе Елой Альфаро Дельгадо є видатними реформаторами в Уругваї та Еквадорі відповідно. Вони займалися модернізацією своїх держав, розширювали цивільні права і займалися розвитком економіки. Дослідження їх внутрішньої політики та нововведень дозволяє зрозуміти специфіку соціально-економічних та політичних змін у Латинській Америці, а також розкрити спільні та відмінні риси у реформаторській політиці регіону цих держав.

Західні наукові дослідження діяльності Батльє-і-Ордоньєса та Елоя Альфаро переважно фокусуються на аналізі їхніх соціальних, економічних та освітніх реформ чи ідейних джерел їх реформ[4]. Проте кількість праць порівнюють внутрішню політику латиноамериканського реформізму не так багато. Українські дослідники, взагалі, цих політиків оминають.

Метою цього дослідження є порівняння найважливіших аспектів внутрішньої політики та реформаторської діяльності Хосе Батльє-і-Ордоньєса та Елоя Альфаро у соціальній та економічній сфері та відносин з католицизмом. Дослідження має на меті виявити подібні та відмінні риси у їх політиці, аби зрозуміти як ліберальні ідеї були адаптовані до реальності Уругваю та Еквадору і як вони вплинули на інституції.

Хосе Батльє-і-Ордоньєс – уругвайський державний діяч, який походив з політичної родини. Навчався на юриста, але став журналістом, був в опозиції до авторитарного уряду, а згодом заснував газету «El Día», що стала рупором його ідей. Він обирався депутатом і сенатором, а згодом двічі обіймав посаду президента Уругваю (1903–1907, 1911–1915) від партії «Колорадо». Після обрання він придушив громадське повстання, що відкрило шлях до реформ.

У своїх соціальних реформах Батльє проводив політику секуляризації держави, розширення освіти, розпочалося будівництво нових початкових і середніх шкіл і створення комерційної, агрономічної та ветеринарної шкіл при національному університеті.

Під його впливом скасована смертна кара, політика реформатора включала захист жінок, зокрема жінки отримали право подавати на розлучення і була введена відпустка після пологів. Було надано юридичні права дітям, народженим поза шлюбом. Заборонено жорстке поводження з тваринами.

В економіці він захищав внутрішнього виробника митами, розширив роль держави у банківській, страховій та промисловій галузях, а також заохочував розвиток малого бізнесу. Введено восьмигодинний робочий день, створено закони, що зобов'язують роботодавців вживати заходів для запобігання травмам на робочому місці. Запроваджувалися пенсійні програми.

За його ініціативою було ухвалено нову конституцію 1918 року, яка створила Національну адміністративну раду з дев'яти, щоб зберегти демократичні реформи. Спадщина Батльє стала основою політичної традиції Уругваю — батльїзму. Дослідники вказують, що реформи політика деякі прогресивні європейські держави. Батльє не просто випередив свій час, він став творцем епохи в Уругваї[2, с. 30].

Іншим видатним реформатором у Латинській Америці у цей час був Елой Альфаро. Народжений у заможній родині, спочатку займався торгівлею, але потім зацікавився політикою. Бувши в опозиції до авторитарного, клерикального і консервативного уряду змушений був покинути державу. Проте у 1895 році завдяки повстанню ліберальних радикалів повертається до країни і стає президентом. До 1901 р. керує державою, але у 1906 р. повертається до влади. У 1911 р., його скинуло оточення, він знову покидає країну. Повернувшись у Еквадор наступного року, Елой Альфаро ув'язнили та убили опоненти.

У внутрішній політиці еквадорський президент як і його уругвайський колега проводив політику секуляризації, було конфісковані церковні латифундії, католицизм

перестав бути державною релігією, обмежені права священнослужителів та черниць, введена суворя державна світська освіта, священникам не можна було викладати в офіційних установах. Заборонена допомога приватним навчальним закладам, які мали підпорядковуватися цивільним комісіям. Запроваджено цивільний шлюб і підпорядкування йому релігійних шлюбів; утворити реєстр актів цивільного стану та підпорядкування йому хрещень, шлюбів і смертей; дозволено розлучення[3, с. 185-199].

Були розширені громадянські права, в тому числі права жінок, яким було дозволено займати адміністративні посади. Уряд активно займався розвитком освіти, розширював можливості для жінок.

Альфаре прагнув економічного прогресу, зокрема розширення інфраструктури — будівництва залізниць між Гуаякілем і Кіто. Завдяки цьому багатьох міст, колись ізольованих і відсталих отримали нове дихання. Збільшився експорт й імпорт. Покращилася ситуація із зайнятістю.

Уряд зосередився на розвитку агроекспорту та інтенсифікації сільського господарства, розбудові промисловості, внутрішньої торгівлі, вводилися мита на іноземні товари. Надано правовий захист біднякам, запроваджені громадські роботи. Альфаре призупинив виплату зовнішнього боргу, реструктурував його та залучив іноземні інвестиції для фінансування проєктів. Проте державі постійно не вистачило ресурсів. Великою перешкодою для розвитку капіталістичної модернізації. були великі землевласники-латифундисти. Оскільки Альфаре прийшов у результаті повстання та мала на меті значні реформи, то його політика була авторитарною та не обійшлася без жертв та переслідування політичних опонентів[1, с.145-151].

Підсумовуючи, внутрішня політика і реформи Батльє-і-Ордоньєс та Елоя Альфаре мають багато схожих моментів: секуляризація, розвиток освіти, розширення прав жінок, скасування смертної кари, протекціонізм та прагнення до економічної трансформації. Проте уругвайський реформатор більше приділяв уваги «робітничному» питанню. Крім того, Батльє-і-Ордоньєс надавав перевагу більш демократичним методам керівництва. Тема дослідження є досить перспективною і надалі корисним буде обрати інших латиноамериканських реформаторів для вичерпного аналізу.

Література

1. Juan Paz y Miño. Eloy alfaro: políticas económicas(1895-1911). Quito : Ministerio de Coordinación de la Política Económica, 2012. P. 426
2. Thomas M. Leonard. Batlle y Ordóñez, José // Encyclopedia of Latin AmericaT. 4. P. 30
3. Lara J. S. Breve historia contemporánea del Ecuador. 3rd ed. Bogotá : Ediciones Fondo de Cultura Económica Ltda., 2012. P. 616
4. Vanger M. I. José Batlle Y Ordoñez of Uruguay; the Creator of His Times, 1902-1907. Harvard University Press, 1963. P. 320

ВПЛИВ ВНУТРІШНІХ РОЗБІЖНОСТЕЙ НА ЄДНІСТЬ НАТО В ПІДТРИМЦІ УКРАЇНИ У ПРОТИСТОЯННІ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ

Колюшко С.Г.

Російська агресія проти України створила безпрецедентний виклик для єдності та солідарності країн-членів НАТО, що ставить під сумнів здатність Альянсу до ефективної колективної відповіді. Внутрішні розбіжності між союзниками, зокрема щодо масштабів і форм підтримки України, посилюють складність прийняття спільних рішень. Це підкреслює потребу консолідації позицій НАТО, пошуку компромісів та ефективних шляхів подолання внутрішніх протиріч для забезпечення максимальної підтримки України у протистоянні російській агресії.

Проблематика єдності НАТО в контексті російсько-української війни активно досліджується як західними, так і українськими науковцями. У працях М. О'Хенлона розкриті практичні аспекти оборонної політики НАТО та виклики для Альянсу в контексті російської агресії [9]. Дж. Голдгейр та І. Даалдер у спільних дослідженнях аналізують питання єдності НАТО та її впливу на ефективність протидії російській загрозі [10]. Значний внесок у вивчення євроатлантичного вектору зробили українські дослідники: В. Горбулін досліджує гібридні загрози та їх вплив на консолідацію НАТО, О. Литвиненко зосереджується на трансформації архітектури європейської безпеки, а Г. Перепелиця аналізує динаміку відносин Україна-НАТО в контексті регіональних конфліктів [5, 2, 3]. Однак, питання впливу внутрішніх розбіжностей на політику НАТО щодо України потребує подальшого комплексного вивчення з урахуванням динамічного розвитку ситуації, що і є метою цієї розвідки.

Консолідована позиція держав-членів НАТО у відповідь на російську військову агресію проти України демонструє безпрецедентний рівень мобілізації союзницьких ресурсів і координації зусиль [1]. Втім, внутрішні виклики в межах євроатлантичної спільноти безпеки, залишаються актуальними. Війна в Україні оголила розбіжності серед держав-членів НАТО, зокрема через ностальгічні почуття, історичну ворожнечу, розподіл оборонного тягаря та сильну залежність від російського енергетичного імпорту. Перед стратегічним керівництвом Альянсу постає багатовимірне завдання щодо розробки й імплементації механізмів довгострокового забезпечення солідарної позиції та координованих дій, спрямованих на підтримку стійкості трансатлантичної єдності в умовах трансформації глобального безпекового середовища.

Першим ключовим викликом є *політичні розбіжності серед членів НАТО*. Цей процес зумовлений дихотомією у сприйнятті країнами-членами Альянсу загрози з боку росії, наслідком якого є асиметричний підхід деяких держав-членів щодо надання військової допомоги Україні та впровадження санкційної політики стосовно росії. Держави Східної Європи, зокрема Польща та країни Балтії, демонструють більш рішучу позицію щодо необхідності посилення військової підтримки України, що обумовлено їх географічною близькістю до зони конфлікту та історичним досвідом взаємодії з росією [7].

Цей контекст підкреслює другий виклик – *залежність деяких країн Альянсу від російських енергоносіїв*, а також вплив внутрішньополітичних факторів, зокрема захоплення державних інституцій російськими інтересами. Яскравим прикладом цього є позиція уряду Угорщини: хоча країна засудила російське вторгнення, вона утримується від надання військової допомоги Україні та забороняє транзит зброї через свою територію. Крім того, Угорщина активно виступає проти санкцій ЄС щодо росії та призупинила фінансову допомогу Україні з боку Європейського Союзу [6].

Вторгнення росії в Україну виявило *значні недоліки в оборонних потужностях Альянсу*. Їз аналіз виявляє системні проблеми у декількох ключових аспектах. По-перше, тривале недофінансування оборонного сектору в мирний час призвело до значного зниження боєготовності збройних сил, що мають безпосередній вплив на можливості підтримки України. Показовим є приклад Німеччини, де на початок 2022 року менше половини наявної військової техніки перебувало у боєздатному стані [8]. По-друге, відсутність стратегічних запасів озброєння та боєприпасів суттєво обмежує можливості країн-членів надавати тривалу військову підтримку Україні без шкоди для власної обороноздатності. Це змушує Україну адаптувати свої військові стратегії відповідно до наявних ресурсів і шукати альтернативні джерела постачання озброєнь.

Інституційна архітектура НАТО, що базується на принципі консенсусу, також демонструє певні обмеження в умовах необхідності швидкого реагування на динамічні зміни безпекового середовища. Процес узгодження рішень щодо військової допомоги Україні часто уповільнюється через необхідність досягнення одностайності всіх членів Альянсу, що особливо проблематично з огляду на різні національні інтереси та внутрішньополітичні обмеження.

Внутрішньополітична динаміка в країнах НАТО має стратегічне значення для України. Зростання втрат від війни та економічні проблеми в країнах-членах можуть призвести до зменшення підтримки, що вимагає від України розвитку ефективної публічної дипломатії та демонстрації конкретних результатів використання наданої допомоги.

Водночас варто відзначити, що російська агресія стала каталізатором важливих змін у політиці країн НАТО. Створення спеціальних фондів модернізації збройних сил, збільшення оборонних бюджетів та активізація військово-промислової кооперації свідчать про усвідомлення необхідності системних змін у підходах до колективної безпеки [7].

Досвід підтримки України демонструє необхідність фундаментального перегляду механізмів функціонування Альянсу. Зокрема, актуальним є питання створення більш гнучких механізмів прийняття рішень, розвитку спільних виробничих потужностей та вдосконалення системи логістичної підтримки.

Для України критично важливим є використання поточної ситуації для:

- поглиблення військово-технічної співпраці з окремими країнами-членами НАТО,
- розвитку власних виробничих потужностей в оборонній сфері,
- адаптації військових стандартів і процедур до вимог НАТО,
- розбудови ефективної системи військової логістики,
- формування довгострокових механізмів безпекової взаємодії.

Таким чином, внутрішні виклики НАТО мають безпосередній вплив на стратегічні перспективи України. Внутрішні розбіжності в НАТО створюють суттєві виклики для збереження єдності Альянсу в питанні підтримки України. Попри загальний консенсус щодо необхідності протидії російській агресії різні підходи країн-членів до форм і обсягів такої підтримки впливають на ефективність колективних дій. Здатність Альянсу подолати ці розбіжності та зберегти єдність визначатиме не лише ефективність поточної підтримки України, але й майбутнє НАТО як ключового гаранта євроатлантичної безпеки. Водночас ці виклики створюють для України стимул до розвитку власних оборонних спроможностей та диверсифікації міжнародного військово-технічного співробітництва.

Отже, досягнення стратегічної мети щодо забезпечення довготривалої єдності держав-членів НАТО обумовлює необхідність системного подолання таких фундаментальних викликів: зниження рівня міждержавної довіри в трансатлантичному просторі, поглиблення політичної поляризації всередині країн-членів, асиметричний розподіл економічного тягаря колективної безпеки та концептуальне переосмислення доктрини колективної оборони в умовах нових загроз.

Література

1. Відповідь НАТО на вторгнення Росії в Україну. NATO. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_192648.htm (дата звернення: 22.10.2024).
2. Литвиненко О., Горбулін В. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики та загрози. *Дзеркало тижня*. 2009. № 43. С. 45-48.
3. Перепелиця Г. Україна і НАТО: перспективи співробітництва. *Національна безпека і оборона*. 2000. No7. С. 39
4. Поглиблення співпраці Україна - НАТО: короткотермінові заходи. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_012#Text. (дата звернення: 22.10.2024).
5. Світова гібридна війна: український фронт: монографія/ за ред. В. Горбуліна. Київ, 2017. 496 с.
6. Сіярто заявив, що Угорщина проти нових санкцій ЄС проти Росії у галузі енергетичного сектору. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/677556-siarto-zaaviv-so-ugorsina-proti-novih-sankcij-es-proti-rosii-u-galuzi-energetcnogo-sektoru/> (дата звернення: 22.10.2024).

7. EKFR. Survive and thrive: A European plan to support Ukraine in the long war against Russia. URL: <https://ecfr.eu/publication/survive-and-thrive-a-european-plan-to-support-ukraine-in-the-long-war-against-russia/> (Last accessed: 22.10.2024)
8. Kampfner J. Germany's change of heart is now pivotal to the war in Ukraine. Here's why. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/may/15/germany-war-in-ukraine-olaf-scholz-volodymyr-zelenskiy-military-aid-policy> (Last accessed: 22.10.2024)
9. O'Hanlon, M. Beyond NATO: A New Security Architecture for Eastern Europe. Brookings Institution Press, 2017. 171 p.
10. The Long War in Ukraine. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/long-war-ukraine-russia-protracted-conflict> (date of access: 22.10.2024).

ТУРЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ДІАЛОГ ЗА ЧАСІВ ПРЕЗИДЕНСТВА РЕДЖЕПА ТАЙІПА ЕРДОГАНА (2014 – 2024)

Шуточкін В.О.

Постановка проблеми. Після проголошення незалежності у 1991 році, Україна налагоджує співпрацю із сусідніми країнами. Зокрема, із Турецькою Республікою, з якою має давні історичні та культурні зв'язки. Президентство Реджепа Тайіпа Ердогана припало на початок російсько-української війни, що триває 10 років, починаючи з 2014 року, від того часу, коли народ України, під час Революції Гідності, виявив бажання приєднатися до Європейського Союзу та НАТО. Туреччина, як член Північноатлантичного альянсу та вагомий регіональний лідер Чорноморського регіону, стала одним із вагомих партнерів у політичній сфері. Однак, президентство Ердогана, яке супроводжується відвертим авторитаризмом та поступовим згортанням співпраці із західними країнами, має певні казуси в діалозі з Україною, особливо в часи повномасштабного вторгнення Росії до України. Взявши до уваги вищесказане, варто простежити політику Р. Ердогана щодо України впродовж 2014- 2024 рр. та вказати її зміни під час російсько-української війни.

Короткий огляд наукової розробки. теми. Співпраця незалежної України та Туреччини має великий науковий інтерес для сучасних українських дослідників. Зокрема, праці С. Корсунського[4, с.24 – 31], Б.Сергійчука та В.Сергійчука[10, 320 с.], Т. Лахманюк[6, с.140 – 145], аналізують історичну ретроспективу становлення українсько-турецької співпраці, починаючи з XV – XVII століття, наводять факти розвитку відносин між державами у добу УНР та Гетьманату Павла Скоропадського, простежують становлення сучасних відносин між Україною та Туреччиною. Праця Р. Демшичака[1, с. 82 – 87] розглянула трансформацію зовнішньополітичного курсу Туреччини в період президентства Р. Ердогана у площині впливу на характер українсько-турецьких відносин. У ході дослідження було з'ясовано основні питання в сучасних двосторонніх відносинах та спрогнозовано тенденції їх розвитку. Аналізом стану сучасних українсько-турецьких відносин та перспектив їх подальшого розвитку, а також визначення ролі цих відносин у формуванні зовнішньополітичної стратегії України займалася дослідниця Н. Крук [5, с. 103 – 110]. У її праці було акцентовано увагу на роль українсько-турецького партнерства у формуванні зовнішньополітичної стратегії обох країн та розглянуто проблеми сучасних українсько-турецьких відносин, перспективи їх подальшого розвитку.

Метою дослідження є проаналізувати та розкрити зміст турецько-українського діалогу під час президентства Р. Ердогана та вказати її зміни на подальшій майбутній співпраці між Туреччиною та Україною.

10 серпня 2014 року президентом Туреччини було обрано Реджепа Тайіпа Ердогана. Це започаткувало новий етап в історії Турецької Республіки, істотно підкорегувавши її політичну систему та зробивши нові акценти на принципах реалізації зовнішньої політики.

Одразу виникли дві тенденції. Перша – це зміцнення президентської влади, посилення авторитаризму всередині країни, боротьба з опозицією і курдським сепаратизмом. Друге – подальша реалізація претензії Анкари на посилення ролі країни в міжнародній політиці, перш за все на Близькому Сході.

Окремим пунктом турецько-українського діалогу з 2014 року залишається кримськотатарське питання. Кримські татари розглядаються Анкарою як частина тюркського світу, а в межах політики неоосманізму турецька влада підтримує кримськотатарський Меджлис [1, с. 83]. Реджеп Ердоган неодноразово зустрічався з Рефатом Чубаровим та Мустафою Джемілевим. Туреччина із самого початку російсько-української війни не визнала референдум 2014 року, водночас відмовившись від втручання в конфлікт. Необхідно підкреслити, що як член НАТО Туреччина була однією з перших країн, що визнали новий уряд у Києві після Революції гідності, і турецькі лідери неодноразово підтверджували свою підтримку територіальній цілісності України. Однак, із заяв турецьких чиновників, події в Україні трактувалися Анкарою як боротьба за впливи на міжнародній арені між Росією та Заходом. Тому, на думку деяких експертів, Туреччина де-факто визнала анексію Криму з боку Росії, оскільки налагоджує транспортне сполучення з окупованим Кримом, заоброняє перебувати ВМС США у Чорному морі відповідно до конвенції Монтре, намагається не загострювати кримськотатарське питання [1, с. 84].

У жовтні 2017 року Реджеп Ердоган прибув до України на шосте засідання Стратегічної ради високого рівня між двома країнами. Переговори тодішнього президента України Петра Порошенка та Ердогана тривали більше трьох годин. Сторони обговорили подальший розвиток взаємовідносин, розвитку економічних і торговельних зв'язків та загальнополітичні теми. Результатом зустрічі стало підписання дев'ятих міждержавних документів. Найважливішими підсумками зустрічі стало підписання низки угод про співпрацю, в тому числі в оборонній сфері та встановлення прямої телефонної лінії між президентами України і Туреччини для реалізації стратегічного партнерства [11]. 30-го березня 2018 р. міністр закордонних справ України Павло Клімкін відвідав із робочим візитом Туреччину, де разом зі своїми колегами обговорив подальшу двосторонню співпрацю між країнами. Міністри наголосили на прагматизації та економізації українсько-турецьких відносин. У цьому контексті глави МЗС обговорили подальші кроки з прискорення підписання на взаємо вигідних умовах Угоди про вільну торгівлю [3].

18 листопада 2021 року Верховною Радою України була ратифікована Рамкова військова угода [9] між Кабінетом Міністрів України та урядом Турецької Республіки. Завдяки укладанню угоди, Україна отримала доступ до постачання славетних бепілотників «Байрактар», які з часу повномасштабного вторгнення неодноразово показують свою високу ефективність та боєздатність сучасного БПЛА. З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, байрактари були вперше використані на території Сумської області, де росіяни сконцентрували один із масштабніших окупаційних ударів [7]. Туреччина, після широкомасштабного вторгнення, в Генеральній Асамблеї ООН підтримала резолюцію, яка засуджує військову агресію Росії в Україні і також проголосувала за призупинення членства РФ у Раді ООН з прав людини. Так само, Турецька Республіка мала намір допомогти у процедурі звільнення з російського полону бійців полку «Азов» із заводу «Азовсталь» [12]. Туреччина була ініціатором укладання так званих «зернових угод» – домовленостей між ООН, Туреччиною, Україною і РФ про морські коридори для вивезення українського зерна, яка була підписана 22 липня 2022 року. За допомогою «зернових коридорів» [2] 61 українське судно експортувало понад 20 мільйонів тон вантажів до 32 країн світу, що дало змогу на деякий час подолати світову економічну та продовольчу кризу.

Туреччина – одна з небагатьох країн-партнерок України, яка не приєдналася до антиросійських санкцій. Анкара займає позицію «посередника» у вирішенні питання збройної агресії Росії до України. У Стамбульських перемовинах [13] української та російської делегації, які відбулися 29 – 30 березня 2022 року, де Туреччина виступала посередником, було запропоновано вирішити питання російсько-української війни підписанням нового гарантійного договору, але за умови нейтрального статусу України та її

автоматичного згортання північноатлантичного курсу. Реджеп Ердоган розглядає Росію як потужного економічного партнера, так як РФ входить до великих країн-експортерів зерна. Туреччина також залишається залежною від російських енергоносіїв, особливо від газу. У 2013 році частка російського газу на турецькому ринку перевищила 57%. Проте, як зазначає посол України в Туреччині Василь Бондар, Турецька Республіка, незважаючи на тісну співпрацю, прагне перемоги України, бо бачить вигоду у тому що Україна є природним бар'єром від російської загрози. На думку дипломата [8], український Крим для Туреччини значно спокійніший і безпечніший, ніж російський.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, у результаті проведеного дослідження можна стверджувати, що основними питаннями турецько-українського діалогу в часи президентства Р. Ердогана є кримське питання та проблема безпеки в чорноморському регіоні. Всі ці питання розглядаються в контексті війни України з Росією. Уряд Ердогана вважає за потрібне проводити прагматичну політику – отримувати максимальну економічну вигоду там, де це можливо, і обмежуватися декларативною риторикою про занепокоєність у тих питаннях, щодо яких у Туреччині та РФ є протилежні погляди. Політика Ердогана дотримується позиції невизнання незаконної спроби анексії Криму та інших регіонів України Росією. Країна надає політико-дипломатичну підтримку Києву як на двосторонньому рівні, так і на багатосторонніх майданчиках. Однак неприєднання до санкційного режиму РФ та посилення економічних зв'язків з країною-окупантом ставить під сумнів плідний розвиток турецько-українського діалогу, що у подальшому може загострити відносини між Україною та Туреччиною.

Література

1. Демшичак Р. Корекція українсько-турецьких відносин у контексті зовнішньополітичного курсу президента Туреччини Реджепа Ердогана. *Науковий журнал «Політикус»*. 2019. Вип.1. С. 82-87. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-1-82-87>
2. З України «зерновим коридором» вивезли 20 млн тонн вантажів. DW. 03.02.2024. URL: <https://www.dw.com/uk/z-ukraini-zernovim-koridorom-perevezli-ponad-20-mln-tonn-vantaziv/a-68165833>
3. Клімкін наголосив на важливості співпраці з Туреччиною в звільненні українських політ'язнів у Криму. LB.ua. URL: https://lb.ua/news/2018/03/30/394060_klimkin_podcherknul_vazhnost.html
4. Корсунський С. Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодення, завтра... *Зовнішня політика і дипломатія України*. 2011. Вип. 17. С. 24-31
5. Крук Н.І. Українсько-турецькі відносини в зовнішньополітичній стратегії України та Туреччини. *Актуальні проблеми політики*. Вип.50, 2013. С. 103 – 110.
6. Лахманюк Т. Україна і Турецька Республіка: шляхи співробітництва. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2012. Вип.9 С. 140-145
7. Перший Байрактар на Сумщині вже знищив близько 100 танків та 20 «Градів» агресора. *УКРІНФОРМ*: 01.03.2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3416548-persij-bajraktar-na-sumsini-vze-znisiv-blizko-100-tankiv-ta-20-gradiv-agresora.html>
8. Посол Василь Бондар: «Туреччина не прагне переговорів чи миру на умовах Росії. Їм це невигідно, їм вигідна наша перемога». LB.ua. URL: https://lb.ua/world/2024/09/16/634969_posol_vasil_bodnar_turechchina.html
9. Рамкова військова угода між Кабінетом міністрів України та урядом Турецької Республіки: документ №792_004-20, ратифікація від 18.11.2021 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_004-20#Text
10. Сергійчук Б., Сергійчук В. На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині XVI–на початку XXI століття. Київ: ПП. Сергійчук М.І., 2011. 320 с.

11. Турецька лихоманка: Ердоган посварився із Трампом і приїхав до Порошенка. *New voice*. 10.10.2017. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/turetska-lihomanka-erdogan-posvarivsja-z-trampom-i-prijihav-do-poroshenka-1996081.html>
12. Туреччина готова провести морську евакуацію військових з «Азовсталі», але згоди на це ще не отримала. *Радіо Свобода. Новини | Суспільство*: офіційний веб-сайт. 14 травня 2022 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-azovstal-evakuatsiya-turechchyna/31849717.html>
13. Фесенко В. Стамбульський раунд перемовин – початок більш змістовного, але й складнішого етапу переговорного процесу. *УКРІНФОРМ: мультимедійна платформа іномовлення України*. 30 березня 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3443928-stambulskij-raund-peremovin-pocatok-bils-zmistovnogo-ale-j-skladnisogo-etapu-peregovornogo-procesu.html>

ТАЙВАНЬ: ЗАГРОЗА ВТОРГНЕННЯ КИТАЮ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХІ СТ.

Павлюк А.М.

Сьогодні, коли у світовій політиці все більш очевидною є глобальна загроза формування нової «вісі зла», пов'язаної з прагненням диктатур до нових територіальних захоплень, коли Російська Федерація здійснила неспровоковану повномасштабну агресію проти України, демократичний світ, насамперед західні країни сталої з демократії, мають бути готові до викликів відкритого протистояння з диктатурами. Новий етап протистояння цілих блоків держав вже намітився, і його поля битв простяглися по всьому світу (насамперед слід згадати території Близького Сходу, Північної та Центральної Африки, та ін.). Через це як політичному, медійному просторі, так і в наукових колах все більш актуальною є тема можливого, в найближчій перспективі, вторгнення Китаю на острів Тайвань.

У пропонованій роботі здійснено аналіз причин, що можуть призвести до військових дій, пошук схожих рис в потенційних сценаріях вторгнення з подіями російсько-української війни. Для цього з'ясовано передумови формування держав КНР і Тайвань в ХХ столітті, окреслено систему політичних відносин двох держав, розглянуто передумови для початку конфлікту в ХХІ-му столітті.

Історія і витоки конфлікту. В 1949 році після поразки в громадянській війні в Китаї уряд Чан Кайші евакуювався на острів Тайвань, де ним було проголошено Китайську Республіку, державу, яку цей уряд очолював на материковій частині Китаю. В той же час було проголошено Китайську Народну Республіку, КНР (у роботі у якості синонімів використовуються назви Китай і Тайвань). Так виникла ситуація, за якої на мапі світу фактично існує *дві китайські держави*. Однак уряд КНР вважає її неприйнятною, прагне завершити свою перемогу, окупувавши острів.

Після приходу у 1949 році комуністів до влади на материковій частині Китаю і візиту Мао Цзедун до Москви, Сталін зрозумів, що стрімке нарощування влади і потенціалу в руках його колись відданого, але тепер все більш самостійного, союзника загрожує інтересам СРСР. Це стало однією з причин того, чому, коли Кім Ір Сен звернувся до Сталіна щодо схвалення вторгнення, той радо його підтримав. Це було вигідно для СРСР, бо: тепер криза виникала біля кордонів КНР; США та їх союзники змушені були витрачати свої ресурси і змінювати вектор уваги з Європи на Азію; в разі перемоги КНДР, Сталін забезпечував собі домінування на корейському півострові.

Водночас Мао Цзедун виходив з логіки, подібної до радянської: він боявся опинитися в оточенні країн, які перебувають під сферою впливу СРСР. Це стало першою тріщиною в стосунках двох комуністичних лідерів і двох держав. *Наслідки такої тенденції розвитку в комуністичному блоці ще виразніше проявилися під час війни у В'єтнамі, коли СРСР*

відправив свої новітні винищувачі МІГ-21 до Демократичної Республіки В'єтнам (2 вересня 1945 року – 2 липня 1976 року), а КНР з часом заблокувала поставки зброї до В'єтнаму з Радянського союзу через свою територію.

Китай намагався домінувати в Азійському регіоні, а в планах СРСР було досягнення впливу в Африканському регіоні, де країни стрімко отримували незалежність і переставали бути колоніями. Окрім того, в європейському регіоні СРСР мав багато країн-сателітів. Вже пізніше це переросло в низку прикордонних конфліктів на острові Даманський між КНР і Радянським Союзом, а згодом – і в першу соціалістичну війну між Соціалістичною Республікою В'єтнам (2 липня 1976 року – до сьогодні) і Китаєм.

У своїй книзі «Світовий Порядок» Г. Кісінджер зазначив наступне: «Якось один видатний китаєць сказав мені, що, давши Сталіну втягнути себе в розв'язання війни в Кореї, Мао припустився тим самим єдиної стратегічної помилки за всю свою політичну кар'єру, тому що зрештою корейська війна затримала об'єднання Китаю на століття...» [1, с. 237]. За цей час Тайванем було сформовано тісні економічні і політичні зв'язки з США. Першочергово це було завдяки співпраці в сфері виробництва чипів.

У 1971 році в ООН було ухвалено резолюцію №2758, що визнала КНР єдиним законним представником Китаю на політичній арені, тоді як до цього в ООН був представлений уряд Китайської Республіки (Тайваню). Це було здійснено під час президентства Річарда Ніксона. Саме він налагодив дипломатичні зв'язки з Китайською Народною Республікою після майже 20-тирічної перерви, а його візит до країни в 1972 р. продемонстрував, що США готові на співпрацю з Китаєм на противагу СРСР. Така зовнішньополітична стратегія була цілком придатною до життя, вона мала на меті ізоляцію Радянського Союзу в системі геополітичних відносин. Це давало змогу позбавити СРСР союзника (КНР) навіть серед комуністичних країн.

Однак навіть ізоляція на міжнародній арені не завадила Тайваню розвиватися і налагоджувати зв'язки з іншими країнами. Основним союзником держави були США, саме вони регулярно укладали контракти на продаж озброєння Китайській Республіці, мали тісні економічні зв'язки. Тайвань є одним з найбільших торговельних партнерів Америки в регіоні, в першу чергу, через виробництво чипів для імпорту в США. Американські високопосадовці регулярно відвідують Тайвань, що призводить до ескалації зовнішньополітичних зв'язків КНР зі США.

Передумови можливої війни. У своїй промові 31 грудня 2023 р. Сі Цзінпін сказав, маючи на увазі окупацію острова: «Возз'єднання з Батьківщиною неминуче і дуже важливе для національного відродження» [6]. Ця риторика є незмінною для уряду КНР протягом усього часу від проголошення республіки. За оціночними даними ЦРУ, лідер КНР встановив 2027 рік як крайній термін по захопленню Тайваню [2].

Порівняємо військовий потенціал цих двох країн. До 2013 року КНР мала у порівнянні з їхніми власними силами: в 3 рази більше гелікоптерів; в 4 рази більше кораблів; в 8 разів більше винищувачів; в 10 разів більше танків і бойових броньованих машин; в 7 разів більше важких артилерійських систем, в 15 разів більше підводних човнів, це без урахування балістичних ракет, якими володіє Китай (підраховано автором на основі даних міністерства оборони Тайваню [5, с. 59]). Особовий склад армії КНР налічує 2,2 мільйона осіб.

Кількісна перевага була колосальною, уряд Тайваню це розумів і активно озброювався, модернізував армію, готуючись до війни. В 1980-90-х роках Тайвань почав активно укладати угоди на купівлю озброєння у США, що включали: танки, винищувачі, кораблі. Армія Республіки стала однією з передових і оснащених в регіоні. Можна спостерігати певну ізоляційну політику, що в чомусь нагадує події карибської кризи, коли і США, і СРСР намагалися домінувати на геополітичній «шахівниці», але при цьому не допускали прямого конфлікту.

У 2008 р. було опубліковано доповідь американського експерта Вільяма Мюррея стосовно нової стратегії того, як Тайвань буде захищати себе, вона отримала назву «Дикобраз» [4]. Головна мета цього плану полягала у тому, що Тайвань повинен був купувати

багато мобільних і дешевих засобів для ураження військ КНР, що будуть вторгатися. Було запропоновано купівлю ЗРК «Стінгер», протикорабельні комплекси «Гарпун», а також дрони та міни. Озброївшись великою кількістю цієї зброї, Тайвань міг би закрити всю свою територію, ніби дикобраз голками.

Науковий співробітник із вивчення Азії в Раді з міжнародних відносин США Девід Сакс 5 жовтня 2023 року висловив свою думку про цю стратегію: *«Вся ідея стратегії дикобразу полягає в основному в тому, що Тайвань стає занадто важко, так би мовити, «проковтнути», при такому розкладі ви ставите питання перед КНР, чи зможуть вони досягти успіху? Тайвань розраховує, що Китай буде вторгатися так само, як і Росія, маючи кількісну перевагу. Це не відобразилося на полі бою, і ця зброя, що Тайвань придбав, а саме «Стінгер», «Джевелін», «Хаймарс», грають велику роль»* [8].

Розглядаючи ймовірні сценарії вторгнення, звернемося до останніх досліджень Пентагону, які продемонстрував Марк Канчіан 12 березня 2024 року. Ці дослідження модифікували в Варгейм і відкрили до дослідження громадськості, один з сценаріїв вторгнення було розглянуто співробітником Центра Стратегічних і Міжнародних Досліджень Канчіаном для WSJ [3]. *На його думку, вторгнення розпочнеться з півдня, китайці висадять там свій десант, їхня ціль – просування і окупація всієї території країни, що схоже на компанію союзників в Італії під час Другої Світової війни, але з огляду на потенційні масштаби задіяних сил це може мати більше спільного з висадкою в Нормандії, 6 червня 1944 року.*

Початкова мета військ КНР буде полягати у захопленні аеропорту і використанні злітно-посадкових смуг для налагодження логістики з підрозділами. Скоріше за все, перші китайські підрозділи будуть десантними військами і аеромобільними частинами. Цей етап схожий на ціль РФ в лютому 2022 р. на початку битви за Київ, коли окупаційні війська, а саме елітні підрозділи Десантних військ РФ, намагалися захопити аеропорт Гостомель, але були знищені. План використання аеропорту як плацдарму для подальшого наступу на Київ дуже схожий на ті симуляційні сценарії вторгнення КНР, що розглядаються. Очевидним стає факт, що війну в Україні вивчають не тільки на заході, але і на сході.

Спираючись на симуляцію вторгнення, втрати в батальйонному еквіваленті можуть бути близькі до співвідношення 1:1. Найважливіша деталь в цьому – це участь США і коаліції, як зазначив сам Марк Канчіан. ВПС союзників будуть невпинно атакувати кораблі КНР і їхні підрозділи на узбережжі, поступово вибиваючи логістику, і відтіснять сили вторгнення приблизно за 3 тижні. Війна завершиться перемовинами і укладенням угоди [3].

Важливим зауваженням є те, що Америка буде використовувати власні бази в Японії, в безпосередній близькості до Китаю, що ставить їх під загрозу, так як КНР має надзвичайно велику кількість балістичних ракет для ураження всієї території, що використовується США в регіоні, а це потребує додаткових сил ППО. На думку автора розглядається варіант з прямою участю США і союзників на боці Тайваню. Без цього прогнози не такі оптимістичні і ставлять під загрозу існування Тайваню як окремої і незалежної держави.

Тайвань може розглядати не лише варіант прямої участі США або коаліційних сил як єдиний вихід, але, на думку автора цієї розвідки, наразі інших варіантів немає. Навіть в використанні стратегії «дикобразу» основна мета – це не перемога Тайваню, а лише спроба виграти час перед прямою участю США. Попри все, світова економіка, експорт чипів і їхнє виробництво занадто важливі для США, а це вагомий чинник в прийнятті рішень про пряму допомогу Тайваню у разі вторгнення.

В азійському регіоні США бачать багато загроз своїм союзникам, про що нещодавно було сказано Ллойдом Остіном під час зустрічі з міністром оборони Південної Кореї: *«США готові підтримати Південну Корею як ядерними, так і неядерними засобами ураження»* [9]. При цьому спостерігається багато критичних заяв стосовно потенційної готовності Америки до війни. В оборонних відомствах розуміють, що вони можуть бути не готові до участі в війні, про це нещодавно знову було сказано в ефірі «Голос Америки» головою комісії зі стратегії національної оборони США Джейн Гарман: *«Загрози Сполученим Штатам*

Америку, як від інших держав, так і терористичних груп, є складнішими та більшими, ніж будь-які інші загрози, з якими ми мали справу з 1945 році“ [7].

Ерік Едельман, заступник комісії зі стратегії національної оборони США, додає: «Ми здатні планувати лише короткі війни, основна фаза бойових дій в Іраку була дуже короткою, як і Афганістані, так само перша війна в Перській затоці, значна частина нашого планування включає лише 30 днів бою, а потім ми виходимо з основних бойових операцій...» [7]. Ми бачимо, що вже зараз в колах Пентагону підіймається питання зміни стратегії ведення бойових дій. Очевидно, що, вивчаючи досвід війни в Україні, зміну технологій і засобів, що використовуються, США прагнуть бути готовими до нових викликів.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що війна Китаю (Китайської Народної Республіки) проти Тайваню (Китайської Республіки) нині є високоюмовірною. Нині складаються передумови конфлікту: керівництво сучасного Китаю демонструє кроки, спрямовані на ліквідацію «альтернативної» китайської держави, та зміцнення своїх позицій у регіоні. На думку західних військових експертів, що розглядають симуляційні сценарії вторгнення, система захисту Тайваню, виходячи з військових параметрів, може мати спільні риси з українською, яку продемонструвала наша країна від початку вторгнення РФ. У той же час експертами та військовими аналітиками зазначається, що для тривалого протистояння агресії Тайвань потребуватиме значної підтримки демократичного світу та оновленої стратегії протистояння.

Література

1. **Кіссінджер, Г.** *Світовий порядок*. Полтава: SKYprint, 328 с.
2. **LaGrone, S.** Milley: China Wants Capability to Take Taiwan by 2027, Sees No Near-Term Intent to Invade. *USNI News*. 2021. June, 23. URL: <https://news.usni.org/2021/06/23/milley-china-wants-capability-to-take-taiwan-by-2027-sees-no-near-term-intent-to-invade> (дата звернення: 11.11.2024).
3. **Military Strategist Shows How China Would Likely Invade Taiwan** [Відео]. *The Wall Street Journal*. 2024. March, 12. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-CcQ4jKn8aE&t=60s> (дата звернення: 11.11.2024).
4. **Murray, W.S.** Revisiting Taiwan's Defense Strategy. *Naval War College Review*. Vol. 61. No. 3. Article 3. URL: <https://digital-commons.usnwc.edu/nwc-review/vol61/iss3/3/> (дата звернення: 11.11.2024).
5. **National-Defense-Report-2013** / Ministry of National Defense, ROC. 273 p. URL: <https://www.ustaiwandefense.com/tdnswp/wp-content/uploads/2020/02/Taiwan-National-Defense-Report-2013.pdf> (дата звернення: 11.11.2024).
6. **Reunification with Taiwan is inevitable says China's Xi** [Відео]. *The Sun*. [Youtube]. 2023. 31 грудня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PNSzENaTa0w> (дата звернення: 11.11.2024).
7. **США на порозі глобальної війни, яку можуть програти – попереджає голова Комісії стратегії нацоборони** [Відео]. *Голос Америки Українською*. 2024. 19 жовтня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hZuq0wPPjTo&t=407s> (дата звернення: 11.11.2024).
8. **The Taiwan Trap** [Відео]. *Search Party*. 2023. October, 5. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2QmIZcTzMgM&t=250s> (дата звернення: 11.11.2024).
9. **U.S. Ready to Back South Korea with Nuclear Weapons: Pentagon**. *Tasnim News Agency*. 2024. October, 31. URL: <https://www.tasnimnews.com/en/news/2024/10/31/3190659/us-ready-to-back-south-korea-with-nuclear-weapons-pentagon> (дата звернення: 11.11.2024).

СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА КРИЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРИЧНОГО КОНТЕКСТУ В СУЧАСНІЙ ГЕОПОЛІТИЧНІЙ СИТУАЦІЇ СВІТУ

Романенко О.Ю.

Протягом своєї історії Україна пережила багато періодів свого становлення. Внаслідок війни між росією та Україною Україна сьогодні знову опинилася в центрі «цивілізаційного пограниччя».[4. с. 6]

Вона стала епіцентром геополітичних конфліктів. Зовнішні загрози поєднуються з внутрішньою нестабільністю, що призводить до економічних, політичних та інших криз. Фундаментальні цінності: свобода і людська гідність, територіальна цілісність і концепція демократії, піддаються серйозному випробуванню. Як би парадоксально це не звучало, але Україна сьогодні фактично є глобальною ареною конфлікту, де переслідуються інтереси інших країн.

Повномасштабна російсько-українська війна (24 лютого 2022 року - ?) була, безперечно, найважливішою новиною 2022 року. Однак її значення та роль у світі оцінювали по-різному. Від сприйняття, що це війна (як висловлювалися представники країн Латинської Америки), до ідеї початку нової «холодної війни» (як її висловлювали представники країн Балтії, Польщі та ін.).[2]

Розглянемо питання в історичному контексті значення та роль тотальної війни в нашій країні для сучасного світу.

Дане питання в своїх працях розглядали всесвітньо відомі дослідники: А. Франк, Ф. Бродель, І. Валлерстайн, Д. Аррігі, С. Амін, Г. Дерлуг'ян та ін.

В Україні цю тему досліджують: О. Фісун, П. Кутуєв, В. Калінін та інші.

Однак дослідження російсько-української війни крізь історичну призму сучасної російсько-української війни, її впливу на світову безпеку систем є значною мірою «незвіданою територією».[1. с. 22]

Метою дослідження є аналіз значення та ролі широкомасштабного конфлікту між росією та Україною крізь призму історичного контексту в сучасній геополітичній ситуації світу.

У сприйнятті західних країн війна росії проти України виявила і висвітлила причинно-наслідкові механізми російського імперіалізму у відносинах зі своїми східноєвропейськими сусідами та іншими державами. При цьому росія пішла війною не лише проти України, а й проти всього усталеного світового порядку, правила якого забезпечують мирне, а подекуди й успішне співіснування країн, що належать до різних цивілізаційних спільнот. Новий етап російсько-української війни є повномасштабним викликом сучасній глобалізації світу [6, с. 4-5].

Однією з головних внутрішніх проблем росії у сфері зовнішніх відносин є незавершеність процесу усвідомлення свого місця у світі та неадекватне сприйняття цього світу. Після розпаду Радянського Союзу питання геополітичної ідентичності - самовизначення в сучасному світовому просторі - стало життєво важливим для росії, оскільки вона виробляла логіку дій, адекватну своєму зміненому геополітичному статусу. Сьогодні росія є проблемною національною державою, географічно позбавленою легкого доступу до зовнішнього світу і відкритою для потенційно виснажливих конфліктів зі своїми західними, південними та східними сусідами. Виходячи з особливої цивілізаційної місії, Росія намагається відновити свою авторитарну велич за допомогою авторитарного правління, заснованого на російському націоналізмі та православ'ї.

Російське вторгнення в Україну серйозно послабило міжнародні позиції самої федерації. Країни, що входять до традиційної сфери впливу москви, тепер відкрито кидають їй виклик. Казахстан стає на бік України і зближується з Китаєм. На Південному Кавказі росія виглядає беззубою, оскільки спалахує новий конфлікт між Азербайджаном і Вірменією. Країни Балтії стали важливими прихильниками України і вводять суворі обмеження на в'їзд для російських громадян. Водночас відбуваються зміни, необхідні для розуміння Східної

Європи та переосмислення історичної ролі росії в регіоні. Лідери Китаю та Індії висловили занепокоєння з приводу російської інтервенції в Україні, і лише кілька держав готові підтримати росію під час голосування в ООН.

Україна сьогодні є визначальним чинником кількох тенденцій світового розвитку.

1) Сучасний глобалізований світ став полем постійного протистояння між росією та Заходом. Війна посилила боротьбу проти неототалітарної росії на Заході.

2) Україна стала своєрідним тестом на готовність Заходу, і Європи зокрема, заново відкрити і виконати свою цивілізаційну місію та будувати активну зовнішню політику на майбутнє. З'являється і поглиблюється розуміння участі євроатлантичної спільноти в українській перемозі. Демократичний світ, і зокрема Євроатлантична спільнота цивілізацій, підтримує наше прагнення до гідного миру.

3) В євроатлантичному геополітичному просторі відбувається відродження і розвиток цивілізаційної суб'єктності України. Світ визнає приналежність українського народу до євроатлантичної цивілізаційної спільноти. Україна продемонструвала готовність вийти з пострадянського стану, обравши Європу як вектор розвитку.

4) Вторгнення росії в Україну ознаменувало європеїзацію росії та повернення до східного вектору історії. Євразійський проект гуманітарної думки дедалі більше наповнюється соціальним і політичним змістом, а його головною історичною місією стає подолання країн НАТО.

5) Російсько-українська війна виявила факти неймовірної історичної ваги. У цій парадигмі Україні відводилася маргінальна роль культурного регіону «руського мира». Сьогодні інтерес до України стрімко зростає, і цей попит потрібно задовольняти. Тому необхідно розробити та представити концепцію української культури та ролі України в європейській історії.

6) Однією з причин війни росії проти України є бажання возз'єднатися зі своїм корінням, а саме з Києвом, «материнським містом росії». Це робить війну проти України ірраціональною. Іншими словами, незважаючи на свої декларації, першочерговою метою росії є не боротьба з колективним Заходом чи НАТО, а вирішення свого вікового конфлікту з Україною з усією його військовою жорстокістю.

7) Війна в Україні стала каталізатором нового гуманізму. Його хвилі поширюються по всьому світу, нейтралізуючи неототалітаризм і готуючи ґрунт для виникнення цивілізації нового типу. Для цього необхідно викрити і зупинити неототалітаризм - принципово руйнівний для людства шлях, який відкидає демократію, права людини і, зрештою, розвиток [7, с. 46-47].

Тому головним критерієм перемоги України у війні з росією може бути лише збереження і розвиток цивілізованої суб'єктності України. Це критерій не тільки для нашої країни, але й для всіх цивілізованих країн і світової спільноти в цілому. Таким критерієм може бути лише перемога нового гуманізму над неототалітаризмом, який сьогодні загрожує не лише Україні, але й усьому світові. Це реальність перемоги не лише у військовому та геополітичному сенсі, але й у сенсі екзистенційному.[3. с. 3-8]

Необхідно пам'ятати, що повний розгром російських військ, дислокованих на нашій території, і їхній вихід за межі міжнародно визнаних кордонів не означає, що війна закінчилася. Доки росія не буде повалена, очищена від фашизму та імперіалізму, ми, на жаль, будемо жити в постійній напрузі під постійною загрозою військової інтервенції. Вступ України до НАТО, її повна інтеграція до Європейського Союзу, подальша розбудова сильної української національної армії та зміцнення економіки - єдиний правильний спосіб відповісти на потенційні загрози, які продовжуватимуть надходити з боку росії протягом наступного десятиліття.

Україна має достатній геополітичний потенціал, щоб посісти гідне місце в міжнародному співтоваристві. Розробка та прийняття національної стратегії є питанням існування України як суверенної держави та історичної долі українського народу. Оптимізація процесу державотворення, суспільних трансформацій та зовнішньополітичних механізмів потребує чіткого довгострокового бачення ролі та місця України в сучасному

світі, формулювання чіткої геополітичної стратегії на середньо- та довгострокову перспективу та набуття реалістичної, а не формальної суб'єктності.[5]

Для України глобальний вимір війни - це загроза територіальній цілісності та суверенітету держави, а також загроза міжнародній безпеці та стабільності.

Ця загроза може бути відвернена шляхом вжиття низки заходів, спрямованих на забезпечення миру і стабільності в країні та сусідніх регіонах. Основними напрямками цих заходів є зміцнення безпеки та обороноздатності держави, дипломатичні зусилля з мирного врегулювання конфліктів, політична стабільність та місцеве самоврядування, соціально-економічний розвиток та вирішення соціальних конфліктів, взаємодія з міжнародним співтовариством, захист населення та мобілізація ресурсів.[8. с. 67]

Війна між росією та Україною є важливим фактором світової безпеки та стабільності. росія здійснила військову інтервенцію в Україну, оголосила про анексію Криму та підтримала сепаратистські рухи на сході України. Конфлікт має значний вплив на сусідні країни, посилюючи напруженість у регіоні та погіршуючи відносини між Росією та багатьма іншими країнами світу. Роль регіональних гравців, таких як НАТО, Європейський Союз та ОБСЄ, зростає в зусиллях, спрямованих на пошук мирного вирішення конфлікту. Сьогодні війна між росією та Україною триває, і ніхто не знає, коли вона закінчиться і які наслідки матиме для регіону та світу в цілому.

Російсько-українська війна є важливим та актуальним предметом дослідження в сучасному світі. Ознаки, форми, прояви та елементи глобального виміру війни дозволяють зрозуміти різні аспекти конфлікту та проаналізувати специфіку російсько-української війни, щоб простежити перебіг подій та розглянути особливості війни в цьому контексті.

Література

1. Баталов О. А. Повномаштабна російсько-українська війна у контексті світ-системного аналізу Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології», 2022, випуск 42 -С. 22
2. Баталов, О.А. 2020. Сучасні тенденції міжнародних відносин згідно світ-системного аналізу, Європейська дипломатія у XXI столітті: збірник тез наукових доповідей на III Науково-практичному круглому столі 18.12.2020 р., м. Харків, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна) : URL: <http://international-relations-tourism>.
2. Бочарніков В. П. Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів / В. П. Бочарніков, С. В. Свешніков // Наука і оборона. – 2017. – № 1. – С. 3–8.
3. Верменич Я. «Війни ідентичностей»: українсько-російське цивілізаційне протистояння у когнітивно-дискурсивному вимірі. Нарис / Відповідальний редактор В.А. Смолій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2023. – С. 6
4. Кудряченко Андрій (Інститут всесвітньої історії НАН України, Київ) Російсько-українська війна: міжнародні виміри URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/187251/03-Discussion.pdf?sequence=1>
5. Смолій В. А., Ясь О. В. Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму. Вісник НАН України. 2022. № 6 (36). С. 3–16.
6. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку. Вісник НАН України. 2022. № 9 (39). С. 38–49.
7. Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці "русского мира". Аналітична записка / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2023. С.63.

МІЖНАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА ДИПЛОМАТІЯ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОГО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

Соколюк К.В.

В умовах повномасштабної війни, розв'язаної російською федерацією проти України, екологічна ситуація стала критичною як для України, так і для світу в цілому. Російська агресія призвела до масштабних руйнувань інфраструктури, забруднення повітря, води та ґрунтів, що вимагає негайних заходів для фіксації та усунення екологічних збитків. Важливою стає міжнародна екологічна дипломатія, оскільки війна впливає на довкілля не тільки України, але й сусідніх країн, завдаючи шкоди глобальній екосистемі. Постає питання залучення міжнародних партнерів до подолання екологічних наслідків війни та визначення ефективних шляхів відшкодування збитків.

Дослідження екологічних наслідків війни є важливим напрямом міжнародної екологічної дипломатії. Наукові роботи зосереджені на вивченні впливу військових дій на екосистеми, забруднення навколишнього середовища та знищення природних ресурсів. Зокрема, вітчизняні та закордонні вчені аналізують випадки екологічної шкоди, спричиненої військовими діями, зокрема забруднення повітря, руйнування водних ресурсів, та вплив війни на біорізноманіття (О. Зайцева, О. Коц, В. МIRONЮК, В. Правик, В. Романенко, О. Савчук). Дослідники підкреслюють необхідність міжнародного співробітництва для мінімізації шкоди, а також введення нових правових норм, таких як «екоцид», для притягнення до відповідальності.

Метою цього повідомлення є виявлення впливу російського повномасштабного вторгнення на екологічну ситуацію в Україні та огляд міжнародної екологічної дипломатії в умовах війни. Це дослідження прагне оцінити ефективність міжнародних екологічних ініціатив і програм, спрямованих на підтримку України.

Від початку російсько-української війни, а особливо після повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року довкілля перебуває під постійними атаками і ризиком повного виснаження. Важливою складовою є визначення механізмів залучення міжнародної спільноти до вирішення екологічних проблем, викликаних війною, а також розробка рекомендацій щодо відновлення довкілля в постконфліктний період.

Міжнародна екологічна дипломатія відіграє важливу роль в умовах російського повномасштабного вторгнення в Україну. Як демонструє світова історія, війни та збройні конфлікти мають руйнівний вплив на довкілля. Війна росії проти України призвела до колосального забруднення повітря, води, ґрунтів, а також спричинила масове знищення природних ресурсів і порушення екосистем. На фоні цих викликів Україна активно комунікує з партнерами, щоб міжнародна спільнота швидше досягнула глобальності екологічних загроз, на які росія наражає весь світ. Так, екологічна дипломатія має кілька ключових завдань, серед яких найпершим є документування екологічних збитків. Український уряд та міжнародні організації, такі як ООН, мають фіксувати масштаби екологічної шкоди. Це необхідно для майбутніх позовів до міжнародних судів щодо відшкодування екологічних збитків, завданих війною, яку розв'язала росія [2; 6].

Важливо залучати міжнародну спільноту до екологічної співпраці вже зараз, поки війна триває: наголошувати на загрозах, підсумовувати суму збитків і змушувати до впровадження нових рішень чи санкцій. Дипломатичні зусилля України спрямовані на підвищення обізнаності світової спільноти про наслідки війни для довкілля. Це передбачає активну роботу з екологічними організаціями та урядами інших країн для створення коаліцій задля подолання наслідків війни. Міністерка захисту довкілля та природних ресурсів України Світлана Гринчук у своєму виступі на 31-му Форумі ОБСЄ розповіла про поточні обрахунки транскордонного впливу російської війни на європейський континент, зроблені Державною екологічною інспекцією. Вона заявила, що викиди в атмосферу, які протягом двох з половиною років повномасштабного вторгнення потрапляли у повітря внаслідок ракетних ударів рф поблизу наших кордонів з європейськими сусідами, перемістилися до Румунії,

Молдови, Болгарії, Угорщини, Латвії, Литви, Естонії, Сербії, Хорватії, Польщі [1]. Наші збройні сили зупиняють військову агресію РФ, природоохоронці та рятувальники ліквідовують наслідки російських екологічних диверсій, однак війна вже зачепила довкілля Європи. Зусилля держав і організацій, квоти на викиди та кошти на кліматичні проєкти зводяться нанівець після кожного вибуху російської ракети.

Прикладами, що доводять невідворотність впливу війни на екологію Європи та світу загалом, можуть слугувати кілька найбільш масштабних атак на Україну армією РФ:

- *Ракетний удар по Дністровській ГАЕС у жовтні 2022 року спричинив горіння 56 тонн трансформаторної оливи. Тоді у повітря здійнялося близько 194 тис. тонн забруднюючих речовин. Рух повітряних мас був зафіксований у напрямку Румунії, Молдови, Болгарії й Туреччини.*

- *Обстріл трансформаторів у селі Підбірці на Львівщині у травні 2022 року спричинив горіння понад 48 тонн трансформаторної оливи і 167 тис. тонн забруднюючих речовин. Повітряні маси рухалися до Польщі, Румунії, Угорщини, Болгарії, Литви, Республіки Молдова.*

- *Бомбардування аеропорту Івано-Франківська у лютому та березні 2022 року. Тоді загорілося понад 413 тонн паливно-мастильних матеріалів і 1432 тонни забруднюючих речовин здійнялися у повітря. Вітер рухався у сторону Румунії, Болгарії, Хорватії, Сербії, Республіки Молдова.*

- *Ракетний удар по аеродрому у Волинській області у лютому та березні 2022 року. Продукти горіння 200 тис. тонн паливно-мастильних матеріалів рухалися в сторону Латвії, Литви та Естонії [3; 4]*

Цей перелік можна продовжувати, адже Україна щодня потерпає від ракетних і дронів атак, застосування КАБів, а також постійних обстрілів на лінії фронту. Наразі зафіксовано майже 5,8 тис. випадків шкоди довкіллю, завданої внаслідок бойових дій. Згідно з попередніми підрахунками Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, збитки України через екологічні руйнування від війни станом на вересень 2024 року сягають 60 млрд. євро [1].

Екологічна безпека є однією зі складових мирної доктрини України у десяти пунктах Формули миру Володимира Зеленського. Над реалізацією *Пункту 8 Формули миру* про екологічну безпеку працює Міжнародна робоча група з наслідків бойових дій для довкілля під головуванням Маргот Вальстрем. Довкіллевий трек Формули миру спрямований на компенсацію росіянами довкіллевих збитків унаслідок війни, «зелене» відновлення України, а також уніфікувати підходи до оцінки впливу бойових дій на довкілля [2].

У червні 2024 року стартувала Міжнародна платформа дій для зеленого відновлення України на полях *Ukraine Recovery Conference 2024* [5]. Це один із кроків комунікації про вплив війни на екологію і залучення партнерів до вирішення наявних сьогодні проблем. Вперше ідея її створення прозвучала від Федеральної міністерки екології, захисту довкілля, ядерної безпеки та захисту споживачів Німеччини Штеффі Лемке під час Міжнародної конференції «United for Justice. United for Nature» у Києві в жовтні 2023 року. У ході URC2024 ця ідея отримала продовження. Спільну заяву про запуск платформи підписали заступник Генсекретаря, виконавчий секретар Європейської Економічної Комісії ООН Тетяна Молчан, виконавча директорка UN Environment Programme Інгер Андерсен та Генеральний секретар Організації економічного співробітництва та розвитку Матіас Корман [5]. Платформа має на меті стати ефективним механізмом для залучення досвіду та експертного потенціалу провідних країн світу до зеленого відновлення України, а також осередком обміну новітніми напрацюваннями та ідеями. Вона створить всі умови для започаткування та ефективної діяльності нових проєктів у сфері «зеленого» відновлення.

Вже сьогодні зрозуміло, що екологічні наслідки війни в Україні матимуть довгостроковий і глобальний характер, а міжнародна співпраця є ключовою для мінімізації цих збитків. Міжнародні організації та уряди мають активніше залучатися до документування і відшкодування екологічної шкоди, спричиненої війною. У майбутньому перспективи подальших досліджень, розробок і проєктів полягають у розробці конкретних

правових і дипломатичних інструментів для визнання воєнних екологічних злочинів на міжнародному рівні, а також впровадження ініціатив «зеленого» відновлення постраждалих територій.

Література

1. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Транскордонний вплив на довкілля Європи через бойові дії вже сягає 62 млн тонн шкідливих речовин, – Світлана Гринчук. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України*. 13.09.2024. URL: <https://mepr.gov.ua/transkordonnyj-vplyv-na-dovkillya-yevropy-cherez-bojovi-diyi-vzhe-syagaye-62-mln-tonn-shkidlyvyh-rechovyn-svitlana-grynychuk/>.
2. Briefing on the environmental damage caused by the Russia's war of aggression against Ukraine (April 13-19, 2023). *Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine*. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/en/news/109>.
3. Myroniuk V., Savchuk O. Air Pollution and Environmental Damage from Military Activities in Ukraine: Analyzing the First Year of Full-Scale War. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2023. №20(2).
4. Romanenko V. D., Pravyk V. M. Environmental Consequences of the Russian-Ukrainian War: Current Challenges and Recovery Perspectives. *Ecological Safety and Balanced Resource Use*. 2023. №9(1). P.17-28.
5. Ukraine Recovery Conference 2024 (11-12 June, Berlin). URL: <https://www.unc-international.com/>.
6. Zaitseva O., Kots O. War and Environmental Security: Analyzing the Environmental Threats from the Russian Invasion of Ukraine. *Environmental Policy and Governance*. 2023. №33(1). P.111-122.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АРАБАДЖИ СВІТЛАНА СЕРГІЇВНА- кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету, модератор секції.

АТАМАНЧУК ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ- викладач історії Відокремленого структурного підрозділу «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету».

БАХМАТ ВАЛЕРІЯ ВАЛЕРІЇВНА- здобувачка 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету ім. Бориса Грінченка.

БЕНЧУК ВІТАЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ – доктор філософії, вчитель історії Комунального ліцею "Маріупольський ліцей міста Києва".

БІЛОДІД ЄВГЕНІЯ ЮРІЇВНА- здобувачка 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету ім. Б. Грінченка.

БОНДАР ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ- здобувач 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Донецького національного університету імені Василя Стуса.

БРИВКО МИКОЛА ВІКТОРОВИЧ- доктор філософії, завідуючий сектору науково-дослідної та освітньої роботи Національного музею "Чорнобиль".

БУТЕНКО АНАТОЛІЙ ФЕДОРОВИЧ - письменник, журналіст.

ВОЛОНИЦЬ ВІРА СТЕПАНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету, модератор секції.

ВОЛОШИН МАКСИМ ВАСИЛЬОВИЧ - здобувач освітньо-наукового рівня (аспірантури) спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету.

ГОРЬ ЄВГЕН СЕРГІЙОВИЧ- здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії спеціальності «Культурологія» Маріупольського державного університету.

ГУБЕНКО ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ- здобувач 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету ім. Б. Грінченка.

ГУБСЬКА АЛІНА СЕРГІЇВНА- здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету.

ГУЗЬ АНТОН МИКОЛАЙОВИЧ- здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії спеціальності «Історія» Гданського університету.

ДЕРГАЧОВ АРТЕМ ОЛЕКСАНДРОВИЧ- здобувач 1 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету.

ДЯЧОК ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРІВНА- здобувачка ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Донецького національного університету імені Василя Стуса.

ІВАНІНЮК АЛЛА МИХАЙЛІВНА- здобувачка 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Донецького національного університету імені Василя Стуса.

ЗУБЧЕНКО ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ- кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.

КОВАЛЬЧУК АНДРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ- здобувач ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету.

КОКОТІХІН ДМИТРО ВАЛЕНТИНОВИЧ- здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету.

КОЛЕСНИК ВОЛОДИМИР АНДРІЙОВИЧ- здобувач 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Публічна історія» та «Історія та археологія» Донецького національного університету імені Василя Стуса.

КОЛОМІЄЦЬ ДМИТРО ІГОРОВИЧ- здобувач 2 р.н. освітньо-наукового рівня аспірантури спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

КОЛЮШКО СОФІЯ ГЕННАДІЇВНА- здобувачка 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Донецького національного університету імені Василя Стуса.

КОРОБКА ВАДИМ МИКОЛАЙОВИЧ- кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету, модератор секції.

КОРОБКА ЮЛІЯ ВІТАЛІЇВНА- кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету, модератор секції.

КУЛБОВА ЯРОСЛАВА ВОЛОДИМИРІВНА- учитель англійської мови Собічівського НВК, здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії спеціальності «Історія та археологія» Глухівського НПУ ім. О. Довженка.

ЛИТВИНЕНКО РОМАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ- доктор історичних наук, професор Донецького національного університету імені Василя Стуса, провідний науковий співробітник Інституту археології НАН України.

МІЛЮТІН МАРК ЙОСИПОВИЧ- головний спеціаліст сектору просвітньої та виставкової роботи, відділу використання інформації документів та комунікацій Центрального державного архів-музею літератури і мистецтва України.

МОЗГОВА МАРГАРИТА ЄВГЕНІВНА- секретар навчальної частини Відокремленого структурного підрозділу "Мелітопольський фаховий коледж Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного", здобувачка ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Бердянського державного педагогічного університету.

МОЛЧАНОВ ВОЛОДИМИР БОРИСОВИЧ- кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

НИКОЛАЄВ ІГОР ЄВГЕНОВИЧ- доктор історичних наук, завідувач кафедри філософії освіти, теорії й методики суспільствознавчих предметів Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

НИКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ- доцент кафедри культурології Маріупольського державного університету.

НОВІКОВА СВІТЛАНА ВІТАЛІЇВНА- кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету, модератор секції.

НОВОСЕЛЬСЬКИЙ АНДРІЙ МИХАЙЛОВИЧ- науковий співробітник Національного музею «Чорнобиль».

ПАВЛЮК АРТЕМ МИХАЙЛОВИЧ- здобувач ОР бакалавр 1 курсу спеціальності «Історія. Психологія» Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ ДДПУ.

ПАРАЦІЙ ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ- старший науковий співробітник Бережанського краєзнавчого музею.

ПАХОМЕНКО СЕРГІЙ ПЕТРОВИЧ- кандидат історичних наук, доцент Маріупольського державного університету, Латвійського університету.

РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та археології Маріупольського державного університету, модератор секції.

РОМАНЦОВА НАТАЛЯ ІВАНІВНА, доктор історичних наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету, модератор секції.

РОМАНЕНКО ОЛЬГА ЮРІЇВНА- здобувачка 1 курсу спеціальності «Право інформаційної безпеки» Національної академії Служби безпеки України.

СЕМЕШИН ЕДУАРД ВОЛОДИМИРОВИЧ- магістр історії.

СОКОЛЮК КАТЕРИНА ВАЛЕРІЇВНА- здобувачка 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні комунікації та медіація в умовах конфліктного врегулювання» Донецького національного університету імені Василя Стуса.

ТЕРЕЩЕНКО ТЕТЯНА ВАДИМІВНА- здобувачка 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету ім. Бориса Грінченка.

ТОДОРОВ ІГОР ЯРОСЛАВОВИЧ- доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету.

ЧАЙКА СЕРГІЙ ВІКТОРОВИЧ- здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Історія та громадянська освіта» Глухівського НПУ ім. О. Довженка.

ЧОРНИЙ БОГДАН ОЛЕГОВИЧ- здобувач 2 р.н. освітньо-наукового рівня (аспірантури) спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

ШИПІК НАТАЛЯ ФЕОФАНІВНА - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету, модератор секції.

ШУТОЧКІН ВЛАДИСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ- здобувач 2 р.н. ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Наукове видання

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Збірник матеріалів

Всеукраїнської науково-практичної конференції

м. Київ, 22 листопада 2024 р.

(українською мовою)

Відповідальний редактор – д.і.н., професор В. М. Романцов,

Технічна верстка А. А. Бузуєва

Підп. до друку 10.03.2025. Формат 60х84/16. Ум.-друк. арк. 11.

Тираж 300. Зам. № 9/25.

Редакційно-видавничий відділ Маріупольського державного університету.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7869 від 28.06.2023.

03037, м. Київ, просп. Повітрофлотський, буд. 31

Київ – 2025